

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Marleen Niibek

**KAHJU KÄSITLUS RIIGIVASTASTES KURITEGUEDES:
RAHALISE KAHJU MÕÕDE SPIONAAŽIKURITEGUEDES**

Magistritöö

Juhendaja
mag.iur Andres Parmas

Kaasjuhendaja
mag.iur Martin Purre

Tartu
2025

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1. Spionaaži süüteo liigid ja kaasnev kahju	10
1.1. Spionaaži mõiste ja õiguslik määratlus.....	10
1.1.1. Majandusspionaaž.....	11
1.1.2. Tööstusspionaaž.....	18
1.1.3. Riigireetmine.....	20
1.2. Spionaažist tulenevad kahju liigid	22
1.2.1. Varaline kahju	23
1.2.2. Mittevaraline kahju	28
2. Õiguslikud väljakutsed kriminaalkohtumenetluses seoses kahju mõõtmisega.....	32
2.1. Tsiviilhagi kriminaalmenetluses	32
2.2. Avalik-õiguslik nõudeavaldus kriminaalmenetluses.....	40
2.3. Väljakutsed kriminaalkohtumenetluses ja võimalikud lahendused	42
3. Spionaažikuritegudes süüdimõistetud isikute vastutus	50
3.1. Hüvitamiskohustuse ulatus ja rakendamine	50
3.2. Hüvitamise moraalsed ja karistuspoliitilised alused	54
4. Võimalikud suunised ja ettepanekud	58
4.1. Kriminaalkohtumenetlusest	58
4.2. Varalise ja mittevaralise kahju mõõtmisest.....	61
4.3. Kahju hindamise maatriks.....	65
KOKKUVÕTE	68
The Concept of Damage in Offences Against the State: The financial Dimension of Espionage Offences	72
KASUTATUD ALLIKAD	78
Kasutatud kirjandus	78
Eesti õigusaktid.....	83
Välismaised õigusaktid	83

Eesti kohtupraktika	84
Välismaine ning rahvusvaheline kohtupraktika.....	85
Intervjuud.....	85
Muud allikad	85

SISSEJUHATUS

Suurkirjanik Erich Maria Remarque on kirjutanud: „Kus on midagi reeta, on ka midagi varjata.“¹ See mõte tabab meisterlikult spionaaži olemust, kuivõrd spionaaž leiab eeskätt aset seal, kus leidub nii riiklikku, majanduslikku kui ka muud tundlikku teavet, mida kuritarvitada. Eesti on ebaharilikul kombel üks asukohtadest, kus spionaaž tõstab iseäranis pead. See peegeldub tõsiasjas, et alates 2009. aastast on ainuüksi Eestis süüdi mõistetud ligi 20 inimest mitmetes spionaažikuritegudes. Hiljuti on süüdi mõistetud Eesti Vabariigi vastases tegevuses Venemaa huvides Andrey Makarov² ja Eesti Vabariigi vastases tegevuses Venemaa sõjaväeluure huvides Tartu Ülikooli professor Vjatšeslav Morozov³. Seejuures ei ole Eesti Vabariik huvipakkuvaks mitte ainult Venemaa luurele, vaid ka Hiina luureteenistusele, kuivõrd Eesti Vabariigi vastase suhte loomises ja luuretegevuses Hiina luureteenistuse huvides on süüdimõistetud Gerli Mutso⁴ ning mereteadlane Tarmo Kõuts⁵. Nende kõrval on veel kohtuotsust ootamas mitmed spionaažis süüdistatavad.⁶ Selline tõusev trend luuramistes, mis leiab aset nii tänapäeva Eestis kui ka ülejäänud maailmas, tekitab rohkesti küsimusi alates sellest kes, miks ja kuidas luurab ning kuidas seda ennetada, aga sageli jääb küsimata, milliseid tagajärgi luuretegevus endaga kaasa toob ja kuivõrd tuleks tegeleda tagajärgedest põhjustatud kahju korvamisega. Kõnealune magistritöö keskendubki spionaaži kahjudele kui spionaaži olemuse sügavaimale sobile, mida ei ole veel laialdaselt uurimisvaldkondades avastatud.

Kui Herman Simm⁷ edastas Vene Välisluureteenistusele salastatud teavet, mis sisaldas nii riigisaladusi kui ka salastatud välisteavet; kui Gerli Mutso tegi koostööd Hiina sõjaväeluurega, kahjustades selle käigus Eesti julgeolekut; kui Edward Snowden avalikustas Ameerika

¹ Remarque, E.M. Gam. Tallinn: Eesti Raamat 2003.

² Krujukov, A (toim). Tartu maakohus tunnistas Andrey Makarovi riigireetmises süüdi. – ERR 25.03.2025. Kättesaadav: <https://www.err.ee/1609643762/tartu-maakohus-tunnistas-andrey-makarovi-riigireetmises-suudi> (09.04.2025).

³ Lõhmus, E (toim). Kohus saatis GRU heaks luuranud Morozovi kuueks aastaks vangi. – ERR, 18.06.2024. Kättesaadav: <https://www.err.ee/1609374500/kohus-saatis-gru-heaks-luuranud-morozovi-kuueks-aastaks-vangi> (03.10.2024).

⁴ Tooming, M (toim). Kohus mõistis Hiina luurega koostööd teinud naise 8,5 aastaks vangi. ERR, 03.06.2022. Kättesaadav: <https://www.err.ee/1608618790/kohus-moistis-hiina-luurega-koostoo-teinud-naise-8-5-aastaks-vangi> (03.10.2024).

⁵ Tuul, M. Kaitsepolitsei aastaraamat 2023-2024, lk 22. Kättesaadav: <https://kapo.ee/sites/default/files/aastaraamat-2023-2024.pdf> (03.10.2024).

⁶ Mäekivi, M., Kahu, O., Ots, M (toim). Aivo Peterson sai süüdistuse riigireetmises. – ERR 07.09.2023. Kättesaadav: <https://www.err.ee/1609092509/aivo-peterson-sai-suudistuse-riigireetmises> (03.10.2024). Mihhailov, S., Solts, V. Prokuratuur süüdistab Vene meediale kirjutanud ajakirjanikku riigireetmises. – ERR 06.08.2024. Kättesaadav: <https://www.err.ee/1609417588/prokuratuur-suudistab-vene-meediale-kirjutanud-ajakirjanikku-riigireetmises> (03.10.2024).

⁷ Nael, M (toim.). Herman Simm läheb 12,5 aastaks vangi. – ERR 25.02.2009. Kättesaadav: <https://www.err.ee/487573/herman-simm-laheb-12-5-aastaks-vangi> (03.10.2024).

Ühendriikide Riikliku Julgeolekuagentuuri (NSA) interneti jälgimisprogrammi⁸, pälvides seeläbi riigireetja nimetuse; või kui Dongfan „Greg“ Chung varastas Boeingult kriitilise tähtsusega ärisaladusi seoses kosmosesüstiku ja Delta IV rakettidega Hiina Rahvavabariigi huvides⁹ – on möödapääsematu tõdemus, et riigile on tekkinud või tekib tulevikus kahju. Seetõttu on käesoleva magistritöö esimeseks uurimisküsimuseks – millist liiki kahju toob spionaaži süüteo toimepanemine endaga kaasa ning kuidas kõnealuseid kahjusid hinnatakse? Magistritöö keskendub eeskätt kahjudele, mis on põhjustatud spionaaži tagajärjel ehk tundliku teabe varjatud ja keelatud kogumisele teiselt riigilt sõjanduse, poliitika või majanduse valdkonnas.¹⁰ Sellega eristub spionaaž ülejäänud karistusseadustiku¹¹ (KarS) 15. peatükis nimetatud riigivastastest kuritegudest selle kaitstava õigushüve poolest, milleks on Eesti Vabariigi väline julgeolek¹². Käesoleval juhul võib spionaaži koosseisudeks lugeda KarS §-i 232 riigireetmine, §-i 234 salakuulamine, §-i 234² Eesti Vabariigi vastu suunatud luuretegevus ja selle toetamine ning §-i 235¹ Eesti Vabariigi vastane suhe. Spionaaži mõistete avamisel on oluline eristada ka riigireetmist. Riigireetmine on spionaažiga otseselt seostatav¹³, mistõttu võib seda nimetada ka klassikaliseks spionaažiks, kuid reeglina on riigireetmise määravaks tunnuseks toimepanija kodakondsus – riigi saab reeta üksnes selle kodanik.

Kui peamiselt on luuretegevuse fookuses olnud suuresti sõjalised ja poliitilised eesmärgid, siis külma sõja järgses ajastus on tähelepanu laienenud ka majanduslikele sihtidele.¹⁴ Sellest tulenevalt on spionaaž levinud lisaks sõjandusele mitmesugustes teistes ühiskonna valdkondades ning suuresti on seetõttu tekkinud riikide poolt vajadus arvestada spionaaži sihtmärkide nihkumisega ehk tuleb arvestada valdkondade eripärasid kui ka üldiselt eluolude muutust – tänapäeval 21. sajandil elame interneti- ja infoajastul.¹⁵ Tuleb tõdeda, et külm sõda on pelgalt asendunud majandussõjaga.¹⁶ Erinevus seisneb selles, et lisaks riigisaladustele poliitika ja sõjanduse valdkonnas on luureinfoks saanud ka ärisaladused ja muu asutuste

⁸ Gellman, B., Blake, A., Miller, G. Edward Snowden Comes Forward as Source of NSA Leaks. – Washington Post 09.06.2013. Kättesaadav: <https://www.washingtonpost.com/politics/intelligence-leaders-push-back-on-leakers-media/> (03.10.2024).

⁹ Office of Public Affairs. Former Boeing Engineer Convicted of Economic Espionage in Theft of Space Shuttle Secrets for China. Press release number 09-688, 16.07.2009. Kättesaadav: <https://www.justice.gov/opa/pr/former-boeing-engineer-convicted-economic-espionage-theft-space-shuttle-secrets-china> (03.10.2024).

¹⁰ Purre, M. Riigireetmine ja riigireetur. *Juridica* 2020/2, lk 80.

¹¹ Karistusseadustik. – RT I, 12.12.2024, 6.

¹² Kiris, R., Kärner, M. Karistusseadustik. Komm. vlj. Tallinn: Juura 2021, 15. ptk/1, lk 761.

¹³ Purre, M., lk 81.

¹⁴ Desmet, T.O. The Economic Espionage Act of 1996: Are We Finally Taking Corporate Spies Seriously. *Houston Journal of International Law* Vol. 22(1), 1999, lk 96.

¹⁵ Skinner, C.P. An international law response to economic cyber espionage. *Conneticut Law Review* Vol. 46(4), 2013, lk 1167.

¹⁶ Desmet, T.O, lk 97.

salastatud teave. Selle valguses on üldisest spionaažist välja kasvanud eraldi ja täpsem haru: majandus- ja tööstusspionaaž, mis keskendub eelkõige ärisaladuse keelatud kogumisele konkureerivalt ettevõttelt, olemata enam tingimata seoses riigiga.

Sellise spionaaži arenguhüppe ja kvalifitseerimise tulemusel on riigid tõdenud ja otseselt välja toonud, et luuretegevuste tulemusel on neile tekkinud reaalne rahaliselt hinnatav kahju: 2017. aastal ulatus Ameerika Ühendriikidele majandusspionaažiga tekitatud kahju 180–540 miljardi dollarini¹⁷ ning 2018. aastal paljastas FBI direktor, et kahju kanti 225–600 miljardit dollarit¹⁸; 2021. aastal põhjustas Ameerika Ühendriikidele majandus- ja tööstusspionaaž kahju hinnanguliselt 1-3% sisemajanduse koguproduktist (s.o 21 triljonit dollarit)¹⁹; 2023. aastal tekkis tööstusspionaažist tingituna Saksamaale kahju 206 miljardit eurot kolmandat aastat järjest²⁰; veel värskemate andmete kohaselt ei nimeta Ameerika Ühendriigid enam konkreetset kahjusummat, vaid FBI hindab kahju ulatust iga-aastaselt miljarditesse dollaritesse²¹. Selline kahjumi ulatuse laialdasus näitab selgelt, et spionaažist tulenev oht riigi majandusele ja julgeolekule on silmapaistev, kuid samaaegselt kaotab võimatuna näivate arvude kajastamine tegeliku tähenduse kahju kontseptsiooni mõistmise suhtes, omandades seejuures rohkemal määral spekulatiivse kuvandi. Ühtlasi võib hajuda kahtlus riigi turvalisuse suhtes. Siinkohal oleks paslik esitada küsimus: kust antud müstilised arvud pärinevad? Võttes arvesse vähest kajastust, mida spionaažist tekkinud kahju on leidnud, ja ilmselt kahjude arvutamiseks kasutatavate meetodite mitmekesisust, tuleb püstitada käesoleva magistr töö hüpoteesiks: spionaažikuritegudega põhjustatud kahjude hindamiseks puudub maailmas ühtne läbipaistev meetodika, mis võimaldaks hinnata nii varalist (rahaliselt mõõdetavat) kui ka mittevaralist kahju, sealhulgas kahju, mis võib tekkida sama teo tagajärjel tulevikus. Kui nimetatud hüpotees peaks kinnitust leidma, on töö eesmärgiks välja pakkuda suunised, mis aitaksid edaspidiselt hinnata ja rahaliselt arvutada spionaažiga tekitatud kahju suurust. Kahjude hindamise käigus

¹⁷ The National Bureau of Asian Research. The Report of the Commission on the Theft of American Intellectual Property (also known as the IP Commission Report) 2017, lk 28. Kättesaadav: https://www.nbr.org/wp-content/uploads/pdfs/publications/IP_Commission_Report_Update.pdf (04.10.2024).

¹⁸ Federal Bureau of Investigation. Executive Summary China: Risk to Corporate America 2019, lk 1. Kättesaadav: <https://www.fbi.gov/file-repository/china-exec-summary-risk-to-corporate-america-2019.pdf/view> (04.10.2024).

¹⁹ Intelligence and National Security Alliance. Insider Threats and Commercial Espionage: Economic and National Security Impacts, May 2021. Kättesaadav: <https://www.insonline.org/2022-white-papers/insa-wp-espionage-fin-1.pdf> (04.10.2024).

²⁰ Martinez, M. Cybercrime to Cost Germany 206 Billion Euros in 2023, Survey Finds. – Reuters 01.09.2023. Kättesaadav: <https://www.reuters.com/technology/cybercrime-cost-germany-206-billion-euros-2023-survey-2023-09-01/> (04.10.2024).

²¹ Degges, I. FBI's Ryan Young Calls on US Companies to Stay Ahead of Economic Espionage Threats. – GovConWire 26.09.2024. Kättesaadav: <https://www.govconwire.com/2024/09/fbis-ryan-young-calls-on-us-companies-to-stay-ahead-of-economic-espionage-threats/> (04.10.2024).

tuleks juurelda selle üle, millised on puudused seadusandluses ja kohtumenetluses; kuidas õiguslikud raamistikud ja mehhanismid toetavad läbipaistvalt kahju hindamist.

Kuivõrd avalikuks tulnud spionaaži juhtumid on sagenenud ja, nagu nähtub eelmainitust, riigid on tõdenud, et spionaažist põhjustatud kahju on kolossaalne, ulatudes miljarditesse, võiks arvata, et kohtu ette saabub igapäevaselt rohkelt kaasuseid, mille käigus püütakse jõuda tekitatud kahju tuumani ja antud kahju korvamiseni. Ometi see nii ei ole – kompenseerimismehhanismid kipuvad jääma tagaplaanile ja kohtusse jõuab üksnes murdosa juhtumitest²². Selliste juhtumite vähesus sunnib esitama käesoleva magistritöö teise uurimisküsimuse – millised on peamised õiguslikud probleemid kriminaalkohtumenetluses seoses kahju mõõtmisega ja kuidas neid ületada? Suuresti annab ajendi kõnealuse küsimuse esitamiseks tõik, et spionaaži juhtumitest, mis avaldavad suurel määral negatiivset mõju majandusele, ei teavitata õigusorganeid, kuivõrd puudub usk kaitset pakkuvatesse õigusnormidesse või kardetakse negatiivsete mõjude pärast, mis ilmnevad hilisemalt nagu mainekahju või konkurentsieelise kaotamine.²³ Õigusorganite vaatepunktist heidutavad spionaažist tingitud kahju hüvitamise menetlemist tõendamise ja õigusnormide tõlgendamisega seotud probleemid, mis omalt poolt pärsivad kohtupraktika arenemist, säilitades seejuures jätkuva ebaselguse ja hoides ära kahjunõuete esitamise.²⁴ Seega, kooskõlas töö eesmärgiga võib ilmned vajadus anda õigus- või julgeolekuorganite kasutusse tööriistad, mis lihtsustaks kahju mõõtmise probleemkohti.

Kahju hindamise protsessi kõrval tasub oma pilk pöörata ka sellele, kes on kahju tekitanud ja mis on teda selleks ajendanud. Kahju tekitaja isiksus pakub huvi eelkõige selle poolest, et ta kujutab endast tihti vastaspoole instrumenti, vahendit, tööriista. Luuraja, kes vahele jääb, on suures mängus ei midagi muud kui kollateraalne kahju. Spioonikunsti muudabki eripäraseks sellele omane topeltidentiteet: riigid peavad omaenda luureasutuste rolli ja tegutsemist julgeoleku hüvanguks õigustatuks, kuid teisalt taunitakse igasugust luuretegevust võõrriigi kasuks.²⁵ Mentaliteet: „Meie ja meie sõbrad kogume lihtsalt teavet; teie ja teie tüüpi rikute

²² Danielson, M.E. Economic espionage: A framework for a workable solution. *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*, Vol 10(2), 2009, lk 517.

²³ Easton, M., Rajan, M., Maniam, B. Who Is Stealing Our Trade Secrets? *Journal of Business & Behavioral Sciences*, Vol 35(3), 2023, lk 115.

²⁴ Kuntz, R.L. How Not to Catch a Thief: Why the Economic Espionage Act Fails to Protect American Trade Secrets. *Berkeley Technology Law Journal*, Vol 28(1), 2013, lk 918.

²⁵ Pun, D. Rethinking Espionage in the Modern Era. *Chicago Journal of International Law*, Vol 18(1), 2017, lk 355.

suveräänsust.²⁶ Sellest tulenevalt on magistritöö kolmandaks uurimisküsimuseks – kuivõrd peaks spionaaži süüteo toimepanemises süüdistatav isik hüvitama tekkinud kahju? Iseenesest mõistetav on esitada nõue isiku vastu, kes on paljastatud, kuid siinkohal seisneb raskuspunkt selles, et tihti on spionaaži tagajärjel tekitatud kahju märkimisväärne ning üksikisikul puuduvad vahendid luuramisele eelnenud olukorra taastamiseks. See nähtub mitmetest spionaaži juhtumisest, kaasa arvatud Herman Simmi kaasusest, mille puhul tekitatud kahju suuruseks hinnati *ca* 20 miljonit krooni²⁷, kuid isegi pärast kõigi varade realiseerimist jäi oluline osa kahjust katmata.²⁸ Suuresti on tegemist õiguspoliitilise küsimusega, mis vajab juurdlemist mitte ainult õiguslikust vaatepunktist, vaid ka moraalsest.

Enne, kui asuda kontrollima magistritöö hüpoteesi ja juurdlema küsimuste üle, mis puudutavad spionaažist põhjustatud kahjusid, tuleb selgeks teha, mida mõistetakse spionaaži all ja millised on erinevad spionaaži liigid. Magistritöö esimene peatükk keskendub esmajoones majandus- ja tööstusspionaažile ning riigireetmisele kui klassikalisele spionaažile. Majandus- ja tööstusspionaaž pälvivad tähelepanu põhjusel, et nende puhul on laialt leidnud avalikustamist kahjude rahaline mõõde. Lisaks sellele pöörab magistritöö seejuures tähelepanu, et spionaaži mõjujõud ulatub kaugemale kui ainult riiklik julgeolek, puudutades ühtlasi ka majanduskeskkonda. Samas oleks kahetsusväärne kõnealuse teema valguses kõrvale jätta riigireetmine kui klassikaline spionaaž. Sõltuvalt spionaaži vormist, olgu selleks majandusspionaaž või riigireetmine, on märgatavalt hõlpsam hinnata põhjustatud negatiivseid tagajärgi. Selleks on magistritöö esimeses peatükis läbi viidud seaduse- ja õigustekstide analüüsid aitamaks avada majandus-, tööstusspionaaži ja riigireetmise kui klassikalise spionaaži tahke. Sellest järgnevalt on asutud otseselt vastama magistritöö esimesele uurimisküsimusele, keskendudes *ergo* spionaažist tekkivale varalisele ja mittevaralisele kahjule. Varalist ja mittevaralist kahju, on spionaaži kontekstis teemakohasem määratleda veel kitsamalt majandus- ja julgeoleku kahjuna. Sellest tulenevalt, kuivõrd varalise kahju mõõde on mõjutatud eeskätt tundliku teabe väärtusest, aitavad spionaažist põhjustatud tagajärgede suurust vastavalt majandusele või julgeolekule kindlaks määrata ärisaladuse väärtuse hindamisel rakendatavad hindamismudelid. Selle kõrval tuleb arvestada, et spionaažist põhjustatud kahju ei väljendu alati selgelt rahaliselt mõõdetaval kujul, vaid ka mittevaralises

²⁶ Chesterman, S. The spy who came in from the Cold War: Intelligence and international law. Michigan Journal of International Law, Vol. 27, 2005, lk 1072.

²⁷ HMK 1-09-2625.

²⁸ Aasaru, H (toim). „Pealtnägija“ esitles Herman Simmi pankrotivara. – ERR 21.10.2009. Kättesaadav: <https://www.err.ee/394364/pealtnagija-esitles-herman-simmi-pankrotivara> (04.10.2024).

vormis. Selleks, et spekulatiivseid tõlgendusi kahju olemasolust vältida, on kahjude nähtavaks tegemiseks toodud näiteid päriselu kaasustest.

Pärast spionaaži mõistete selgitamist ja kahju liikide käsitlemist, on võimalik asuda vastama magistr töö teisele uurimisküsimusele. Teine peatükk keskendub spionaažiga põhjustatud kahjunõude menetlusprotsessile, sealhulgas kriminaalkohtumenetluses aset leidvatele väljakutsetele, nagu tõendamisprobleemid ja spionaaži juhtumite varjatus, ning nende lahendustele. Selleks, et kaardistada menetluslikke probleemkohti tuleb esmalt esitada eelküsimus jõudmaks järeldusele, kas spionaaži kahjude hüvitamiseks on kannatanul õigus esitada tsiviilhagi või avalik-õiguslik nõudeavaldus. Tsiviilhagi puhul asetseb raskuspunkt asjaolus, et haginõude võib esitada üksnes kannatanu oma individuaalõigushüve kaitseks, kuid spionaažikuritegude koosseisud, mis kaitsevad olemuselt kollektiivse õigushüvena julgeolekut, äratavad kahtlust tsiviilhagi lahendamise võimalikkusest kriminaalkohtumenetluse raames. Alternatiivselt, kuivõrd spionaažikuriteos võib kannatanuks olla riik, on asjakohane hinnata hüvitamise võimalust avalik-õigusliku nõudeavalduse raames, mis loodi Eesti õiguskorda 2017. aastal. Seega tuleb üldjoontes leida vastus küsimusele, millises menetlusraamistikus tuleb kahju hüvitamise nõue esitada – kas kriminaalmenetluses või tsiviilmenetluses? Kriitilist tekstianalüüsi ja kohtupraktikat täiendavad teises peatükis intervjuud ekspertidega, aidates ühtlasi täita lünkasid õigustekstides. Ekspertintervjuude eesmärgiks oli koguda praktilisi näiteid, arvamusi ja soovitusi, et luua magistr tööle lisandväärtus ja süvendada arusaama spionaaži kahjudest ja sellega seonduvast. Intervjueeritavad valiti vastavalt nende erialasele kogemusele ning tagatud on nende anonüümsus, et võimaldada avatud ja ausat arutelu. Intervjuud põhinesid lahtistel küsimustel, et ekspertidel oleks võimalus vabalt jagada oma kogemuspõhiseid teadmisi, vältides seeläbi vastuste piiritlemist.

Kui seadusandlus ja kohtupraktika kahjunõude esitamist võimaldavad, tasub mõelda, kuivõrd peaks spioon kahju hüvitama. Magistr töö kolmas peatükk seab fookusesse süüdimõistetud isiku vastutuse seoses kahju hüvitamise kohustusega, käsitledes hüvitamisega seostuvaid praktilisi takistusi nagu pankrotistumine, täideviija täideviija taga kontseptsioon ning hüvitamiskohustuse võimalik mõju ehk rahalise kohustuse preventiivne iseloom. Viimaks esitatakse neljandas peatükis ettepanekud, mis võimaldaksid spionaaži kahjude ulatust mõõta nagu kahju hindamise maatriks. Samuti, milliseid muudatusi on vajalik seadusandluses kavandada, et spionaaži kahjud omandaksid asjakohase käsitlemise ega jääks tähelepanuta.

1. Spionaaži süüteo liigid ja kaasnev kahju

1.1. Spionaaži mõiste ja õiguslik määratlus

Nagu tavatsetakse öelda, luuramine on vanuselt teine amet maailmas.²⁹ Sellega seostub automaatselt manipuleerimine, pettus, salajasus, ohtlikkus, varjatus, kavalus ja rahvusvahelises. Arvestades nii spionaaži mitmekülgsel iseloomu, pikaajalisust kui ka sellele omistatud topeltidentiteeti, võib osutada keeruliseks üheselt määratleda, mida spionaaž endast üksikasjalikult kujutab. Paratamatult tekitab spionaaž endast kujutluspilte Ian Fleming James Bondist³⁰ – glamuurne seikleja, kes seikleb maailma ühest nurgast varjatult teise ja kavaldab oma vastased üle tippasemel tehnoloogiaga³¹. Sellest kuvandist tuleks hoiduda ja lähtuda ratsionaalsemast vaatepunktist, kuivõrd tõelised luuretöötajad soovivad jääda tähelepanematuks. Riigikaitseterminite andmebaasi kohaselt nimetatakse spionaažiks luuretegevust, mis keskendub informatsiooni hankimisele varjatud meetoditega ja mis on keelatud selle tegevuse objektiks oleva riigi seadustega.³² Sisuliselt rõhutatakse, et spionaaž koosneb järgnevates elementidest: 1) teabe kogumine; 2) sihtriigi vaatest on teabe kogumine ebaseaduslik; 3) hõlmab riikidega seotud tegevusi.³³ Nimetatud kolm kriteeriumit tähistavad spionaaži küll kõige üldisemalt, kuivõrd iga teguri juures võib esitada rohkelt küsimusi alates millist tüüpi teave on kogumise sihtmärk kuni mis saab määravaks seoseks riigiga. Sellest hoolimata annavad need kontuuri luuretegevuse sisustamiseks. Ühest küljest kõikehõlmav definitsioon haarab endas seetõttu ka spionaaži ulatuslikud arengusuunad, viies tõdemuseni, et spionaaži põhituum on küll säilinud, kuid klassikalisest luuramisest on eristumas uuemad ja üksikasjalikumad praktikad nagu majandus-, tööstus- ja küberspionaaž.

Kuigi spionaaži olemus on ajas suuresti säilinud, tasub juurelda selle üle, kuivõrd on spionaaži toimepanemise ajendid aegade jooksul muutunud. Nagu nähtub eelnevast on spionaažil kompleksne loomus, mistõttu ei saa imestada ka selle üle, et selle käivitumise tõukejõud on võrdlemisi keerukad, piirdumata seejuures vaid ühe põhjusega. Ühelt poolt tellib riik oma luureasutustelt infot ja vastavate asutuste töötajad peavad selle info soetama, kasutades spionaaži. Teiselt poolt kasutavad nimetatud töötajad ära agente, kes neile tundlikku teavet

²⁹ Knightley, P. *The Second Oldest Profession: Spies and Spying In the Twentieth Century*. Penguin Books Canada, Ltd, Ontario, 1987.

³⁰ Pun, D., lk 357.

³¹ Hulnick, A.S. *Espionage: Does it Have a Future In the 21 st Century?* The Brown Journal of World Affairs, Vol 11(1), 2004, lk 165.

³² Kaitseväe akadeemia., Eesti Keele Instituut., Eesti Kaitsevägi. *Militerm: riigikaitseterminite andmebaas 2018*. Kättesaadav: <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/mil/spionaa%C5%BE/1/est>.

³³ Pun, D., lk 357.

annavad. Miks inimene infot teisele riigile annab ja reedab, toimub õigupoolest kolme faktori koosmõjus: tajutud võimalus, isikliku elukriisi tunnetus ja moraalne murdumine.³⁴ Nimetatud elementide detailsemas kokkupõrkes mängivad suurt rolli raha, ideoloogiad, madal enesehinnang, õnnestumised, hirm läbikukkumise ees ja mitmed muud psühhosotsiaalsed tegurid.³⁵ Üldjoontes toidab kriisi rahahäda, mil kibestumist ja kättemaksujanu ego. Kuigi paljusid spioone motiveerib raha, on Herman Simmi puhul hoopiski märgitud järgnevat: „Üsna olulist rolli tema kujunemisel spiooniks mängis ilmselt rahuldamatu, Kangelasele omane tunnustamisvajadus, mida Eesti riigiametid ei suutnud talle pakkuda.“³⁶ Samuti tuleb tõdeda, et spionaažile sillutavad teed ka patoloogilised isiksusehäired nagu põnevuse otsimine, sügav sisemine õiglustaju, võimu- ja kontrollitahe.³⁷ Siiski väärib tähelepanu, et eeltoodud tingimuste kokku langemine ei too alati kaasa luuretegevuses osalemist, kuivõrd tugev moraalne tunnetus, isiklikud iseloomuomadused ja patriootlikkus keelavad selle.³⁸ Siinkohal tuleb tõdeda, et kuivõrd inimene oma loomuselt ei muutu, ei ole muutunud ka spionaaži toimepanemist soodustavad tõukejõud.

1.1.1. Majandusspionaaž

Majandusspionaaži ei saa vaadelda kui traditsioonilist luuretegevust, vaid seda tuleb määratleda kui konfidentsiaalsete ärisaladuste ning tundliku finants- ja majanduspoliitilise teabe kogumisenä välisriigi valitsuse poolt.³⁹ See tähendab, et majandusspionaaži peamiseks sihtmärgiks on intellektuaalse omandi omastamine, eelkõige ärisaladused, mis kätkevad endas teavet tehnoloogia ja teadustegevuse kohta,⁴⁰ ja mida välisriik kasutab ära oma majandusliku positsiooni parendamiseks. Seega on majandusspionaaži ideaalseteks objektideks riigid, kes on majanduslikult äärmiselt konkurentsivõimelised. Esmajoones peetakse silmas lääneriike.⁴¹ Kui tihti langevad juhtivad lääneriigid majandusspionaaži ohvriteks, on üksnes ilmne, et majandusspionaažiga tegelevad piiratud majandusliku võimekusega ja teaduslikult vähem

³⁴ Purre, M., lk 85.

³⁵ Thompson, T. J. Toward an Updated Understanding of Espionage Motivation. *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence*, Vol 27(1), 2014, lk-d 61-62.

³⁶ Lepassalu, V. Spioonimängud: Herman Simmi elu ja häving. Kirjastus Pegasus: Tallinn, 2009, lk 18.

³⁷ Wilder, U.M. *The Psychology of Espionage and Leaking in the Digital Age*, Studies in Intelligence Vol 61(2), 2017, lk 20.

³⁸ Thompson, T.J., lk 64.

³⁹ Blood, C.G. Holding Foreign Nations Civilly Accountable for Their Economic Espionage Practices. *The Journal of Law and Technology*, Vol 42(2), 2002, lk 228.

⁴⁰ Thorleuchter, D., Van Den Poel, D. Protecting Research and Technology From Espionage. *Expert Systems with Applications*, Vol 40(9), 2013, lk 3432.

⁴¹ Danielson, M.E., lk 508.

arenenud riigid, kes püüavad järele jõuda,⁴² nagu Hiina, Venemaa ja India. Viimase kümne aasta jooksul on hakanud lääneriikidele üle jõu käima eelkõige Hiina jõupingutused tehnoloogiat puudutavate ärisaladuste omastamiseks. Eelkõige keskendub Hiina Ameerika Ühendriikide tehnoloogia ettevõtetele Silicon Valleys.⁴³ Kuigi sel kombel tundub riikide omavaheline vahekord lihtne – eksisteerivad kindlad luurajad ja luuratavad – ei tohi unustada luuramisele sisemiselt loomupärast topeltidentiteeti. Lääneriigid ei ole ainult ohvri positsioonis, vaid tegelevad ka ise aktiivselt majandusspionaažiga. Nii on Ameerika Ühendriikide jaoks olnud huvipakkuvaks Saksamaa suurettevõtted nagu BMW, Siemens ja Dasa.⁴⁴ Prantsuse välisluureteenistuse Générale de la Sécurité Extérieure (DGSE) endine juht Pierre Marion on siinkohal tõdenud, et üldjuhul on lääneriigid omavahel liitlased, kuid majandus- ja tehnoloogiavaldkonnas domineerib partnerluse asemel terav konkurents.⁴⁵

Majandusspionaaži toimepanemist soodustab kindlasti tänapäeva globaalne infoühiskond. Õigupoolest võiks nüüdisaja maailma pidada luuretegevuse paradiisiks, kuivõrd tehnoloogia kasutamine lihtsustab oluliselt spioneerimist. Spioonide jaoks on arvuti ja interneti kasutamine luuramiseks kordades ohutum ja toob endaga üksnes kaasa minimaalsed vahelejäämise riskid, võrreldes isiklikult ringi nuhkimisega.⁴⁶ Seetõttu on arusaadavalt just küberrünnakud kujunenud kõige levinumaks viisiks, millega omastatakse tundlikku ja väärtuslikku teavet,⁴⁷ kuid hoolimata tehnoloogia arengust, on selle kõrval säilinud ka traditsioonilisemad meetodid nagu pealtkuulamine, pildistamine kontorites ja tehastes, andmekaevandamine, kopeerimine, paljundamine kui ka arvutite varastamine.⁴⁸ Pretsedenditu ei ole ka luuretegevuse eesmärgil variettevõtete loomine ega valitsusväliste organisatsioonide kasutamine, varjamaks oma identiteeti ja tegevust.⁴⁹ Hiina valitsuse käitumine on ületanud kogunisti igasuguse kõlbelisuse piiri, kuivõrd Hiina turule sisenevad ettevõtted langevad tihti spionaaži ohvriteks. Nii oli juba 2010. aastal Google sunnitud Hiina valitsuse poolt teostavate küberrünnakute tõttu turule jäämisest loobuma.⁵⁰ Samas leidub ka ettevõtteid, kes eitavad majandusspionaaži ohvriks

⁴² Solberg Søilen, K. Economic and Industrial Espionage At The Start of The 21st Century – Status quaestionis. *Journal of Intelligence Studies in Business*, Vol. 6(3), 2016, lk 55.

⁴³ Easton, M; Rajan, M; Maniam, B., lk 108.

⁴⁴ Van Arnam, R.C. Business War: Economic Espionage In the United States And the European Union And the Need For Greater Trade Secret Protection. *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulations*, Vol. 27, 2001, lk 100.

⁴⁵ Danielson, M.E., lk 513.

⁴⁶ Solberg Søilen, K., lk 52.

⁴⁷ Easton, M; Rajan, M; Maniam, B., lk 104.

⁴⁸ *Ibid*, lk 106.

⁴⁹ Blood, C.G., lk 229.

⁵⁰ Tan, J., Tan, A.E. Business Under Threat, Technology Under Attack, Ethics Under Fire: The Experience of Google in China. *Journal of Business Ethics*, Vol. 110, No. 4, 2012, lk 474.

langemist tõdedes, et saladuste omastamine on tavaline osa äritegevusest.⁵¹ Süvenev majandusspionaaži levik ja selle muutumine riigi julgeoleku üheks olulisemaks osaks⁵² viib tõdemuseni, et kõik riigid püüavad kehtestada regulatsioone, mis aitaksid tõhusamalt kaitsta ärisaladusi ja muud tundlikku teavet. Sellest võib järeldada, et riik loob tingimused, et kaitsta oma ettevõtteid ja majandust teiste riikide valitsuste poolt ellu viidava majandusspionaaži vastu, kuivõrd praegusel hetkel ettevõtteid hoiatatakse majandusspionaaži eest ning kutsutakse üles võtma meetmeid selle ära hoidmiseks, pidades seejuures silmas, et majandusluure ohustab mitte ainult ettevõtteid, vaid ka riigi majanduslikku julgeolekut, innovatsioonivõimet ja strateegilisi huve.

Alates 1996. aastast on Ameerika Ühendriikides jõus majandusspionaaži seadus (Economic Espionage Act of 1996 – lühend EEA⁵³). Selle fookuses on nii välisriikide majandusluurele vastu seismine kui ka ausa konkurentsi säilitamine riigisiselt, takistades ettevõtetel endal kasutada ebaseaduslikult ära konkurentide töö vilju.⁵⁴ EEA § 1831 kriminaliseerib majandusspionaaži, karistades isikuid, kes teadlikult omastavad ärisaladusi või püüavad neid ebaseaduslikult omastada, kavatsuse või teadmisega tuua kasu välisriigi valitsusele, valitsusasutusele⁵⁵ või välisagendile⁵⁶. Seejuures EEA § 1832 kriminaliseerib tööstusspionaaži. Majandusspionaaži põhiline vahetegur võrreldes tööstusspionaažiga seisneb selles, kas ärisaladuse omastamine teenib välisriigi huve (§ 1831) või on suunatud ettevõtte konkurentsieelse saavutamisele (§ 1832). Kuigi majandus- ja tööstusspionaaži puhul on tegemist eraldi süütegudega, on mõlemad üles ehitatud neljale samaväärsele elemendile: (1) teave kujutab endast ärisaladust; (2) teabel on oma salajasuse tõttu iseseisev kaubanduslik väärtus; (3) teabe kaitsmiseks on omanik kasutanud mõistlikke meetmeid; (4) ärisaladus omastati tahtlikult ja ilma omaniku nõusolekuta.⁵⁷

Esiteks, EEA tõlgendab ärisaladust väga laialt. Selleks võib olla nii majandus-, teadus- kui ka finantsteave, disainilahendused, prototüübid, tehnikad, protsessid ja koodid, hoolimata nende säilitamise ja haldamise meetoditest ning materiaalsest või immateriaalsest olemusest (EEA §

⁵¹ Desmet, T.O., lk 126.

⁵² Danielson, M.E., lk 508.

⁵³ Economic Espionage Act of 1996. Kättesaadav: <https://www.congress.gov/104/plaws/publ294/PLAW-104publ294.pdf>.

⁵⁴ Desmet, T.O., lk-d 108 ja 118.

⁵⁵ EEA § 1839(1) – valitsusasutuse puhul peetakse silmas mistahes asutust, ministeeriumi, ühendust, kaubandus- või tööstusettevõtet, mis on olulises ulatuses välisriigi valitsuse omanduses, kontrolli all või mida juhib välisriigi valitsus.

⁵⁶ EEA § 1839(2) – välisagendi all peetakse silmas mistahes ametnikku, töötajat, volitatud isikut, teenistujat, diplomaati või välisriigi luure esindajat.

⁵⁷ EEA §-d 1831(a) ja 1832(a).

1839 lg 3).⁵⁸ Lai käsitus ärisaladuse olemusest on endaga kaasa toonud praktika, kus ärisaladust kaitstakse ka juhul, kui see eksisteerib valdaja mõttes, takistades seeläbi omastamist meeldejätmise kaudu.⁵⁹ Kohtupraktikas on ärisaladusena käsitletud mõõtmiseid, metallurgilisi näitajaid ja tehnilisi jooniseid lennukipidurite koostu tootmiseks⁶⁰, bioloogilisi tüvesid ja plasmidi⁶¹, Space Shuttle-i, Delta IV ja pommitaja C-17-ga seotud teavet⁶² ning fotosid rehvide kokkupanemise masinast⁶³.

Teiseks, ärisaladuse põhitunnuseks on selle salajasus ehk teave ei ole avalikkusele üldiselt teada ega hõlpsasti leitav ning see tingib ka ärisaladuse kaubandusliku väärtuse.⁶⁴ Salajasuse kriteeriumi puhul on oluline lähtuda sellest, kuivõrd teave kuulub üldteadmiste, -oskuste või kogemuste hulka, arvestades teabe unikaalsust.⁶⁵ Sellest järelduvalt – uudsus ja ainulaadsus loovad teabele ärisaladuse väärtuse. Kuigi salajasuse hindamine võib tunduda esmapilgul lihtne, see nii siiski ei ole. Selle hindamisel on lahkkelisid põhjustanud mõiste „avalikkus“, mis on võetud kriteeriumi mõõdupuuks, kuivõrd ebaselgeks on jäänud, kas avalikkus kujutab endast üldist avalikkust või valdkonnapõhist avalikkust.⁶⁶ Ka kohtupraktika on siinkohal ebahühtlane ega loo ühetaolist tõlgendust olukorra lahendamiseks. Kui aga ärisaladuse salajasuse tingimus ei ole täidetud, ei saa sellel olla ka iseseisvat kaubanduslikku väärtust.

Kolmandaks, EEA nõuab, et teave, mis on kvalifitseeritav ärisaladusena, oleks konfidentsiaalne. Piltlikult öeldes: „Varast ei saa EEA alusel süüdi mõista jalgratta disainiplaanide varguse eest, kui ohver unustas need avalikku parki.“⁶⁷ Seega on oluline tuvastada, et ärisaladuse kaitsmiseks on rakendatud asjakohaseid kaitsemehhanisme. Abinõud võivad olla nii füüsilised nagu isiku- ja juurdepääsulubade nõudmine piiratud aladele ligipääsemiseks, ärisaladuse hoidmine turvaliselt lukustatud ruumides, hoonete turvamine aedade, lukustatud uste ja turvatöötajatega⁶⁸; võrguturve nagu ettevõtte tulemüürid, arvutifailide kaitsmine paroolidega ja antud paroolide sagedane muutmine, piirangute

⁵⁸ Office of Legal Education Executive Office for United States Attorneys. Prosecuting Intellectual Property Crimes Fourth Edition 2015, lk 163.

⁵⁹ Moohr, G.S. The Problematic Role of Criminal Law in Regulating Use of Information: The Case of the Economic Espionage Act. North Carolina Law Review, Vol. 80, 2001, lk 878.

⁶⁰ United States v. Lange, 312 F.3d 263 (7th Cir. 2002).

⁶¹ United States v. Huang, Nos. 1:10-cr102, 1:11-cr-163 (S.D. Ind. 2010).

⁶² United States v. Chung, 633 F. Supp. 2d 1134 (C.D. Cal. 2009).

⁶³ United States v. Howley, F.3d, 2013 WL 399345, at *3 (6th Cir. Feb. 4, 2013).

⁶⁴ EEA § 1839(3)(B).

⁶⁵ Office of Legal Education Executive Office for United States Attorneys, lk 165.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ Office of Legal Education Executive Office for United States Attorneys, lk 169.

⁶⁸ *Ibid.*, lk 170.

kehtestamine heaks kiitmata välisseadmete kasutamisele⁶⁹; või töökorralduslikud nõuded nagu konfidentsiaalsusklauslite kehtestamine nii töötajatele kui ka koostööpartneritele, koolitused ärisaladuse kaitsemehhanismide kohta ja dokumentide salajaseks kuulutamine.⁷⁰ Seejuures tuleb tõdeda, et kõige lihtsam viis teavet kaitsta on läbi töötajate harimise – mida paremini töötajad mõistavad tundliku teabe kaitsmise olulisust, seda etemini ja oskuslikumalt tulevad nad toime ohtude ennetamisega.⁷¹

Viimaks, majandusspionaaž kätkeb endas kõrgendatud tahtluse kriteeriumi. Subjektiivselt koosseisust kasvab sellest ka lõhe majandus- ja tööstusspionaaži vahel: majandusspionaaži tahtluse koosseis hõlmab kavatsust või otsesest tahtlust tuua kasu välisriigi valitsusele, valitsusasutusele või välisagendile,⁷² mil tööstusspionaaži puhul seisneb tahtluse element kavatsuses või otseses tahtluses kahjustada ärisaladuse omanikku, tuues kavatsetult majanduslikku kasu kellelegi teisele kui ärisaladuse omanikule endale.⁷³ Ameerika Ühendriikide seadusandja on majandusspionaaži tähenduses rõhutanud, et tahtluse kriteeriumit ei tohi tõlgendada kitsalt, kuivõrd see pärsib süüdimõistmist, kuid hoolimata sellest otsustavad kohtud sageli kitsa tõlgenduse kasuks.⁷⁴ Õigusmõistmise viga seisneb selles, et suuresti keskendutakse sellele, kas välisriik või selle valitsusasutus on taotlenud ärisaladuse hankimist, soovides seda otseselt kasutada, kuigi tegelikkuses on vaatluse all, kas süüdistatav oli teadlik võimaliku kasu toomisest välisriigile.⁷⁵ Mainitud väärtõlgendus on viinud selleni, et mitmed majandusspionaadid on EEA § 1831 alusel õigeksmõistetud, sealhulgas ka Motorola tarkvarainsener Hanjuan Jin, keda süüdistati Motorola tehniliste dokumentide varastamises kavatsusega tuua kasu Hiina ettevõtjale Sun Kaisens, kes on otseselt seotud Hiina sõjaväeluurega. Kohus leidis, et kõnealusel juhul on Hiina Rahvavabariigile kasu toomine ärisaladuse omastamise läbi üksnes oletuslik,⁷⁶ jättes tähelepanuta, kas Jin omastas ärisaladuse, et tahtlikult tuua kasu Hiina valitsusele. Siinkohal peegeldub selgelt, kuidas kohtu poolt EEA § 1831 subjektiivse koosseisu väärtõlgendus võib viia eksliku otsuseni, luues ühtlasi ohtliku pretsedendi, mis muudab süü tõendamise majandusspionaaži juhtumites keerukaks.⁷⁷ Senise Ameerika Ühendriikide praktika kohaselt on tavapäraseks kujunenud, et majandusspionaaži koosseisu (§ 1831) ära langemisel, on süüdistuse aluseks tööstusspionaaž (§ 1832).

⁶⁹ Office of Legal Education Executive Office for United States Attorneys, lk-d 170-171.

⁷⁰ *Ibid*, lk 171.

⁷¹ Easton, M; Rajan, M; Maniam, B., lk 115.

⁷² EEA. § 1831(a).

⁷³ EEA. § 1832(a).

⁷⁴ Kuntz, R.L., lk 918.

⁷⁵ *Ibid*, lk 920.

⁷⁶ United States v. Jin, 833 F. Supp. 2d 977, 1019–20 (N.D. Ill. 2012).

⁷⁷ Kuntz, R.L., lk 922.

Kui omavahel soovida kõrvutada Ameerika Ühendriikide majandusspionaaži seadus Eesti Vabariigi majandusspionaaži regulatsiooniga, leidub KarS § 377, mis käsitleb ärisaladuse ebaseaduslikku saamist, kasutamist ja avaldamist. Siiski on küsitav, kas KarS § 377 kehabast endas majandusspionaaži sätet või mitte? Autori hinnangul kaldub koosseis rohkem tööstusspionaaži poole, kuivõrd see hõlmab endas olulisi tööstusspionaaži tunnuseid nagu konkureeriva ettevõtte huvide teenimine. Arvestada tuleb ühtlasi KarS § 377 paiknemisega majandusalaste süütegude peatükis ja sätte mõttega võtta vastutusele eeskätt töötaja juhul, kui ta on ebaseaduslikult ärisaladuse saanud, ärisaladust kasutanud või avaldanud ärilisel või kahju tekitamise eesmärgil. Seega tuleb tõdeda, et karistusõiguse tasandil puudub norm, mis käsitaks majandusspionaaži. Nimelt, KarS § 377 kaitstavaks õigushüveks on eelkõige äriühingute majandusliku toimimise kaitsmine ning selle õiguslikud ja kõlbelised alused.⁷⁸ See viib esmapilgul tõdemuseni, et ärisaladuse omastamine majandusspionaaži tähenduses on Eesti õigustasandil puudulik. Eelistatult on ärisaladuse omastamine rohkemalt reguleeritud tsiviilõiguslikult tasandil. See nähtub ka tõsiasjast, et 2018. aasta lõpus jõustus ebaausa konkurentsi takistamise ja ärisaladuse kaitse seadus⁷⁹ (EKTÄKS). Sellest tulenevalt tekib küsimus, kuivõrd peaks ärisaladuse omastamine majandusspionaaži valguses olema Eesti allutatud karistusõiguslikule korrale? Seadusandja tahteks on eelkõige vältida ülekriminaliseerimist ja eelistada tsiviilõiguslikke hüvitamismehhanisme või haldusõiguslikke sekkumisviise, jättes karistusõigusliku vahendi viimaseks abinõuks.⁸⁰ Reaalsuses tuleks juba praegu seadusandjale ette heita ülekriminaliseerimist ja *ultima ratio* põhimõtte eiramist, kuivõrd KarS §-s 377 peegelduv karistusõiguslik kaitse ärisaladuse rikkumise eest on töölepingulises suhtes hõlpsasti lahendatav.⁸¹ Sellest tulenevalt võib karistusõiguslik kaitse olla põhjendatud, kui ärisaladus on saanud paljuski luuretegevuse kaudu ning ettevõtjal puuduvad vahendid oma õiguste kaitsmiseks või rikkuja väljaselgitamine on õigussuhte puudumise tõttu raskendatud.⁸² Seega, arvestades üleilmastumise, info- ja kommunikatsioonitehnoloogia arenguga, ettevõtete innovaatsilisusega ning majandusliku olukorraga, ei ole välistatud, et ärisaladuse omastamine võiks olla majandusspionaaži valguses allutatud karistusõiguslikule korrale. Käesoleval juhul võib ärisaladuse omastamise välisriigi huvides kvalifitseerida KarS § 234² koosseisu alla, kuivõrd teabe all võib mõista ka ärisaladust. See tähendab, et ärisaladuse ebaseadusliku saamise, kasutamise ja avaldamise (KarS § 377) ning Eesti Vabariigi vastu

⁷⁸ Lehis, L., Sarv, J., Vutt, A. Karistusseadustik. Komm. vlj. § 377/1, lk 1039.

⁷⁹ Ebaausa konkurentsi takistamise ja ärisaladuse kaitse seadus. – RT I, 07.12.2018, 2.

⁸⁰ 554 SE. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seaduse eelnõu seletuskiri, lk 16. Kättesaadav: <https://www.riigikogu.ee/download/720d0b8b-139f-44a2-8dba-4f1b025d17fb> (11.11.2024).

⁸¹ Mägi, M. Ärisaladuse karistusõigusliku kaitse efektiivsus kehtiva õiguse järgi. *Juridica* 2017/6, lk 423.

⁸² *Ibid*, lk-d 425-426.

suunatud luuretegevuse ja selle toetamise (KarS § 234²) omavahelises karistusõiguslikus suhtes olukorras, kus ärisaladus omastatakse välisriigi huvides, prevaleerib viimane. Seda põhjusel, et KarS § 234² hõlmab endas kogu ebaõiguse.

Et Ameerika Ühendriikide praktika kohaselt eristatakse majandus- ja tööstusspionaaži teabe sihtkoha järgi tõstatab see küsimuse, kuivõrd peaks Eesti kõnealusel õiguspraktikast lähtuma. Sellele küsimusele vastust otsides oleks kahetsusväärne jätta kõrvale teiste Euroopa riikide seadusandlus. Saksamaa õigusloomes viitab majandusspionaaž riikliku taustaga luuretegevusele, millega toimetavad peasjalikult välisriikide luureteenistused, mil tööstusspionaaži all mõistetakse luuretegevust konkureeriva tööstusettevõtte saladuste avastamiseks.⁸³ Sellisest määratlusest lähtuvad ka paljud teised Euroopa riigid nagu Austria ja Taani, kuid erinevalt teistest saab Šveitsi jaoks määravaks teguriks mitte spionaaži sisu, vaid kas süütegu kujutab ohtu Šveitsi majandusele, kahjustades seeläbi riiklike huve.⁸⁴ Viimane tähendab, et Šveitsi karistusõiguse käsitluse kohaselt võivad majandusspionaažiga toimetada ka välisriigi ettevõtted. Sellest nähtub, et Euroopa tasandil puudub ühtne määratlus majandus- ja tööstusspionaaži mõiste osas. Kuigi Euroopa Liit on vastu võtnud direktiivi, milles käsitletakse avalikustamata oskusteabe ja äriteabe (ärisaladuste) ebaseadusliku omandamise, kasutamise ja avalikustamise vastast kaitset⁸⁵ eesmärgiga tagada ärisaladuste ühtlustatud kaitse, keskendub see peamiselt tsiviilõiguslikule, mitte karistusõiguslikule kaitsele. See viib tõdemuseni, et ärisaladuste kriminaalõiguslik kaitse on Euroopa Liidu liikmesriikides killustunud.⁸⁶ Autori hinnangul on majandus- ja tööstusspionaaži erinevuse määratlemisel asjakohane lähtuda mitte toimepanijast, vaid kahjustatavatest huvidest ehk sellest, kas luuretegevus kahjustab ettevõtte huve nagu konkurentsivõime või riigi majanduslikke ja julgeolekupoliitilisi huve. Kahtlemata ei saa majandusspionaaži olemust alatähtsustada, kuivõrd see peaks muret valmistama ka väikeriikidele, mitte ainult suurriikidele. Seetõttu on kindlasti põhjust juurelda majandusspionaaži regulatsiooni üle, seistes samal ajal silmitsi tõigaga, et ebapiisav õiguslik raamistik loob soodsa pinnase majandusspionaažile.⁸⁷

⁸³ Knickmeier, S. Spies without borders? The phenomena of economic and industrial espionage and the deterrence strategies of Germany and other selected European countries. *Security Journal*, Vol. 33, 2020, lk 8. Deutscher Bundestag. Drucksache 18/2281 Geheimdienstliche Angriffe und Spionage bei deutschen Unternehmen, 05.08.2014, p 2. Kättesaadav: <https://dserver.bundestag.de/btd/18/022/1802281.pdf> (07.02.2025).

⁸⁴ Swiss Criminal Code of 21 December 1937, art. 273. Kättesaadav: https://fedlex.data.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799 (07.02.2025); Konopatsch, C. Fighting Industrial And Economic Espionage Through Criminal Law: Lessons To Be Learned From Austria and Switzerland. *Security Journal*, Vol. 33, 2020, lk 93.

⁸⁵ 8. juuni 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Direktiiv (EL) 2016/943, milles käsitletakse avalikustamata oskusteabe ja äriteabe (ärisaladuste) ebaseadusliku omandamise, kasutamise ja avalikustamise vastast kaitset. – ELT L 157, lk-d 1-36.

⁸⁶ Knickmeier, S., lk 18.

⁸⁷ Van Arnem, R.C., lk 134.

1.1.2. Tööstusspionaaž

Kui majandusspionaažis on suur osakaal välisriigi huvidel, siis tööstusspionaaž keskendub ärisaladuste omastamisele üldiselt ehk tähelepanu keskpunktis on ettevõtetevaheline luuretegevus. Seega võib tööstusspionaaži nimetada luuretegevuseks, mille eesmärk on varjatult omastada ettevõtte ärisaladusi või muud tundlikku teavet ilma loata ja sageli pahatahtlike kavatsustega, tuues seeläbi kasu konkureerivale ettevõttele.⁸⁸ Õiguskirjanduses on jõutud järeldusele, et tööstusspionaaži eristamiseks nii majandusspionaažist kui ka ausast konkurentsianalüüsist on vajalik tuvastada kumulatiivselt nelja elemendi olemasolu: 1) tundliku teabe nagu ärisaladus või muu intellektuaalne omand hankimine ilma teabe omaniku loata; 2) kavatus kasutada teavet konkurentsieelise saamiseks või müügiks huvitatud kolmandale osapoolale; 3) toimepanijaks on üksikisik või ettevõtte; 4) omastamine rikub seadust või eetilisi standardeid.⁸⁹ Küsimus omastamise ebaetilisuses tõusetub ausa konkurentsi tasandil ja väljendub peamiselt kolmel juhul. Esiteks, kui teabe kogumiseks kasutatav käitumisviis on kahtlustäratav, kuivõrd see ületab kehtivaid äritava piire, nagu konkurentide koostööpartnerite surveamine tundliku teabe avaldamiseks, ettevõttesse infiltreerumine, prügi läbiotsimine ja varjatud jälitustoimingud.⁹⁰ Teisalt, kui taotletavat teavet võib juba oma olemuselt pidada teatud määral tundlikuks või teabe kasutamise eesmärk on vastuolus avalike huvidega nagu luuretegevuse tulemusel saadud teabe ärakasutamine konkurentide kõrvaldamiseks või turgu valitseva positsiooni ehk monopoli loomiseks.⁹¹ Siiski ei saa salata, et äärmuslikel konkurentsiteadlikkuse juhtudel, mil teabe kogumine on ebaetiline, jääb piir tööstusspionaažiga sellegipoolest häguseks.⁹² Arvestades tööstusspionaaži olemust, küsitakse tihti, kes on selle peamiseks toimepanijaks: kas ettevõttesisene või -väline isik? Valitseva arusaama kohaselt seisab tööstusluure taga ettevõtte enda töötaja, kellel on vaba juurdepääs ettevõtte ärisaladustele ja muule tundlikule teabele, millest tingituna kujutab ettevõtte siseringi kuuluv inimene endast ka kõige raskemini prognoositavat ohutegurit.⁹³

Tööstusspionaaži toimepanija isik heidab ühtlasi valgust luuretegevuse meetoditele. On ilmne, et põhiliseks viisiks on küberrünnakud, kuid teisalt on levinud nii elektrooniline järelvalve,

⁸⁸ Wagner, R.E. Bailouts and the Potential For Distortion of Federal Criminal Law: Industrial Espionage and Beyond. *Tulane Law Review*, Vol. 86, No. 5, 2011, lk 1040.

⁸⁹ Hou, T., Wang, V. Industrial espionage – A systematic literature review (SLR). *Computers & Security*, Vol. 98, 2020, lk 5.

⁹⁰ Crane, A. In the company of spies: When competitive intelligence gathering becomes industrial espionage. *Business Horizons*, Vol. 48(3), 2005, lk-d 236.

⁹¹ *Ibid*, lk-d 236-238.

⁹² Hou, T., Wang, V., lk 2.

⁹³ Mészáros, A.Á., Kelemen-Erdős, A. Industrial espionage from a human factor perspective. *Journal of International Studies*, Vol. 16(3), 2023, lk 99.

teabepäringud, prügisukeldumine (*dumpster diving*), ühiste teadusuuringute ja äritegevuse ärakasutamine kui ka korruptiivne tegevus.⁹⁴ Seejuures ei erine tööstusspionaažiga ebaseaduslikult omastatav tundlik teave kuidagi majandusspionaažist ehk selleks on samuti kõiksugune teave, mis paljastab ettevõtte äritegevuse sisu. Seega on arusaadavalt ohustatud valdkondadeks kõrgtehnoloogia sektorid, mis annavad olulise panuse riigi majanduskasvu, nagu elektroonika-, keemia-, lennundus-, auto-, energia-, tuuma- ja transporditööstus ning sellest tulenevalt langevad paratamatult ohvriteks suurettevõtted või suure väärtusega tehnoloogia ettevõtted.⁹⁵

Kuigi tööstusspionaaž on minevikuga võrreldes intensiivistumas, olles laialdaselt levinud, oli see väga aktuaalne ka eelmise sajandi keskpaigas ja sellele järgnenud külma sõja perioodil. Kellelegi ei ole võõras tõdemus, et Nõukogude Liidu tööstusspionaaž ülejäänud liitlaste suhtes oli laiaulatuslik ja edukas, aidates suuresti edendada liidu tehnoloogilist arengut. Lennukitööstus oli üheks valdkonnaks, kus tööstusspionaažil oli märkimisväärne roll Nõukogude Liidu tehnoloogilise mahajäämuse vähendamisel. Seetõttu pole imestada, et venelaste pommitaja Tupolev Tu-4 on identne ameeriklaste pommitajaga B-29: üksüheselt vastav aerodünaamiline konstruktsioon, mootorite arv ja paigutus kui ka maandumismehhanism.⁹⁶ Võrreldes tänase ajastuga, on hüppeliselt kasvanud tööstusspionaaži osakaal uuenduslikus tehnoloogia sektoris. Tähelepanuväärsete juhtude hulka kuuluvad Samsungi endise juhtivtöötaja, Lõuna-Korea kiibieksperti, süüdistamine maailma juhtivalt mälukiibitootjalt teabe varastamises, et aidata kliendil rajada Hiinas kiibitehas⁹⁷; Saksa tarkvarainseneri süüdistamine autotehnoloogiaettevõtte Valeo Schalter und Sensoren parkimis- ja sõiduabitarkvara lähtekoodi omastamises ja selle edastamises tööstusettevõttele NVIDIA⁹⁸.

Ettevõtetevahelise luuretegevuse õiguslik raamistik on riigiti erinev. Nagu eelnevalt mainitud kriminaliseerib Ameerika Ühendriikides EEA lisaks majandusspionaažile ka tööstusspionaaži. EEA § 1832 kohaselt on keelustatud tahtlikult ärisaladuse omastamine majandusliku kasu teenimise eesmärgil ettevõtte või kolmanda isiku huvides, kahjustades seeläbi mistahes

⁹⁴ Sinha, S. Understanding industrial espionage for greater technological and economic security. IEEE Potentials, Vol. 31(3), 2012, lk-d 39-40.

⁹⁵ *Ibid*, lk-d 38-39.

⁹⁶ Ingesson, T. Innovators, Copycats, or Pragmatists? Soviet Industrial Espionage and Innovation in the Military Aerospace Sector During the Cold War. International Journal of Intelligence and Counter Intelligence, Vol. 36(3), 2023, lk 827.

⁹⁷ Park, Ju-min., Davies, E. South-Korea Court Grants Ex-Samsung Exec Bail In Industrial Espionage Case. – Reuters 14.11.2023. Kättesaadav: <https://www.reuters.com/technology/south-korea-court-grants-ex-samsung-exec-bail-industrial-espionage-case-2023-11-14/> (25.11.2024).

⁹⁸ BBC. Nvidia Sued After Video Call Mistake Showed 'Stolen' Data. – BBC 23.11.2023. Kättesaadav: <https://bbc.com/news/technology-67489495> (25.11.2024).

ärisaladuse omanikku. Laiemas plaanis valitseb tööstusspionaaži ja majandusspionaaži suhtes võrdlemisi palju sarnasusi: teave kujutab ärisaladust, teabe salajasuse tõttu on sellel kaubanduslik väärtus, teabe kaitsmiseks on võetud mõistlikke kaitsemehhanisme, ärisaladuse omastamine toimub teadlikult ja ilma omaniku nõusolekuta. Siiski tuleneb nende omavaheline erinevus sellest, et majandusspionaaž teenib välisriigi huve, mil tööstusluure toimub siseriiklikul tasandil, teenides konkureeriva ettevõtte ärihuve. Sellest tulenevalt on EEA § 1832 valguses rõhuasetus kavatsusel tuua kasu kellelegi teisele kui ärisaladuse tegelikule omanikule, tähendades, et isikul oli ühtlasi kavatsus tuua viimasele kahju ehk subjektiivsest küljest on vajalik tõendada, et toimepanija tegutses kahju põhjustamisel kantuna otsesest tahtlusest või kavatsetusest, tähtsustamata seejuures toimepanija pahatahtlikku motivatsiooni.⁹⁹

1.1.3. Riigireetmine

Juudas Iskariot andis Jeesuse ära kolmekümne hõbetüki eest ja sellega pälvis ta reetja nimetuse. Temast sai reetlikkuse võrdkuju. Tänapäeval antakse nii vähema kui ka rohkema eest ära oma kodumaa. Sellest peegeldub silmapaistvalt riigireetmisele omalaadne heidutus kui ka (häbi)mürgistus – kuidas sellega kaasneb nii lojaalsus ja kuulsus kui ka oht, pettumus ja häbi. Seetõttu on mõisteta, et inimlikus valguses on riigireetmise loomust tihti keeruline mõista. Ainuüksi reetmise ajendid, mis puudutavad küsimust miks ollakse ebalojaalsed oma kodumaale, paljastavad keerulise põimituse moraalsete ja materiaalsete väärtustega, mis muudavad riigireetmise mitmetasandiliseks kuriteoks. Nii on võimalik riigireetureid liigitada motivatsiooni, ideoloogia ja ego alusel. Esimesi kõnetab tasu reetmise eest, teisi poliitiline ja ideoloogiline kuuluvus ning kolmandaid isiklikud põhjused alates ebaõiglasest kohtlemisest riigiteenistujana kuni vajaduseni paista teistele silma.¹⁰⁰ Seega tõstab riigireetmise esile, erinevalt teistest süütegudest, mille puhul vaadeldakse suuresti väliseid tegureid, selle sisemised hoiakud ja vaimus.¹⁰¹ Sisemise kaemuse tõttu püütakse sageli riigireetmisele leida ka eetilisi õigustusi. Põhilisteks ettekäänetekts on poliitilise kogukonna ebaõnnestumine, teiste seaduslike ja rahumeelsete meetmete puudumine, mille tõttu ei ole riigireetmine enam käsitatav äärmusliku vahendina, ning püüdlemine ideoloogia poole, mis aitab leevendada ühiskonnas valitsevaid puudujääke.¹⁰² Seejuures on Oleg Penkovski juhtum näide sellest, mis annab

⁹⁹ Office of Legal Education Executive Office for United States Attorneys, lk 185.

¹⁰⁰ Creegan, E. National Security Crime. Harvard National Security Journal Vol. 3, No. 2, 2012, lk-d 407-409.

¹⁰¹ Eichensehr, K.E. Treason in the Age of Terrorism: An Explanation and Evaluation of Treason's Return in Democratic States. Vanderbilt Journal of Transnational Law, Vol. 42, No. 5, 2009, lk 1462.

¹⁰² Hatfield, J. M. An ethical defense of treason by means of espionage. Intelligence and National Security Vol. 32(2), 2016, lk-d 199, 202, 204.

põhjust juurelda riigireetmise õigustatuse üle. Oleg Penkovski oli Nõukogude sõjaväeluure polkovnik, kes luuras külma sõja ajal Ameerika Ühendriikide ja Suurbritannia heaks. Oma lühikese spioonikarjääri jooksul suutis ta oma luuretegevuse tõttu tõenäoliselt hoida ära tuumasõja, kuivõrd ta andis välisriikide valitsustele üle tehnilist teavet Nõukogude Liidu raketite kohta, mis lõpptulemusena lõi aluse läbirääkimiste pidamiseks rahumeelse lahenduse saavutamiseks.¹⁰³ Eeltoodu põhjal tuleb tegelikkuses tõdeda, et iga riigireetmise juhtumit tuleb vaadelda individuaalselt ning suuremas ulatuses riigireeturite puhul ei saagi kõneleda eetilistest õigustustest nagu Herman Simmi puhulgi, kelle teod olid kantud suuresti rahulolematusest ja vajadusest tunnustuse järele¹⁰⁴. Pigem kerkib ettekäänete leiutamisest moraalne dilemma, kuivõrd ühiskond jaguneb kaheks: ühed, kes leiavad, et isik on kodumaa reetnud ja teised, kes mõtlevad teisiti. Nii on ka Edward Snowden lõhestanud Ameerika Ühendriikide ühiskonna. See viib tõdemuseni, et riigireetmine on eetiliselt õigustatud ainult erandjuhtudel ja isegi sellisel juhul tuleb riigireetmist karistusõiguslikult tasandil hinnata jätkuvalt läbi juriidilise prisma.

Mitmetasandilise kuriteo olemus paljastub ka riigireetmise õiguslikus raamistikus. Kuigi KarS § 232 sõnastab riigireetmise legaalse definitsiooni, tuues esile, et Eesti riigi saab reeta üksnes Eesti Vabariigi kodanik, tuleb tõdeda, et riigireetmine kätkeb endas ka salakuulamist (§ 234), luuretegevust (§ 234²) ning Eesti Vabariigi vastase suhte loomist ja pidamist eesmärgiga panna toime tegu Eesti Vabariigi vastu (§ 235¹). Viimased saab toime panna ka välisriigi kodanik, kuid sellisel juhul ei ole tegemist enam riigireetmisega, vaid spionaažiga. Hoolimata õiguslikest nüanssidest, olgu toimepanijaks Eesti kodanik või välisriigi kodanik, säilib kuriteo tuum: teabe kogumine Eesti Vabariigi kohta, mida laiem üldsus tunneb spionaažina.¹⁰⁵ Sarnaselt säilib ka eesmärk: riigi (kodumaa) julgeoleku, iseseisvuse või põhiseadusliku korra ohustamine. Mitmete erinevate koosseisude olemasolu saadab signaali, et riigireetmine ei ole kaotanud oma tähtsust ning riigireetmises esitatavad süüdistused ei ole vananenud vaade nagu oletati pärast teist maailmasõda,¹⁰⁶ vaid see on muutunud aina rohkem jõulisemaks. See kajastub üheselt õigusaktide ajakohastamises ja riigireetjate nimetuse pälvitud isikute loetelu pikenedes – ajavahemikul 2023–2024 on riigireetmises esitatud süüdistus Svetlana

¹⁰³ Central Intelligence Agency. The Capture and Execution of Colonel Penkovsky, 1963. Kättesaadav: <https://www.cia.gov/news-information/2010-featured-story-archive/colonel-penkovsky> (01.12.2024).

¹⁰⁴ Lepassalu, V., lk 18.

¹⁰⁵ Juurvee, I., Perling, L. Russia's Espionage in Estonia. A quantitative analysis of convictions. Rahvusvaheline Kaitseuuringu Keskus, 2019, lk 2. Kättesaadav: https://icds.ee/wp-content/2019/11/ICDS_Analysis_Russias_Espionage_in_Estonia_Juurvee_Perling_November_2019.pdf (01.12.2024).

¹⁰⁶ Eichenschr, K.E., lk 1443.

Burcevale¹⁰⁷, Aivo Petersonile¹⁰⁸ ning mõistetud kuueaastane vanglakaristus Tartu Ülikooli endisele professorile, kes toimetas Venemaa sõjaväeluure huvides. Seejuures leiab Baltiriikides võrreldes teiste Euroopa Liidu liikmesriikidega aset suurem hulk riigireetmise ja laiemalt spionaaži juhtumeid: ligi 70% süüdimõistvaid otsuseid tehakse Baltiriikides, millest omakorda 1/3 süüdimõistvatest otsustest sünnib Eestis.¹⁰⁹ Sellest nähtub selgelt, et Eestil on suur kogemustepagas luurajate vastu võitlemiseks ning vajalikud vahendid ja mehhanismid. Ohtu riigi julgeolekule võetakse äärmiselt tõsiselt¹¹⁰, mistõttu kehtib Eesti Vabariigis kaasajastatud, mitte iganenud regulatsioon, millega on paljud lääneriigid hädas. Samuti on Eestile omane läbipaistev lähenemine, millest tingituna avalikustatakse spionaaži juhtumeid. Paratamatult kaasnevad sellise praktikaga diplomaatilised pinged ja tagasilöögid ning maine kahjustamine rahvusvahelisel areenil, kuid see on oluline tõhusaks ennetustööks.¹¹¹

1.2. Spionaažist tulenevad kahju liigid

Tihti püsib spionaaži fookuses selle tegu, toimepanija ja motiiv, kuid vähem tähelepanu pööratakse tagajärgedele. Tegelikuses kaasnevad iga spionaaži juhtumiga negatiivsed järelmõjud alates inimeste kaotusest, majanduskahjust, riikliku julgeoleku kahjust, luure- ja julgeolekukoostöö kahjustumisest ning mainekahjust kuni olukorrani, kus riigid kaotavad oma mõju ja hääle välispoliitikas. Seetõttu on ilmne, et kahju küll eksisteerib, kuid see ei leia arvulist kajastust ja isegi juhul, kui kahjusummad määratakse, jääb ebaselgeks, millistele alustele need tuginevad. Lisaks sellele, kuivõrd kõikidest luuretegevusest põhjustatud juhtumitest sageli ei teavitata võimuorganeid või halvemal juhul neid ei avastata, on reaalselt kahju mõõdet keeruline kindlaks teha. See viib tõdemuseni, et täpsemaks kahju suuruse mõõtmiseks ning hilisemalt õiglase kahju hüvitise ja vastutuse määramiseks on vajalik eristada erinevaid kahju liike.

¹⁰⁷ Mihhailov, S., Solts, V. Prokuratuur süüdistab Vene meediale kirjutanud ajakirjanikku riigireetmises. – ERR 06.08.2024. Kättesaadav: <https://www.err.ee/1609417588/prokuratuur-suudistab-vene-meediale-kirjutanud-ajakirjanikku-riigireetmises> (03.10.2024).

¹⁰⁸ Mäekivi, M., Kahu, O., Ots, M (toim). Aivo Peterson sai süüdistuse riigireetmises. – ERR, 07.09.2023. Kättesaadav: <https://www.err.ee/1609092509/aivo-peterson-sai-suudistuse-riigireetmises> (03.10.2024).

¹⁰⁹ Jonsson, M. Espionage by Europeans: treason and counterintelligence in post-Cold War Europe. *Intelligence and National Security*, Vol. 39(1), 2024, lk 83.

¹¹⁰ Juurvee, I., Perling, L., lk 8.

¹¹¹ Ferris-Rotman, A., Nakashima, E. Estonia knows a lot about battling Russian spies, and the West is paying attention. – *The Washington Post* 01.11.2018. Kättesaadav: <https://www.washingtonpost.com/world/europe/estonia-knows-a-lot-about-battling-russian-spies-and-the-west-is-paying-attention-/> (05.12.2024); Juurvee, I., Perling, L., lk 8.

1.2.1. Varaline kahju

Võlaõigusseaduse¹¹² (VÕS) § 128 lg 2 järgi loetakse varaliseks kahjuks otsest varalist kahju ning saamata jäänud tulu. Seejuures hõlmab otsene varaline kahju eeskätt vara väärtust, väärtuse vähenemist vara halvenemise tõttu ja kahju tekitamisega seotud mõistlikke kulusid tulenevalt VÕS § 128 lg-st 3 ning saamata jäänud tulu kui tõenäolist kasu või kasu saamise võimaluse kaotamist vastavalt VÕS § 128 lg-le 4. Vaadates varalist kahju läbi spionaaži prisma tulevad siingi kõne alla nii otsene varaline kahju, mis peegeldub ärisaladuse või muu olulise teabe väärtuses (nagu riigisaladus, salastatud välisteave), kui ka saamata jäänud tulu, mis kajastub turupositsiooni ja investeeringute kaotuses. Samas tuleb tõdeda, et ärisaladuse või muu tundliku teabe puhul on raskendatud selle väärtuse kindlaks määramine. Seetõttu on küsitav, kuidas määrata kindlaks otsese varalise kahju ulatus Sergei Seredenko, Gerli Mutso, Hermann Simmi või maailma mastaabis Edward Snowdeni ja Dongfan „Greg“ Chung'i taolistel juhtumitel, kus välisriigi valitsusasutusele või -organisatsioonile on edastatud tundlikku teavet? Oluline on võimalikult täpselt kindlaks teha, milline „tundlik“ teave täpselt on või oli, mis vastasele teatavaks on saanud, kuivõrd mida täpsemalt on teada, milline info on lekkinud, seda täpsemalt saab hinnata kahju.

Majandus- ja tööstusspionaaži valguses on kesksel kohal eelkõige ärisaladus, mistõttu aitavad suuresti ärisaladust iseloomustavad tunnused iseenesest jõuda jälile sellele, kuidas ärisaladus oma varalise väärtuse omandab. Esiteks tuleb hindamisele võtta, kuivõrd laialdaselt on ärisaladus kättesaadav avalikkusele, sealhulgas ka konkurentidele (konfidentsiaalsus suurendab teabe väärtust); teiseks, kui kitsale ringile inimestele ettevõtte sees on teada ärisaladus (eksklusiivne juurdepääs viitab teabe väärtuslikkusele); kolmandaks, milliseid turvamehhanisme on rakendatud ärisaladuse kaitsmiseks; ning neljandaks, milliseid investeeringuid, sealhulgas ajalisi ja rahalisi, on tehtud ärisaladuse loomiseks.¹¹³ Viimane tegur loob aluse kulumudelile (ing. k. *cost model*), mille puhul arvestatakse ärisaladuse väärtuse määratlemisel selle väljatöötamisele kulunud aega, raha ning tööjõudu kui ka kulutusi teabe kaitsmisele või selle taasarendamisele¹¹⁴. On selge, et eesrindlikud ettevõtted peavad detailselt arvestust oma teadus- ja arendustegevuse üle, mistõttu kujutab kulumudel endast atraktiivset viisi ärisaladuse või muu olulise teabe väärtuse hindamiseks. Teisalt ei põhine kõikide

¹¹² Võlaõigusseadus – RT I, 04.07.2024, 18.

¹¹³ Hamel, H. Valuing the Intangible: Mission Impossible: An Analysis of the Intellectual Property Valuation Process. *Cybaris: An Intellectual Property Law Review*, Vol. 5, No. 1, 2014, lk-d 205-206.

¹¹⁴ Reid, G.C., Searle, N., Vishnubhakat, S. What's it Worth to Keep a Secret? *Duke Law & Technology Review*, Vol. 13, No. 1, 2014, lk 139; Hamel, H., lk 202.

ärisaladuste väljatöötamine teadus- ja arendustegevusel. Kulumudeli rakendamine võib viia olukorrani, kus mõtteväljatuse ajendil sündinud ärisaladuse väärtus on kordades väiksem võrreldes teise ärisaladuse väärtusega, mis on välja töötatud aastatepikkuse uurimistööga.¹¹⁵ Täiendavalt tuleb arvestada, et ka konkurent võib olla võimeline tootma ärisaladuse eseme sarnase aja- ja rahakulutusega, mis tähendab, et kulumudeli abil ärisaladuse väärtuse hindamine võib kujuneda kaudseks.¹¹⁶ Siiski annab kulumudel suunise, et inimese töötunde, sealhulgas raisatud töötunde ning aega, mis kulub kahjustatud olukorra taastamiseks, võib arvestada ärisaladuse väärtuse hulka. Seda põhjusel, et spionaaži tulemusena on tehtud töö ära nullitud.

Lisaks aitavad teabe väärtust hinnata õiglase turuväärtuse mudel (ing. k. *fair market value model*) ja tulumudel (ing. k. *income model*). Esimene määrab ärisaladuse väärtuse kindlaks vastavalt tasule, mida potentsiaalne ostja maksaks müüjale teabe eest. Teine keskendub alusetule rikastumisele, saamata jäänud tulule ning mõistlikule litsentsitasule. Õiglase turuväärtuse mudeli puhul võetakse suuresti aluseks turutingimuste ja võrdlusnäitajate analüüs samas majandussektoris tegutsevate osapoolte seas, kuid siiski on mudeli rakendamine raskendatud juhtudel, kui ärisaladus on välja töötatud nišivaldkonnas, kus puudub turg või analoogseid intellektuaalseid varasid on vähe nagu on kohane spetsiifilistele tööstus- ja tehnoloogia valdkondadele.¹¹⁷ Samuti on õiglase turuväärtuse mudeli nõrkuseks selle subjektiivsus, kuivõrd ärisaladuse turuväärtuse arvutamine sõltub mitmetest välistest teguritest nagu hindaja isiksus ning muutlikud turutingimused, mis võivad põhjustada märgatavaid kõrvalekaldeid hindamise täpsusest. Lisaks tuleb arvestada, et ärisaladuse õiglase turuväärtuse määramine on sageli oluliselt raskendatud, kuivõrd ärisaladuse valdaja püüab hoiduda selle avalikustamisest, et säilitada selle salajasusest tulenevat majanduslikust eelist.¹¹⁸

Õiglase turuväärtuse mudeli kõrval on tulumudel ettevõtete jaoks kõige atraktiivsem vahend ärisaladuse väärtuse määratlemiseks, kuivõrd see põhineb tulevaste rahavoogude neto nüüdisväärtusel. Selle analüüs hõlmab tulevaste rahavoogude kogusummat ehk vahet tulu suurusel ajal, mil see on salajane ja ajal, mil see oleks avalikult kättesaadav; selle diskonteeritud väärtust nüüdisväärtusena ehk prognoosi investeeingu väärtuse kohta; ning tulevaste rahavoogude tõenäosust, mida hinnatakse tõenäosusena, et ärisaladuse valdajat

¹¹⁵ Hamel, H., lk 202.

¹¹⁶ Hrды, C. A. The value in secrecy. *Fordham Law Review*, Vol. 91(2), 2022, lk-d 583-584.

¹¹⁷ Hamel, H., lk 204.

¹¹⁸ Halligan, R.M. The economic valuation of trade secret assets. *West Law Today* 2022, lk 1.

saadab tsiviilkohtuvaidluses ärisaladuse kaitsmisel edu.¹¹⁹ Kolme teguri omavahelisel korrutamisel on võimalik arvutada ärisaladuse majanduslik väärtus. Eeltoodud võib illustreerida järgneva näite abil: ettevõtte X ärisaladuseks on tarkvara kood, mille abil optimeeritakse elektriautode akude tõhusust. Tulumudeli alusel hindab X, et hoides tarkvara koodi salajas, suudab ta potentsiaalselt teenida tulu 30 miljonit eurot (tulevaste rahavoogude kogusumma), investorid oleksid valmis raha paigutama 25 miljoni euro ulatuses (diskonteeritud rahavoogude nüüdisväärtus) ning 90% tõenäosusel oleks X võimeline edukalt oma tarkvara kaitsma (tulevaste rahavoogude tõenäosus). Seega oleks ärisaladuse väärtus tulumudeli järgi $30 \text{ miljonit} \times 25 \text{ miljonit} \times 90\% = 22,5 \text{ miljonit eurot}$. Lihtsustatuna arvestab tulumudel saamata jäänud tulu. Kuivõrd saamata jäänud tulu arvutamine on tihti spekulatiivne, peegeldub selles seetõttu ka tulumudeli negatiivne külg: tulevase tulu tõenäosuse hindamine on subjektiivne ning prognoos sõltub suuresti välistest mõjuritest nagu turumuutused, konkurents kui ka regulatiivsed muutused.

Alltoodud tabel (Tabel 1) annab struktureeritud ülevaate eelkirjeldatud hindamismudelitest, nende tugevustest ja nõrkustest.

Tabel 1. Hindamismudelid

Mudel	Sisu	Eelised (+)	Puudused (-)
Tulumudel	Kahju hinnatakse vastavalt võimalikule saamata jäänud tulule või teise poole alusetule rikastumisele.	Kahju peegeldab tegelikku mõju majandustegevusele ja võtab arvesse pikaajalisi negatiivseid mõjutusi.	Kahju võib olla spekulatiivne ja seetõttu keeruline tõendada.
Kulumudel	Kahju suurus määratakse vastavalt tundliku teabe väljatöötamiseks kulunud ressurssidele nagu aeg, raha, tööjõud. Samuti võetakse arvesse kulutusi teabe kaitsmisele või taasarendamisele.	Põhineb tegelikel kuludel, mis on objektiivselt hinnatavad.	Ei kajasta tundliku teabe strateegilist väärtust.
Õiglase turuväärtuse mudel	Kahju ulatus sõltub turuolukorrast – kui palju oleks keegi valmis maksuma tundliku teabe eest.	Võtab arvesse turuolukorda ehk kahju määratlus vastab suuresti tundliku teabe strateegilisele väärtusele.	Kahju määratlemine on subjektiivne, kuivõrd see sõltub suuresti välistest teguritest nagu spetsiifiline valdkond või hindaja isiksus.

¹¹⁹ Halligan. R.M., lk 1.

Eeltoodu viib tõdemuseni, et majandus- ja tööstusspionaaži puhul, mille tuumaks on ärisaladus, peitub spionaažist põhjustatud kahju otsese varalise kahju vormis majanduslikus kahjus, väljendudes nii riigi majanduse ja ettevõtete kahjustamises, konkurentsivõime vähendamises kui ka majandusliku eelise loomises vastavalt välisriigile või konkureerivale ettevõttele. Sarnast olukorda illustreerib Dongfan „Greg“ Chung’i juhtum, kus Chung omastas ja andis mitmete aastate vältel Hiina valitsusele üle tehnilist teavet Boeing lennukite konstruktsioonidest. Kohus mõistis Chung’i süüdi EEA § 1831 alusel majandusspionaažis, kuivõrd teave kujutas endast ärisaladust, mille omastamine soodustas Hiina Rahvavabariigi tegutsemist lennundus- ja kosmosetehnika valdkonnas, võimaldades pakkuda samu kaupu ja teenuseid.¹²⁰ On ilmne, et Ameerika Ühendriikidele tekkis majanduslik kahju, kuivõrd Boeing kaotas väärtusliku intellektuaalse omandi ja seeläbi ka konkurentsieelise rahvusvahelisel turul. Samuti kannatasid teadus- ja arendustegevusse tehtud investeeringud, kuna eeldatavalt suudab Hiina olemasoleva informatsiooni põhjal hoida antud kulude pealt kokku.

Ka klassikaline spionaaž võib kaasa tuua majanduslikku kahju saamata jäänud tulu kujul. Seda olukorda näitlikustab Edward Snowdeni spionaaži juhtum.¹²¹ Nimelt avalikustas Snowden salastatud teabe NSA ülemaailmse jälgimisprogrammi kohta, mille tagajärjel kannatas Ameerika Ühendriikide tehnoloogiasektor ulatuslike kahjude all. Snowdeni lekkest põhjustatuna prognoositi, et Ameerika Ühendriikide pilvetaristu pakkujad kannatavad märkimisväärse tagasilöögi all, kuivõrd nad on sunnitud vähemalt kolme aasta jooksul loovutama ligikaudu 10% oma turupositsioonist Euroopa ja Aasia konkurentidele, mis toob omakorda kaasa rahalise kahju vähemalt 21,5 miljardi dollari ulatuses, kuid kahju võib ulatuda ka maksimaalselt 35 miljardi dollarini.¹²² Kõnealusel juhul oleks asjakohatu tugineda teabe väärtuse mõõtmisel eelnimetatud mudelitele, kuivõrd spionaaži tagajärjel lekitatud või välisriigi poolt omastatud informatsioon ei ole otseselt seotud kannatavate ettevõtetega. Käesoleva olukorra puhul tuleb esmalt küsida, kas majanduslikku kaotust kogeivad ettevõtted võiksid kahju nõuda ja teiselt tuleb tõdeda, et ettevõtjad on riigi majanduse edukuse aluseks. Täiendavalt tuleb Chung-i juhtumi valguses tähelepanu pöörata sellele, et kuivõrd tegemist oli osaliselt sõjalise teabega, mis avaldab mõju riigi julgeolekule, kuna tõenäoliselt kasutab Hiina

¹²⁰ United States v. Chung.

¹²¹ Autor toob siinkohal välja, et Snowdeni juhtumis peegeldub suuresti paradoksaalsus mitmel tasandil, kuivõrd suuresti asetseb raskuskoht sellel, kas heita Snowdenile ette informatsiooni avalikustamist või heita NSA-le ette ebaseadusliku jälgimisprogrammi kasutamist. Snowdenit võib seetõttu nimetada nii kangelaseks kui ka reeturiks, kuna ta kahjustas riiklikku julgeolekut ja tehnoloogia ettevõtete majandustegevust. Käesoleva magistritöö käigus tuleks Snowdeni juhtumit vaadata läbi spionaaži prisma.

¹²² Kehl, D., Bankston, K., Greene, R., Morgus, R. Surveillance Costs: The NSA’s Impact on the Economy, Internet Freedom & Cybersecurity. New America’s Technology Institute Policy Paper, July 2014, lk 8.

informatsiooni ära oma sõjalise võimekuse kasvatamiseks, võib kõne alla tulla ka kahju määratlemine mitte ainult majandusliku kahjuna, vaid ka julgeoleku kahjuna. Kahju määratlemine julgeoleku kahjuks varalise kahju vormis tõuseb esile eeskätt klassikalise spionaaži vaatepunktist. See tähendab olukordades, kus isiku käitumine on vastuolus Eesti Vabariigi julgeolekuhuvidega, väljendudes nii salajase kui ka mitte-salajase informatsiooni kogumises ja edastamises välisriigile ning seeläbi Eesti Vabariigi julgeoleku ohustamises. Sarnast olukord illustreerib Gerli Mutso juhtum, kes mõisteti süüdi Eesti Vabariigi vastu suunatud luuretegevuses ja selle toetamises KarS § 234² lg 1 alusel – Mutso pidas Eesti Vabariigi vastast suhet Hiina sõjaväeluurega ja andis üle nii merendus- ja keskkonnaalast kui ka küberjulgeolekut puudutavat teavet. Riigikohus võttis siinkohal seisukoha, et välisriigi luureteenistusele mitte-salajase info hankimine, kogumine ja üleandmine toimub Eesti julgeoleku arvelt, sõltumata sellest, kas konkreetsel teabel on julgeolekualane tähtsus.¹²³ Siiski tõusetub küsimus, kuidas mõõta kõnealuse teabe väärtust julgeolekuohu kontekstis – kui Mutso edastas Hiina välisluurele merendus- ja keskkonnaalast infot, kuidas määratleda selle väärtust ja seeläbi kahju, mida on Eesti Vabariigile põhjustatud? Autori hinnangul on ka sellisel juhul võimalik lähtuda eelnevatest mudelist, eelkõige kulumudelist kui ka õiglase turuväärtuse mudelist. Kulumudeli kohaselt oleks võimalik teabe väärtuse mõõtmisel võtta aluseks inimese ajakulu, mis on hinnanguliselt panustatud teabe välja töötamiseks ning samuti oleks võimalik arvestada ajakulu ja muid inimressursse, mis kuluvad spionaažist tekkinud olukorra likvideerimiseks. On küsitav, kas sellisel viisil oleks võimalik ajakulu arvestada ka tulevikus tööülesannete täitmisel? Nii asetas Snowdeni intsident ameeriklased suuresti terrorismi ohtu, kuivõrd luureandmete kogumine oli pärsitud, kuid luureandmete esmatähtsus peitub eelkõige nende õigeaegsuses.¹²⁴ Luurekogukonnas kurdeti, et Snowdeni tõttu kulub terroristide sidekanalite dešifreerimiseks kolm korda rohkem aega võrreldes eelnevaga, tähendades seda, et kui varasemalt piisas kahest nädalast, siis hilisemalt kulus soovitud tulemuseni jõudmiseks vähemalt kuus nädalat.¹²⁵

Lähtudes käesoleval juhul õiglase turuväärtuse mudelist, võib teabe väärtuse mõõtmisel arvestada potentsiaalset tasu, mida välisriik maksab teabe eest. Kohus tuvastas, et Mutso sai teabe kogumise ja edastamise eest 7476,23 eurot.¹²⁶ Sarnaselt illustreerib kõnealust olukorda

¹²³ RKKKo 1-21-1421, p-d 114, 129-131.

¹²⁴ Gioe, D.V., Hatfield, J.M. A damage assessment framework for insider threats to national security information: Edward Snowden and the Cambridge Five in comparative historical perspective. *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 34(5), 2021, lk-d 715-716.

¹²⁵ *Ibid.*

¹²⁶ RKKKo 1-21-1421, p 137.

ka Seredenko ja Simmi juhtum, kus Seredenkole tasuti vastuteenena tema tegevuse eest 5185,79 eurot¹²⁷ ning Simmile tema enda sõnade järgi 1000 eurot kuus¹²⁸. Nagu eelnevalt mainitud, õiglase turuväärtuse mudeli üheks haavatavuseks on selle subjektiivsus. On kaheldav, et Venemaa Föderatsioon või Hiina Rahvavabariik kompenseerib spiooni tegevust õiglaselt. Mõeldes selle peale, et Simmi luuretegevus kestis 1990ndatest kuni 2008. aastani, Seredenko tegutses aastatel 2009–2021 ning Mutso aastatel 2016–2020, tõusetub küsimus, kuivõrd on võimalik tõdeda, et kuriteoga saadud tulu on võrdeline riigile tegelikult tekitatud kahjuga. Reetur või spioon saab tasu panuse eest, mida värvanud riigi vastav eriteenistus arvab, et tema panus väärt on, kuid see ei ole tingimata võrdeline kellegi inimese (näiteks teadlase või eksperdi) ajaressurssiga, mis kulus teabe välja töötamiseks.

1.2.2. Mittevaraline kahju

Varalise kahju kõrval ei ole välistatud, et luuretegevus põhjustab usaldusväarsuse vähenemist, mille tulemusel tekib riigile või ettevõttele ka mittevaraline kahju mainekahju kujul. Iseseisev küsimus on, kas riik kui avalik-õiguslik juriidiline isik või ettevõtte kui eraõiguslik juriidiline isik saab nõuda spionaažist tekitatud mainekahju või muu mittevaralise kahju hüvitamist? VÕS § 128 lg 5 grammatiline tõlgendamine ei paku lahendust, kuivõrd sätte sõnastusest tuleneb üksnes, et mittevaraline kahju hõlmab kahjustada saanud isiku füüsilist ja hingelist valu ning kannatusi. Siiski on Riigikohus selgitanud järgnevat: „Juriidilisele isikule ei saa tema olemusest tulenevalt kuuluda mittevaralise kahju hüvitamise nõudeid, mis on tingitud tema au teotamisest. Küll aga võib juriidilisel isikul olla varalise kahju hüvitamise nõue isiku vastu, kes tema kohta ebaõigete andmete õigusvastase ja süülise avaldamisega tekitab talle varalist kahju.“¹²⁹ See annab küll sisendi, et mainekahju võib olla mõõdetav varalisena majandusnäitajate toel, kuid hoolimata sellest eitatakse jätkuvalt juriidilistele isikutele õigust mittevaralise kahju kompenseerimisele. Samuti on Riigikohus ka varasemalt võtnud seisukoha, et juriidilisele isikul puudub isiklik moraalitaju.¹³⁰ Seega arvestades, et Eesti kohtupraktika eitab jäigalt eraõiguslikule juriidilisele isikule pelgalt mainekahju hüvitamist, on ilmne, et sellisel juhul ei saa kõne alla tulla ka riigile mainekahju korvamise. Teisalt, siinkohal tuleb rõhutada, et ettevõtted kui eraõiguslikud juriidilised isikud saavad siiski mainekahjust tingituna nõuda majanduskahju hüvitamist, mis võib peegelduda käibe vähenemises.

¹²⁷ HMK 1-21-5633, p-d 408 ja 452; RKKKo 1-21-5633, p 84.

¹²⁸ Aasaru, H (toim). Leht: Herman Simm sai Eesti saladuste eest 1000 eurot kuus. ERR, 15.10.2008. Kättesaadav: <https://www.err.ee/480965/leht-herman-simm-sai-est-1000-eurot-kuus> (10.12.2024).

¹²⁹ RKTCo 2-20-5869, p 14.

¹³⁰ RKTCo 3-2-1-35-97.

Hoolimata sellest, et mainekahju korvamine juriidilistele isikutele ei ole mõeldav, ei saa jätta kõrvale tõsiasja, et luuretegevus põhjustab paratamatult (hea) maine määrdumist. Eesti puhul tõusetus kõnealune teema 2008. aastal pärast Herman Simmi vahelejäämist. Tollase Riigikogu väliskomisjoni liikme Marko Mihkelsoni hinnangu järgi ei kahjustanud Simmi juhtum Eesti mainet: „Kui on tõstatatud küsimus, kas Simmi juhtum on kahjustanud Eesti mainet, siis võin kinnitada, et see ei ole nii. Eesti õiguskaitseseadused on Herman Simmi juhtumiga seoses tegutsenud äärmiselt professionaalselt. Oluline on see, et Eesti on näidanud, et on võimeline julgeolekuriskidega tegelema.“¹³¹ Kuivõrd Simmi edastatud teave sisaldas nii NATO saladusi kui ka erinevate riikide sõjasaladusi, nimetati Simmi paljastamine suurimaks spiooniskandaaliks pärast Aldrich Ames-i tabamist.¹³² Võrdlus Ameerika Ühendriikide ajaloos aset leidnud suurima spionaaži juhtumiga ilmestab Simmi juhtumi tõsidust ja seab kahtluse alla Eesti riigi usaldusväarsuse suhetes teiste NATO liikmesriikidega. Seetõttu ei saa absoluutselt eitada Eesti riigile põhjustatud mainekahju, kuivõrd juhtum rajas aluse märkimisväärsetele julgeolekumuredele. Samas mõjutas Simm Eesti mainet ka positiivsest küljest, kuivõrd Eesti julgeolekuasutused näitasid üles kompetentsust rahvusvahelise julgeoleku olukorra taastamiseks ja kriisiolukordades toimetulekuks, mis peegeldab Eesti usaldusväarsust heast küljest.¹³³

Maailma mastaabis jättis Ameerika Ühendriikide mainele sügava jälje Edward Snowdeni intsident. Avalikustamine mõjutas tugevalt Ameerika Ühendriikide usaldusväarsust tema liitlaste silmis nagu Saksamaa, Prantsusmaa ja Iisrael.¹³⁴ Eelkõige suhtus kriitiliselt juhtunusse Saksamaa. Tollane Saksamaa liidukantsler Angela Merkel tõdes juhtumijärgselt, et olukord on põhjustanud pingeid Saksamaa ja Ameerika Ühendriikide vahelises suhtes usalduslõhe tõttu, mistõttu tõstatas Merkel Euroopa Liidu liikmesriike seas vajaduse tugevdada oma küberturvalisuse piire.¹³⁵ Samuti keeldus Merkel Ameerika Ühendriikide küllastamisest enne, kui poolte vahel on sõlmitud spionaaživastane leping, mis kohustab NSA-d järgima Saksamaa õigust.¹³⁶ Eelnev illustreerib ilmekalt, kuidas spionaaž mõjutab riigi mainet rahvusvahelisel areenil, kuid samaaegselt tuleb Snowdeni intsidendi valguses tõdeda, et paradoksaalselt peitus usalduse kaotus mitte üksnes spionaažis kui sellises, vaid ühtlasi spionaaži käigus ilmsiks tulnud tundlikus teabes, mis puudutas NSA ebaseaduslikku jälgimisprogrammi. Hoolimata

¹³¹ Aasaru, H (toim). Mihkelson: Simmi juhtum pole Eesti mainet kahjustanud. ERR, 26.09.2008. Kättesaadav: <https://www.err.ee/479995/mihkelson-simmi-juhtum-pole-eesi-mainet-kahjustanud> (12.12.2024).

¹³² Välisministeerium. Pilk Peeglisse 2008: Herman Simmi juhtum, 23.02.2009, lk 54.

¹³³ *Ibid*, lk 53.

¹³⁴ Kehl, D., *et al.*, lk 24.

¹³⁵ Smith-Spark, L. Germany's Angela Merkel: Relations with U.S. Severely Shaken Over Spying Claims. – CNN 24.10.2013. Kättesaadav: <https://www.cnn.com/2013/10/24/world/europe/europe-summit-nsa-surveillance> (12.12.2024).

¹³⁶ Kehl, D., *et al.*, lk 24.

sellest, Snowdeni juhtum tekitab ka pahameelt Ameerika Ühendriikide kodanike seas – 2016. aastal ei usaldanud ligikaudu 49% ameeriklastest valitsuse võimet tagada isikuandmete kaitse ning 49% leidis, et isikuandmete turvalisus on suuremasse ohtu seatud võrreldes viie aasta tagusega.¹³⁷ Kuigi mainekahju mõõtmine kodanike rahulolematuse valguses ei ole objektiivne hindamisviis, tuleb sellest hoolimata tõdeda, et Snowdeni juhtum mõjutas märkimisväärselt Ameerika Ühendriikide kuvandit ja muutis inimesed ettevaatlikuks valitsuse suhtes.

Mainekahju kõrval väljendub mittevahaline kahju veel isikuõiguste rikkumises (nagu au haavamine) kui ka pikaajaliste strateegiliste huvide mõjutamises, eeskätt tuleb silmas pidada kahju, mida välisriigi luureteenistus põhjustab hangitud andmete abil järgnevate aastate jooksul tulevikus. Oletame, et spionaaži juhtumi menetlemisel selgub, et vaenuliku riigi luureteenistus on saanud enda valdusesse isiku X delikaatsed andmed, mis puudutavad nii tema isikuomadusi, terviseandmeid, privaatset kirjavahetust või andmeid tema peresuhete ja hobide kohta ehk informatsiooni X-i potentsiaalsete nõrkuste kohta.¹³⁸ Selle tulemusel tekib olukord, kus tänaseid kahjusid on võimalik mõõta ja riskistsenaariume prognoosida, kuid seejuures ei ole täpselt määratletav tõenäosus, et ohud kunagi tulevikus realiseeruvad.¹³⁹ On küsitav, milliseks kujuneb olukord, kui X omandab avaliku elu tegelase kuvandi, temast saab oluline ja mõjukas persoon, ja kogutud andmed on vahendiks X-i mõjutamiseks, värbamiseks või muul moel survestamiseks.¹⁴⁰ Halvemal juhul võidakse X värvata agendiks¹⁴¹, kuid värbamise ebaõnnestumisel eksisteerib võimalus kasutada hangitud teavet aktiivmeetmena, millega mõjutada X-i tegutsema, tegutsemisest hoiduma või kahjustatakse tema mainet.¹⁴² Eeltoodud peegeldab hiljuti Eesti Vabariigi vastases tegevuses süüdimõistetud Tartu Ülikooli professor, kes kogus teavet nii Eesti julgeolekupoliitika kui ka Eesti elanike isikuandmete ja isikuomaduste kohta. Kaitsepolitsei ameti peadirektor Margo Palloson rõhutab: „Vene luure ei kogu infot sahtlisse, vaid sellega planeeritakse luuretegevust.“¹⁴³ See tähendab, et esineb reaalne oht, et Eesti elanike isikuandmeid ja isikuomadusi planeeritakse Vene luureteenistuse

¹³⁷ Geiger, A.W. How Americans Have Viewed Government Surveillance and Privacy Since Snowden Leaks. Pew Research Center 04.06.2016. Kättesaadav: <https://pewrsr.ch/2JxzigS> (12.12.2024).

¹³⁸ Purre, M. Värbamisohu – oht, mida saab ennetada. Turvalisuskompass 1/2022(2), lk 10.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ *Ibid.*

¹⁴¹ Agent on võõrriigi teenistuse poolt salajasele koostööle kaasatud isik, tavapäraselt ametnik või ohvitser (M. Purre. Värbamisohu – oht, mida saab ennetada, Turvalisuskompass 1/2022(2), lk 14).

¹⁴² Purre, M (viide 138), lk-d 10-11.

¹⁴³ Lõhmus, E (toim). Juhtiv riigiprokurör Taavi Pern ja Kaitsepolitsei ameti peadirektor Margo Palloson pressikonverentsil. – ERR 18.06.2024, 7 min. Kättesaadav: <https://www.err.ee/media/video/Vaata-ka-juhtiva-riigiprokuröri-TaaviPerni-ja-kaitsepolitsei-ameti-peadirektori-MargoPallosoni-pressikonverentsi> (03.01.2025).

poolt kasutada uute sihtmärkide seadmisel, ründamisel või värbamisel ning välistatud ei ole huvi ühegi valdkonna või inimese suhtes.¹⁴⁴

Selle valguses on võimalik eristada isikuandmete ja isikuomaduste kogumisel ning nende üle andmisel välisriigi luureteenistusele kahte kahju liiki: esiteks, kahju, mis põhjustatakse isikuandmete ebaseaduslikust omastamisest, mida omakorda välisriigi luureteenistus kasutab ära (tulevikus) nii riigi strateegiliste huvide kui ka sihtmärkide mõjutamiseks ja kahjustamiseks; teiseks, potentsiaalne mainekahju, mis võib isikut tulevikus mõjutada. Analoogselt on Euroopa Kohus selgitanud, et mittevaraline kahju võib seisneda nii andmete kuritarvitamises andmelekke tagajärjel kui ka andmesubjekti hirmus, et andmeid võidakse kuritarvitada tulevikus.¹⁴⁵ Arvestades, et isikuandmete varastamisega rikutakse isiku õigust eraelu puutumatusse, ei saa kõnealust kahju tähelepanuta jätta, kuivõrd isikliku õiguse rikkumine jätab sügava jälje isiku vaimsele seisundile, toimetulekule ja tegutsemisvõimele.¹⁴⁶ Kõnealust kahju aitab suuresti sisustada VÕS § 134 lg 2, mille kohaselt tuleb isikuõiguste rikkumise korral kahjustatud isikule kahju hüvitiseks maksta mõistlik rahasumma. Kuivõrd isikliku õiguse rikkumisel põhjustatud kahju ei ole allu objektiivsele ega täpsele mõõdupuule, peab kohus rahalise kahjuhüvitise määramisel lähtuma nii rikkumise olemusest kui ka tõsidusest, rikkuja süüst ja raskusastmest.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Juhtiv riigiprokurör Taavi Pern ja Kaitsepolitseiameti peadirektor Margo Palloson pressikonverentsil, 1 min 26 sek.

¹⁴⁵ EKo C-340/21 – VB vs Natsionalna agentsia za prihodite, ECLI:EU:C:2023:986, p-d 80-86.

¹⁴⁶ RKTk 3-2-1-152-09, p 16.

¹⁴⁷ *Ibid.*

2. Õiguslikud väljakutsed kriminaalkohtumenetluses seoses kahju mõõtmisega

2.1. Tsiviilhagi kriminaalmenetluses

Kriminaalmenetluse seadustiku¹⁴⁸ (KrMS) § 38 lg 1 p 2 järgi on kannatanul õigus esitada uurimisasutuse või prokuratuuri kaudu tsiviilhagi kahtlustatava, süüdistatava või tsiviilkostja vastu. Kannatanuks võib olla nii füüsiline kui ka juriidiline isik, kelle õigushüve on kuriteoga või õigusvastase teoga vahetult kahjustatud ning riik või muu avaliku võimu kandja on kannatanuks üksnes juhul, kui tal on õigushüve kahjustamise tõttu tekkinud varaline nõue tulenevalt KrMS § 37 lg-st 1. Silmas tuleb pidada, et selleks, et kannatanul oleks õigus esitada tsiviilhagi, ei piisa üksnes mis tahes õigushüve kahjustamisest, vaid tegemist peab olema kannatanu individuaalse õigushüve kahjustamisega. Kohtupraktikas on korduvalt rõhutatud, et kahju ja kriminaalmenetluse esemeks oleva kuriteo või õigusvastase teo vahel peab olema põhjuslik seos, kuid seejuures eeldab põhjuslik seos, et kuriteokoosseis kaitseb kannatanu individuaalõigushüve, mida kriminaalmenetluse esemeks oleva teoga kahjustati. See tähendab, et kui kuriteokoosseis ei hõlma individuaalõigushüve kaitset, puudub alus nimetada isik kriminaalmenetluses kannatanuks.¹⁴⁹ Kui võrd käesoleval juhul on tegemist spionaažikuritegude, sealhulgas majandus- ja tööstusspionaaži, koosseisudega, on küsitav, kas kriminaalmenetluse raames saab üldse kõne alla tulla kannatanu poolt tsiviilhagi esitamine kahju hüvitamiseks? Spionaaži süütegude puhul on kaitstavaks õigushüveks riigi (väline) julgeolek, mille puhul on ilmne, et tegemist ei ole individuaalõigushüvega, vaid kollektiivse õigushüvega. Isegi, kui kriminaalmenetluse keskmes on kollektiivseid õigushüvesid kaitsev kuriteokoosseis, kuid ühtlasi riivatakse teoga individuaalseid õigushüvesid, mida seadus ei käsitle iseseisva õigusrikkumisena või mille suhtes ei ole algatatud eraldiseisvat kriminaalmenetlust, ei teki isikule menetluslikku staatust kannatanuna.¹⁵⁰ Samas tasub silmas pidada, et mitmed kuriteokoosseisud, mis on eelkõige suunatud kollektiivsete õigushüvede kaitsmisele, hõlmavad samaaegselt ka individuaalhüvede kaitset, millest tulenevalt on võimalik isikut käsitada kannatanuna.¹⁵¹ Nii on Riigikohus jaatanud korrupsioonikuritegude puhul (nagu altkäemaksu andmine ja võtmine) kannatanu staatust KrMS § 37 lg 1 kohaselt ning kahjuhüvitisnõude esitamise võimalust¹⁵², kuigi altkäemaksu andmise ja võtmise koosseisud kaitsevad põhiliselt kollektiivse õigushüvena ühiskonna usku riigi, kohalike

¹⁴⁸ Kriminaalmenetluse seadustik – RT I, 12.12.2024, 7.

¹⁴⁹ RKKKm 1-19-9575, p 31.

¹⁵⁰ Sarv, J. Kriminaalmenetluse seadustik. Komm. vlj. Tallinn: Juura 2012, § 37/2.2.2, lk 142.

¹⁵¹ RKKKm 3-1-1-97-10, p 23.

¹⁵² RKKKm 1-17-9149, p 38; RKKKm 3-1-1-84-14, p 40.

omavalitsuste ja muude avalike institutsioonide esindajate usaldusväärsusesse, ametliku asjaajamise usaldatavusse ja avalike otsuste õiguspärasusse.¹⁵³ Nimelt rikutakse altkäemaksu andmise ja võtmisega usaldus- ja lojaalsussuhet eraõigusliku ametiisiku ja ametiseisundi andja vahel, mistõttu tuleb kõne alla ametiseisundi andja individuaalõigushüve rikkumine.¹⁵⁴

Ootuspäraselt peaks kõnealune õiguspraktika kehtima ka spionaažikuritegude puhul, kuivõrd esiteks võib spionaaži kaasuste puhul esineda analoogne usaldus- ja lojaalsussuhe riigiametniku ja riigi vahel või majandus ja tööstusspionaaži vaatest ettevõtte kui tööandja ja selle töötaja vahel. Kuigi Riigikohus on toonud välja, et individuaalõigushüve rikkumine kaasneb juhul, kui ametiseisundi andja on eraõiguslik isik,¹⁵⁵ puudub autori hinnangul põhjus eitada kõnealusel juhul õigushüve kahjustamist riigi või avalik-õigusliku juriidilise isiku puhul. On ilmne, et spionaaži toimepanemine õhnestab riigi ja riigiametniku vahelist usaldus- ja lojaalsussuhet, millest tulenevalt on ratsionaalne tõdeda, et selle tulemusel tekib riigile kahju. Sama põhimõtte rakendub ka majandus- ja tööstusspionaaži juhtumites. Täiendavalt, kuivõrd spionaaži toimepanemine riigiametniku poolt ohustab laiemalt riigi sise- ja välisjulgeolekut, puudub alust väita, et seadusandja ei ole seejuures arvestanud muu otsese kahjuga, mis kaasneb riigile, sealhulgas riigiasutusele. See viib tõdemuseni, et sarnaselt korruptsioonikuritegudega, mille keskmes on kollektiivne õigushüve, kuid mille puhul on Riigikohus siiski kinnitanud ka individuaalõigushüve rikkumist, kohaldub analoogne kord *mutatis mutandis* ka spionaažikuritegudele.

Eeltoodud mõttekäik ei ole üksnes autori spekulatsioon ega tõlgendus, vaid seda toetab Herman Simmi ja Vladimir Veitmani kaasus. Herman Simmilt, kes oli Kaitseministeeriumi ametnik, nõudis Kaitseministeerium tsiviilhagi korras kahjuhüvitist ca 20 miljonit krooni ehk 1,3 miljonit eurot¹⁵⁶ ning Vladimir Veitmani¹⁵⁷ vastu, kes oli Kaitsepolitsei ametnik, esitas Kaitsepolitseiamet tsiviilhagina kahjunõude 65 520 euro ulatuses¹⁵⁸. Nii Simm kui ka Veitman olid riigiasutuses töötavad ametnikud, mistõttu kahjustas spioneerimine nende usaldus- ja lojaalsussuhet vastavalt Kaitseministeeriumi ja Kaitsepolitseiametiga. Seetõttu oli õigustatud esimesel juhul Kaitseministeeriumi ja teisel juhul Kaitsepolitseiameti poolt tsiviilhagi esitamine, kuivõrd kahjustati asutuste huve. Sarnaselt oleks võinud Deniss Metsavase vastu,

¹⁵³ Pikamäe, P. Karistuseseadustik. Komm. vlj. § 294/1, lk 892.

¹⁵⁴ RKKKm 1-17-9149/1226, p 38; RKKKm 3-1-1-84-14, p 40.

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ HMK 1-09-2625.

¹⁵⁷ Luts, P., Roon, M (toim). Riigireetja Vladimir Veitman läheb 15 aastaks vangi, ERR 30.10.2013. Kättesaadav: <https://www.err.ee/324006/riigireetja-vladimir-veitman-laheb-15-aastaks-vangi> (10.03.2025).

¹⁵⁸ HMK 1-13-9650.

kes edastas Vene sõjaväeluurele asutusesisest teavet, riigisaladusi ja osaliselt ka salastatud välisteavet,¹⁵⁹ esitada tsiviilhagi, kuivõrd Metsavas töötas Kaitseväe peastaabis, mis on Kaitseministeeriumi valitsemisalas¹⁶⁰. Sellest nähtub, et spionaaži süütegudes on tsiviilhagi esitamine võimalik, kuivõrd kollektiivse õigushüve kõrval kaitstakse paralleelselt ka individuaalõigushüve.

Teisalt on Riigikohus täiendavalt märkinud, et kui isik on käsitatav konkreetses kuriteos juba kannatanuna, võib tsiviilhagi esitada ka juhul, kui nõude aluseks olevad faktilised asjaolud langevad olulises ulatuses kokku süüdistuse alusfaktidega, kuid olemata seejuures seotud kuriteokoosseisuga kaitstava õigushüve rikkumisega. Selle eesmärk on lahendada kuriteosündmusega seotud tsiviilnõuded ühes ja samas menetluses, tagades selle kaudu nii menetlusökoonoomia, efektiivne õiguskaitse kui ka kohtusüsteemi tõhus toimimine.¹⁶¹ Antud juhul on küsitav, kas spionaaž asetub kõnealusesse Riigikohtu praktikasse. Esmapilgul tuleb sellele vastata eitavalt, kuid arvestades ühtlasi eesmärki lahendada kuriteosündmusega seotud tsiviilnõuded ühes ja samas menetluses, tuleks spionaaži valguses kannatanu mõistet ja õigusi tõlgendada laiendavalt. See ei tähenda, et hõlbustada tuleks põhjendamatute tsiviilhagide esitamist kriminaalmenetluses, kuid kui kahju on otseselt seotud spionaažikuriteoga, on vajalik läheneda tsiviilhagi esitamise õigusele paindlikumalt. Siinkohal pooldab ka autor, et spionaažist põhjustatud kahju hüvitamine leiaks aset kriminaalmenetluse raames, kuivõrd spionaažikuritegude keskmes võivad olla individuaalsed õigushüved, nagu eelnevalt on selgunud, ja menetlusökoonoomia soosib tsiviilhagi lahendamist ühes menetluses vältimaks paralleelseid menetlusi. Samuti on õiguspoliitiliselt otstarbekas kõnealuse kahju hüvitamise nõude esitamine kriminaalmenetluse raames, kuna seeläbi võimaldatakse kuriteo ohvritel osaleda menetluses ja tagatakse võimalus nõuda kuriteo toimepannud isikult hüvitist.¹⁶²

Siiski tuleb paratamatult hetkel tõdeda, et spionaaži süütegude ja laiemalt riigivastaste süütegude koosseisuliseks tunnuseks ei ole reeglina kahju ehk kõnealustel süütegudel esineb võimalus, et puudub kannatanu KrMS § 37 lg 1 traditsioonilises tähenduses, kes saaks kahju kanda ja kellele kuuluks õigus tsiviilhagi esitada. Sellele lisab kaalu ka Euroopa Kohtu

¹⁵⁹ Mäekivi, M., Nael, M., Ottender-Paasma, S (toim). Riigireetur Metsavas töötas Vene sõjaväeluure heaks rohkem kui kümme aastat. – ERR 11.02.2019. Kättesaadav: <https://www.err.ee/909604/riigireetur-metsavas-tootas-vene-sojavaeluure-heaks-rohkem-kui-kumme-aastat> (10.03.2025); Puusepp, H. Kaitsepolitsei aastaraamat 2018, lk 20. Kättesaadav: https://kapo.ee/sites/default/files/content_page_attachments/Aastaraamat-2018.pdf (10.03.2025).

¹⁶⁰ Kaitseväe korralduse seadus. – RT I, 12.12.2024, 5. § 2 lg 1.

¹⁶¹ RKKKm 3-1-1-97-10, p 22.

¹⁶² Grauberg, T. Kannatanu võistlevas kohtumenetluses. Juridica 9-10/2022, lk 755.

seisukoht, mille järgi õigus nõuda kriminaalmenetluses kahju hüvitamist peaks kuuluma füüsilistele isikutele, mitte juriidilistele isikutele ja riigile, kes saavad oma nõuded maksma panna mõne muu menetluse kaudu.¹⁶³ Seega on spionaaži temaatika kohati vastuoluline, kuid kindlasti tasub riigil, avalik-õiguslikel ja eraõiguslikel juriidilistel isikutel kaaluda kahju hüvitamise nõude esitamist tsiviilhagina spiooni vastu, kellega valitsevaid suhteid on võimalik määratleda lojaalsus- ja usaldussuhetena. Seda toetavad ka õiguspoliitilised väljavaated. Samaaegselt on oluline juurelda ka selle üle, et kannatanu staatust ja tsiviilhagi esitamise õigust tuleks vaadelda laiemalt ja paindlikumalt, kuivõrd kahjustatud õigushüve ei ole vajalik tingimata tõlgendada kitsendavalt, vaid see on avatud ka laiendatud tõlgendustele sõltuvalt sellest, kas kuriteo tagajärg mõjutab isiku olukorda ja kas kuriteo asjaolud annavad selleks põhjust.¹⁶⁴

Võttes fookuse alla konkreetselt majandus ja tööstusspionaaži, on tsiviilhagi esitamine selgepiirilisem, kuivõrd lisaks võimalikule individuaalhüvele usaldus- ja lojaalsussuhte kujul kaitstakse ka individuaalõigushüvena nii omandit (autorsus, tööstusomand) kui ka aktsionäride ja osanike ühiseid huvisid ärisaladuse kaitseks.¹⁶⁵ Analoogselt on Riigikohus sedastanud, et pankrotikuritegudega puhul on kuriteokoosseisuga hõlmatud ka võlausaldajate huvide kaitsmine, kuivõrd kriminaalmenetluse algatamine eeldab sellisel juhul, et pankrotiavalduse on kohtule esitanud võlgnik või võlausaldaja ehk riik ei saa kedagi omal algatusel pankrotikuritegude eest vastutusele võtta, kui ükski võlausaldaja ei ole avaldanud soovi oma rahaliste nõuete rahuldamiseks.¹⁶⁶ Siinkohal nähtub samuti laiendatud õigushüve teooria. Sellest tulenevalt kõneleb majandus- ja tööstusspionaaži kasuks tsiviilhagi esitamine kriminaalmenetluse raames, kuivõrd kõnealuste spionaaži koosseisude keskmes on kollektiivsete õigushüvede ning usaldus- ja lojaalsussuhte kõrval ka individuaalõigushüvena omand ehk majandus- ja tööstusspionaaži korral ei saa kahjustada mitte üksnes riiklik julgeolek, riigi majanduskeskkond ja aus konkurents, vaid ka ettevõtete käekäik ja intellektuaalne omand, sealhulgas ärisaladused.

Kui vaadelda KarS § 377 ärisaladuse ebaseadusliku saamise, kasutamise ja avaldamise koosseisu kui tööstusspionaaži, leidub Eesti õigusmaastikul ka näide, kus KarS § 377 süüdistuse alusel on esitatud süüdistatavate vastu tsiviilhagi kahju hüvitamiseks. Nimelt, ettevõtte töötajad kasutasid ebaseaduslikult oma tööandja ärisaladust konkureeriva ettevõtte

¹⁶³ EKo C-603/19 – Úradšpeciálnej prokuratúry, TG, UF, ECLI:EU:C:2020:774, p-d 45-46.

¹⁶⁴ Grauberg, T., lk-d 754-755.

¹⁶⁵ Lehis, L., Sarv, J., Vutt, A. Karistusseadustik. Komm. vlj. § 377/1, lk 1059.

¹⁶⁶ RKKKm 1-19-9575, p 36.

ärihuvide edendamiseks, pidasid loata läbirääkimisi ettevõtte hankija ja klientidega eesmärgil suunata koostööpartnerid üle konkureerivasse ettevõttesse, mistõttu esitas kannatanu tsiviilhagi, paludes kohtul töötajatelt välja mõista kahju ja leppetrahv.¹⁶⁷ Hoolimata sellest, et tsiviilhagi jäi läbi vaatamata süüdistatavate õigeksmõistmise tõttu tulenevalt KrMS § 310 lg-st 2¹⁶⁸, viib see tõdemuseni, et tööstusspionaažiga on hõlmatud ühtlasi kannatanu individuaalõigushüve kaitse ja seetõttu on aktsepteeritav tsiviilhagi instituudi rakendamine tööstusspionaažist põhjustatud kahjude likvideerimiseks. Sama kehtiks ka ilmselt majandusspionaaži puhul, kuid praegusel hetkel jääb see hüpoteetiliseks, kuna Eesti õigusmaastikul puudub selge majandusspionaaži säte ja lisaks ei ole Eestis kohtutesse jõudnud majandusspionaaži juhtumeid. Siiski rõhutab autor siinkohal, et majandus- ja tööstusspionaažist põhjustatud kahju likvideerimist kriminaalmenetluse raames tuleb hinnata juhtumipõhiselt, kuivõrd eesmärk on hoiduda sellest, et kannatanu saaks esitada kõiksuguseid nõudeid süüdistatava vastu. Seda eeskätt majandusspionaaži kontekstist, kuivõrd majandusspionaaži korral võib olla rohkem fookuses riik ja kahju mõjutada laiemalt riigi julgeolekut ja strateegilisi huve kui ettevõtte huve.

Kui jaatada kannatanu õigust spionaaži korral tsiviilhagi kahjuhüvitisnõudeks ehk jaatada individuaalõigushüve kahjustamist, on oluline selle kõrval, et tsiviilhagi nõue on suunatud kuriteoga rikutud kannatanu hüveolukorra taastamisele või heastamisele ning nõude aluseks olevad faktilised asjaolud kattuvad olulises osas kuriteo tehjoludega tulenevalt KrMS § 38¹ lg 1 p-st 1. Viimane tähendab, et tsiviilnõude ja süüdistatava süüküsimuse lahendamine ühes ja samas menetluses tuleb kõne alla üksnes juhul, kui kaks õigusvaidlust on omavahel tihedalt seotud ehk omavad piisavat ühisosa.¹⁶⁹ Riigikohus on seda määratlenud nii, et kriminaalmenetluses esitatud nõude ja menetletava kuriteo ehk kriminaalmenetluse eseme vahel peab olema piisav sisuline seos¹⁷⁰ ehk tsiviilhagi aluseks oleva sündmustiku üksikasjad langevad olulises osas kokku faktiliste asjaoludega, millel põhineb süüdistus¹⁷¹. See, millal mõlema õigusvaidluse faktilised asjaolud langevad kokku olulises ulatuses, on faktiküsimus ja seejuures on mõeldamatu, et faktikogum kattuks täielikult.¹⁷² Seetõttu on tsiviilhagi lahendamisel tavaliselt vajalik tuvastada ka asjaolusid, mis ei oma otsest tähtsust isiku käitumise karistatavuse hindamisel.¹⁷³ Riigikohtunik Juhan Sarv on faktiliste asjaolude

¹⁶⁷ HMK 1-18-4590/43, lk-d 3, 7, 12, 15, 19 ja 35.

¹⁶⁸ *Ibid*, lk 35.

¹⁶⁹ Sarv J. Haginõuded kriminaalmenetluses – *Juridica* V/2011, lk 373.

¹⁷⁰ RKKKo 3-1-1-13-14, p 20.

¹⁷¹ RKKKo 3-1-1-79-09, p 11.

¹⁷² RKKKm 3-1-1-22-17, p 41.

¹⁷³ RKKKo 3-1-1-60-07, p 32.

kokkulangevust ilmestanud järgneva näite abil: „/.../ kui süüdistus rajaneb asjaoludel a, b, c, d ja e, võib tsiviilhagi esitada, tuginedes näiteks asjaoludele b, c, d, f ja g.“¹⁷⁴ Seega asub tsiviilhagi raskuspunkt faktilistel asjaoludel, millel on keskne tähendus kuriteokoosseisuvastastamisel, kuivõrd vastasel juhul väljub nõue kriminaalasja arutava kohtu pädevuse piiridest.¹⁷⁵

Hüpoteetilise näitena võib kujutada ette olukorda, kus isik X töötab ettevõttes A, omades ligipääsu ettevõtte salajastele tootmistehnoloogiatele. X kopeerib ettevõtte A ärisaladust sisaldavad dokumendid ja edastab need välisriigi luureteenistusele B. Prokuratuur esitab X-i vastu süüdistuse majandusspionaažis KarS § 234² lg 1 alusel. Kõnealusel juhul kahjuhüvitisnõude faktilised asjaolud kattuvad olulises osas kuriteo tehiooludega, kuivõrd süüküsimuse ja tsiviilhagi tuumaks on ärisaladuse vargus ja ebaseaduslik kasutamine; majandusspionaaži toimepanemine ja sellest ettevõttele põhjustatud kahju on omavahel seotud; ning ettevõttele põhjustatud majanduslik kahju tuleneb süüdistatava käitumisest. Siinkohal tasub rõhutada, et kuriteo toimepanemine ei ole iseenesest kannatanu nõude tekkimise alus ehk isiku teo kvalifitseerimine kuriteona on pelgalt karistusõiguslik hinnang sellele teole, mitte eraldiseisev tegu, mis annaks aluse iseseisvale tsiviilõiguslikule nõudele.¹⁷⁶ Tsiviilõiguslik vastutus põhineb endiselt lepingu rikkumisel või deliktiõigusel.¹⁷⁷ See tähendab, et praegusel juhul ei ole korrektne rääkida sellest, et hüvitatav kahju tekitati majandusspionaažiga, vaid hüvitatav kahju põhjustati omandi rikkumisega. Seevastu klassikaliste spionaaži kaasuste puhul, millega kahjustatakse lojaalsus- ja usaldussuhet, on õige määratleda kahju põhjustamist seadusest tuleneva kohustust rikkuva käitumisena VÕS § 1045 lg 1 p 7 kohaselt.

Tsiviilhagi menetlemisel juhitudakse juba tsiviilkohtumenetluse korrast, kuid seejuures arvestatakse jätkuvalt kriminaalmenetluse erisustega.¹⁷⁸ Kohus kontrollib esmalt, kas nõue on esitatud tähtaegselt: KrMS § 38 lg 1 p 2 kohaselt on kannatanul õigus esitada tsiviilhagi KrMS § 225 lg-s 1 sätestatud tähtaja jooksul ehk hiljemalt 10 päeva jooksul alates kriminaaltoimiku tutvustamisest või tulenevalt KrMS § 240 p-st 4 määrab kokkuleppemenetluses prokuratuur mõistliku tähtaja tsiviilhagi esitamiseks. Tähtaja õiguslik raamistik tõstatab küsimuse, milliseks kujuneb olukord juhul, kui kannatanu ei ole teadlik konkreetselt kahjupõhjustajast ehk nõude adressaadist? Riigikohtu seisukoha järgi on aktsepteeritav, et nõude adressaati ei ole

¹⁷⁴ Sarv, J., lk 373.

¹⁷⁵ RKKKm 3-1-1-22-17, p 41; RKKKo 3-1-1-13-14, p 20; Sarv, J., lk 373.

¹⁷⁶ RKTko 3-2-1-41-05, p 19.

¹⁷⁷ *Ibid.*

¹⁷⁸ RKKKo 3-1-1-11-07, p 47.

esialgu nimeliselt välja toodud, kuid kohtueelse menetluse lõpuks peab tsiviilhagist selgelt nähtuma, kelle vastu nõue esitatakse.¹⁷⁹ Majandus- ja tööstusspionaaži süütegude puhul ei ole välistatud, et kannatanud ettevõtte ei tea selgelt, kelle vastu kahju hüvitamise nõue esitada, kuivõrd spioonid tegutsevad varjatult, sageli läbi variisikute või -ettevõtete ning kuivõrd spioon on tihti ka pelgalt kellegi teise käepikendus, tasub kaaluda kumma vastu nõue esitada: kas toimepanija (nagu töötaja) või lõppkasusaaja (nagu konkureeriv ettevõtte).

Lähtudes sellest, kelle vastu tuleb tsiviilhagi esitada, on järgmisena fookuses tsiviilhagi nõude tõendamine, et tõendada nii kahju tekkimist kui ka selle seost süüdistatava tegevusega. Spionaaži kahjude puhul on üheks keerulisemaks tasandiks arvutuslikult kahju näitamine ning selle kõrval arvutusliku kahju ja spionaažikuriteo omavahelise seose paljastamine. Kuigi aktsepteeritav on toetuda nii prokuratuuri tõendusmaterjalile ilma üksikasjalike viideteta konkreetsetele tõenditele ja neist tulenevatele asjaoludele¹⁸⁰, kui ka esitada tõendid alles kostja poolt vastuväidete esitamise etapis, kus on selgunud vaidluse ese,¹⁸¹ esineb suure tõenäosusega vajadus esitada tsiviilhagi tõendamiseks tõendeid, mis lahknevad prokuratuuri poolt esitatavast tõendusmaterjalist. Esmajoones on kannatanul kohustus esitada nõude aluseks olevad arvutuskäigud ja põhjendada nõude tekkimist.¹⁸² Seejuures ei vastuta kannatanu tõendamiskohustuse täitmise eest üksinda. Nimelt lasub kohtul selgitamiskohustus seoses tsiviilhagi lahendamisega. Riigikohus on korduvalt sedastanud, et kohus ei saa jätta kannatanu tsiviilhagi automaatselt läbi vaatamata või rahuldamata pelgalt põhjusel, et hagi ei sisalda kõiki olulisi asjaolusid nõude lahendamiseks, mis oli eelnevalt süüdistusega hõlmamata, või kui kannatanu nõue on ebaselge, vaid kohtul lasub tulenevalt TsMS § 329 lg-st 3 ja § 392 lg 1 p-dest 1-4 kriminaalmenetluses selgitamiskohustus tõendamist vajavate asjaolude ja tõendamiskoormuse jaotuse suhtes.¹⁸³ Seejuures on selgitamiskohustuse täitmata jätmise kriminaalmenetlusõiguse oluline rikkumine KrMS § 339 lg 2 tähenduses.¹⁸⁴

Tõendamise teema käsitlemisel on vaatluse all ka tõendite olemus. KrMS § 63 lg 1 kohaselt loetakse tõendiks nii kahtlustatava, süüdistatava, kannatanu, tunnistaja kui ka asjatundja ütlus, ekspertiisiakt, eksperdi antud ütlused, asitõend, uurimistoimingu, kohtuistung ja jälitustoimingu protokoll või videosalvestis, samuti muu dokument ning foto või film või muu

¹⁷⁹ RKEKo 3-1-1-106-12, p-d 44-45.

¹⁸⁰ Grauberg, T., lk 759.

¹⁸¹ *Ibid*, lk 756.

¹⁸² *Ibid*, lk 757.

¹⁸³ RKKKm 1-20-1975/28, p 35; RKEKo 3-1-1-106-12, p 60; RKKKo 3-1-1-64-15, p 61.

¹⁸⁴ RKKKo 1-19-6307, p 66.

teabetalletus. Sarnaselt näeb ka TsMS § 229 lg 2 ette, et tõendina võib käsitada tunnistaja ütlust, menetlusosalise vande all antud seletust, dokumentaalset tõendit, asitõendit, vaatlust ning eksperdiarvamust. Sellest nähtub, et tsiviilhagi kahju ulatuse tõendamisel ei pea üksnes piirduma dokumentaalsete tõenditega, vaid kahju saab lugeda tõendatuks ka tänu menetlusosaliste ütlustele. Siinkohal on küsitav, kuivõrd on õiglane, et kohus mõistab suure kahjusumma välja üksnes kannatanu ütluste alusel või kas on õiglane eeldada seda, et kannatanu suudab alati vara väärtust dokumentaalselt tõendada?¹⁸⁵ Arvestades sellega, et spionaaži tundliku teabe väärtuse hindamine on keerukas protsess, kuivõrd seda on võimalik hinnata kolme hindamismudeli abil, millest igaühel on omad tugevused ja piirangud, siis omaks nendes olukordades kannatanu ütlused olulist rolli kahju suuruse määramisel. Seega tuleks spionaaži varalise kahju tõendamisel käsitleda dokumentaalseid tõendeid ja kannatanu ütlusi kogumis, kuivõrd mõlemad aitavad täiendada olemasolevat tõendibaasi.

Varalise kahju kõrval on mittevaralise kahju tõendamine kordades komplitseeritum, sest millise mõõdupuu abil on võimalik mainele, hirmule maine kahjustamise ees, julgeolekuriskidele või strateegiliste huvide ohustamisele panna külge hinnasilt? Mittevaralise kahju hüvitise määrab kohus eeskätt diskretsiooniotsusest lähtuvalt, võttes mõistliku rahasumma väljamõistmisel aluseks rikkumise konteksti ja intensiivsuse, kahjutekitaja vastutuse laadi, poolte majandusliku olukorra, kannatanu panuse kahju tekkimisse ja asjaolud, millega arvestamata jätmise võib vastasel juhul viia põhjendamatult ebaõiglase hüvitise määramiseni.¹⁸⁶ Autori hinnangul oleks asjakohane, kui kohus spionaaži kontekstis diskretsiooni rakendamisel arvestaks lisaks tundliku teabe olemust, selle taset ja võimalikke pikaajalisi mõjutusi, kuivõrd esiteks, nagu esimeses peatükis mainitud, tundliku teabe olemus määrab suuresti, milline on tekkiv kahju, ja teiseks, riigi või ettevõtte toimimine ja usaldusväärsus võivad olla häiritud aastaid või aastakümneid.

Seega tuleb eeltoodu pinnalt tõdeda, et tsiviilhagi esitamine kriminaalmenetluses tuleb kõne alla spionaaži juhtumite puhul, kuid suur rõhk on juhtumipõhisel hindamisel. Majandus- ja tööstusspionaaži puhul on olukord lihtsam, kuivõrd olukorras, kus spioon omastab intellektuaalse omandi, eeskätt ärisaladuse, tundliku finants- või majanduspoliitilise teabe, ning edastab selle välisriigile või konkureerivale ettevõttele, on koosseisuga hõlmatud ühtlasi individuaalõigushüve kaitse: omand ning aktsionäride ja osanike ühised huvid ärisaladuse kaitseks. Siiski tuleb autori hinnangul majandusspionaaži kontekstis pöörata tähelepanu sellele,

¹⁸⁵ Vutt, M. Kahju hüvitamise normide kohaldamine kriminaalkohtute praktikast. *Juridica* II/2009, lk 128.

¹⁸⁶ RKKKo 1-20-3535/66, p 18.

kas majandusspionaaži kaasuses on rohkem fookuses riigi julgeolek või ettevõtte omand. Klassikalise spionaaži valguses on rõhuasetuses lojaalsus- ja usaldussuhtel. Eeltoodu saadab signaali, et spionaaži valguses on vajadus tsiviilhagi esitamisele seatuid nõudeid vaadelda paindlikumalt ehk kitsendavast tõlgendusest tuleks loobuda ja kahjustatud õigushüvesid tuleb läbi spionaaži prisma vaadelda laiendavalt. Siiski tasub tsiviilhagi esitamise kõrval juurelda alternatiivselt selle üle, kuivõrd oleks riigil võimalik esitada avalik-õiguslik nõudeavaldus spionaaži kahjude hüvitamiseks kriminaalmenetluse raames.

2.2. Avalik-õiguslik nõudeavaldus kriminaalmenetluses

Tulenevalt KrMS § 38¹ lg-st 2 võib avaliku võimu kandja esitada kannatanuna avalik-õigusliku nõudeavalduse süüdistatavalt nõutava avalik-õigusliku rahalise kohustuse kindlaksmääramiseks, kui sellise kohustuse tekkimise aluseks olevad faktilised asjaolud kattuvad olulises osas menetletava kuriteo tehiooludega. Oma sisult sarnaneb avalik-õiguslik nõudeavaldus kõige enam kaebusega eraisiku vastu, mida reguleerib halduskohtumenetluse seadustiku¹⁸⁷ (HKMS) 26. peatükk,¹⁸⁸ ja sellele kehtestatud nõuded vastavad HKMS §-s 38 sätestatud kaebuse nõuetele.¹⁸⁹ Hoolimata õigusliku olemuse erinevusest, kulgeb avalik-õigusliku nõudeavalduse menetlemine tsiviilhagile omases raamistikus,¹⁹⁰ tähendades ühtlasi, et nii nagu ka tsiviilkohtumenetluses on kohtul kaalutusruum otsustamiseks, millises ulatuses avalik-õiguslik nõudeavaldus rahuldatakse. Sarnaselt tsiviilhagile tuleb nõudeavalduses märkida kannatanul vastavalt KrMS §-le 154² selgelt väljendatud nõue, esitatud nõude materiaalsoiguslik alus, õiguslik ja faktiline põhjendus ning tõendid, mis kinnitavad nõude aluseks olevaid asjaolusid ja millele kannatanu soovib tugineda, sõltumata prokuratuuri tõendikogumist.

Suuresti on avalik-õigusliku nõudeavalduse lahendamisel eeskujuks tsiviilhagi menetlemine kriminaalmenetlustes, kuivõrd tsiviilhagi ja avalik-õigusliku nõudeavalduse sõnastus ja mõte on olemuselt samad, kuid tsiviilõiguslikust nõudest eristamise raskuspunkt seisneb selles, et avalik-õigusliku nõudeavalduse saab esitada üksnes avalik-õiguslikus suhtes.¹⁹¹ Vahettegemine

¹⁸⁷ Halduskohtumenetluse seadustik. – RT I, 06.07.2023, 30.

¹⁸⁸ 80 SE. Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvate teiste seaduste muutmise seadus, millega laiendatakse kannatanute õigusi kriminaalmenetluses eelnõu seletuskiri, lk 20. Kättesaadav: <https://www.riigikogu.ee/download/d45d80df-a360-481c-ab15-997e795a8c8a> (25.02.2025).

¹⁸⁹ *Ibid*, lk 24.

¹⁹⁰ *Ibid*, lk 14.

¹⁹¹ Reisberg, L. Avalik-õiguslik nõudeavaldus kriminaalmenetluses. Kohtupraktika analüüs. Tartu: Riigikohus, õigusteabe- ja koolitusosakond 2018, lk 8. Kättesaadav:

avalik-õigusliku nõude ja tsiviilõigusliku nõude vahel võib kujuneda aga oodatust keerukamaks. Nii on Riigikohus leidnud, et loata kaevandamisega tekitatud keskkonnakahju hüvitamise nõue omab avalik-õiguslikku iseloomu, kuivõrd selle eesmärk on looduskeskkonnale kui sellisele tekitatud kahju korvamine.¹⁹² Sarnaselt on Riigikohus leidnud, et riik ei saa maksunõuet esitada tsiviilhagina,¹⁹³ mis tähendab, et süüdistuse esitamisel maksukuriteos on võimalik kriminaalmenetluses maksunõue esitada avalik-õigusliku nõudena. Teisalt on sedastatud, et riigil on õigus nõuda tsiviilhagi kaudu kahju hüvitamist juhul, kui õigusvastane tegu on vähendanud riigi maksunõude reaalkaotust või põhjustanud maksutulu kaotuse.¹⁹⁴ Siinkohal tõusetub küsimus, kuivõrd on spionaažiga põhjustatud kahju hüvitamise nõue avalik-õiguslik? Kui arvestada sellega, et keskkonnakahju hüvitamise nõuet käsitatakse avalik-õiguslikuna, võiks analoogselt ka riigi julgeolekukahju hüvitamise nõue olla avalik-õiguslik, eeskätt kuna see on suunatud julgeolekule kui avaliku hüve kaitsmisele ja tekkinud kahju heastamisele. Nagu eelnevalt peatükis 1.2 mainitud, seisneb julgeolekukahju nii kaitsesuutlikkuse vähenemises kui ka geopoliitiliste eeliste kaotamises ning kõrvutades seda keskkonnakahjuga, mis seisneb keskkonnastatuse seaduse¹⁹⁵ tähenduses elusloodusele, veele ning pinnasele tekitatud kahjus, tuleb tõdeda, et mõlemad kahju liigid on seotud avaliku hüve kahjustamisega. Samas, majandus- ja tööstusspionaaži puhul, kus kahju seisneb peamiselt majanduskahjus, on see võrreldav maksunõude reaalkaotuse vähenemisega või maksutulu kaotusega, mis tähendab, et majandus- ja tööstusspionaaži kaasuste korral on kahju hüvitamise nõue pigem tsiviilõiguslik.

Lahutamatu on küsimusega, kas tegemist on eraõigusliku või avalik-õigusliku suhtega, seotud ka nõude materiaalõiguslik alus. Materialõigusliku alusena tuleb mõista õiguslikku alust ehk tegemist on konkreetse normiga, mis annab aluse isikult teatud rahalise kohustuse sissenõudmiseks. Tegemist on normiga, millele haldusorgan tugineks, põhjendamaks oma haldusotsust õiguslikult.¹⁹⁶ Nii on maapõueseaduse¹⁹⁷ § 112 lg 6 kohaselt õigus nõuda keskkonnakahju sisse Keskkonnaametil ja seejuures kantakse kahjuhüvitis riigieelarvesse. Maksunõude puhul on maksukorralduse seaduse¹⁹⁸ § 92 lg 1 p-de 1-4 alusel koosmõjus § 5 lg-ga 1 pädevaks haldusorganiks Maksu- ja Tolliamet. Siinkohal on Riigikohus ühtlasi rõhutanud,

https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/õiguslased_materjalid/Avalik-õiguslik_nõudeavaldus_2018.pdf (25.02.2025).

¹⁹² RKKKo 3-1-1-67-14, p 58.

¹⁹³ RKKKo 3-1-1-57-11, p 17.1.

¹⁹⁴ *Ibid*, p 17.2.

¹⁹⁵ Keskkonnastatuse seadus. – RT I, 21.09.2023, 2.

¹⁹⁶ Reisberg, L., lk 17.

¹⁹⁷ Maapõueseadus. – RT I, 30.12.2024, 13.

¹⁹⁸ Maksukorralduse seadus. – RT I, 19.12.2024, 4.

et nõude materiaalõigusliku aluse puudumisel ei ole võimalik kindlaks teha nõude rahuldamise eeldusi ega ulatust.¹⁹⁹ Käesoleval juhul on keeruline leida seadusandlusest materiaaõiguslikku alust, mis annaks julgeolekuasutusele nagu Kaitsepolitseiamet, või Kaitseministeeriumile õiguse nõuda spionaažist põhjustatud julgeolekukahju hüvitamist. See viib tõdemuseni, et avalik-õigusliku nõudeavalduse esitamine spionaaži kahjude hüvitamiseks ei ole praegusel hetkel teostatav. Siiski, kui seadusandja näeb vajadust spionaažist põhjustatud kahjude hüvitamiseks avalik-õigusliku nõudeavalduse toel, oleks mõeldav kaaluda võimalust anda kahjuhüvitise nõudeõigus Kaitsepolitseiametile või Kaitseministeeriumile. Seeläbi oleks riigil võimalik tõhusamalt reageerida spionaažist põhjustatud julgeolekukahjudele, esitades kriminaalmenetluse raames avalik-õigusliku nõudeavalduse eesmärgiga korvata spionaažist tingitud täiendavad julgeolekukulud.

Nagu näha, spionaažist põhjustatud kahju hüvitamise nõude esitamine on rohkem komplitseeritum kui esmapilgul tundub. Selle põhjuseks on praegusel hetkel asjaolu, et puudub materiaaõiguslik alus, mis lubaks nõuda kahju korvamist avalik-õigusliku nõudeavalduse vormis. Siiski ei ole välistatud, et see tulevikus muutub. Sellest tulenevalt on otstarbekas käsitleda järgnevalt kriminaalkohtumenetluses esinevaid õiguslikke väljakutseid.

2.3. Väljakutsed kriminaalkohtumenetluses ja võimalikud lahendused

Eeltoodust nähtub, et spionaaži kahjude hüvitamine on küll õiguslikult põhjendatud, kuid selle kõrval tõusetub ka küsimus, kuivõrd on tsiviilhagi esitamine kahju hüvitamiseks reaalselt teostatav. Eestis on üksnes kahel korral spionaažis süüdistatava isiku vastu esitatud tsiviilhagi: esimesel korral Herman Simmi ja teisel korral Vladimir Veitmani vastu. Samas süüdistusi luuretegevuses on aastate lõikes kogunenud üle kahekümne. See peegeldab, et kuigi eksisteerib tsiviilhagi esitamise õigus, kaasnevad sellega nii õiguslikud takistused kui ka pragmaatilised kaalutlused, millest lähtuvalt tsiviilhagi jääb sageli algfaasi või ei jõua menetluses sisulise lahendini.

Varasemalt käsitletud peatükis ilmnes, et küsimusele, kuivõrd on kahjukannataja kannatanu KrMS § 37 lg 1 tähenduses, kellele kuulub tsiviilhagi esitamise õigus, vastandub küsimus, kes on kahjuhüvitamisenõude adressaat ehk kes on kahjupõhjustaja. Spionaaži süütegudes on õigusrikkujate tuvastamine sageli iseenesest keeruline ülesanne²⁰⁰, mistõttu avaldab see ühtlasi mõju majandus- ja tööstusspionaažile, kus vastutavate isikute tuvastamise probleem on kõige

¹⁹⁹ RKKKo 3-1-1-60-08, p 18.

²⁰⁰ Knickmeier, S., lk 22.

enam heidutavam põhjus, miks ettevõtte ei esita teadet spionaaži juhtumist.²⁰¹ Seda kinnitab ka intervjuus ettevõtja A, kes tõdeb, et ettevõtja perspektiivist on tänapäeval praktiliselt võimatu tuvastada seost konkreetse isiku ja tundliku teabe kadumise fakti vahel, kuivõrd majandus- ja tööstusspionaaži juhtumid leiavad suuresti aset küberruumis, mitte enam traditsiooniliselt kontorisse või serveriruumi sisse murdmisel, kus säilib suuresti vahele jäämise võimalus.²⁰² Et globaalne infoühiskond soodustab eelkõige spionaaži meetmena küberrünnakuid erinevatest regioonidest, seisavad ettevõtte silmitsi ka väljakutsega, et isegi juhul, kui küberrünnaku toime pannud õigusrikkuja tuvastatakse, esineb võimalus, et tema vastutusele võtmine ja tabamine osutub võimatuks. Süüdistuseni jõudmist pärsib ka asjaolu, et ettevõtte võivad alles aastate pärast avastada tundliku teabe ebaseadusliku omastamise, mille ajaks võib konkurent olla juba turule toonud sarnase, kuid oluliselt soodsama toote.²⁰³ Klassikalise spionaaži valguses on vastutava isiku tuvastamine mõnevõrra kergem, kuivõrd riigisaladuste ja salastatud välisteabe edasi toimetamisel võõrriigile on üheks suurimaks nõrkkohaks sidepidamine ja infolekked välisriigi luureteenistuses endas,²⁰⁴ mistõttu kujutab tundliku teabe leke endast selgepiirilist protsessi.

Selles tulenevalt seostuvad spionaažikuriteo etteheitmisega ulatuslikud tõendamisprobleemid. Mõistliku kahtlusega võib olla tõendatav spionaažikuriteo toimepanemine ehk etteheidetav baastegu, kuid see ei tähenda tingimata, et mõistliku kahtlusega on võimalik kindlaks määrata ka kahjunumbrit.²⁰⁵ Esmalt seisnevad tõenduslikud raskused kahju suuruse hindamises ja põhjusliku seose tuvastamises VÕS § 127 lg 4 tähenduses. Magistritöö peatükis 1.2. on esile toodud, et spionaažist põhjustatud kahjud võivad väljenduda nii varalises kui ka mittevaralises vormis: majanduslik kahju, mis väljendub nii saamata jäänud tulus, turupositsiooni kui ka investeeringute kaotuses; julgeoleku kahju, mis avaldub luuretegevuse ja julgeolekukoostöö kahjustamises; mainekahju; usaldusväärse vähenemine. Siinkohal tasub rõhutada, et kõnealuste kahjude puhul jääb sisse teatud hinnangulisus, kuivõrd spionaaži kahjud ei ole selgelt mõõdetavad ega arvatavad. Ka ettevõtja A kinnitab seda, mööndes, et kõige keerulisem on õigusorganile, kes ei ole igapäevaselt turuosaline, tõendada kahju ulatust, mistõttu võib kahjunõude esitamine takerduda üksnes tõendamisraskuste taha.²⁰⁶ Seetõttu

²⁰¹ Konopatsch, C., lk 111.

²⁰² Ettevõtja A. Autori intervjuu. 2025.

²⁰³ Reid, M. A Comparative Approach to Economic Espionage: Is Any Nation Effectively Dealing With This Global Threat. *University of Miami Law Review*, Vol. 70, 2015-2016, lk 811.

²⁰⁴ Juurvee, I. Ivo Juurvee: GRU tahaks väga teada, kuidas vahele jäädi. – *Eesti Päevaleht*, 06.09.2018. Kättesaadav: <https://epl.delfi.ee/artikkel/83590235/ivo-juurvee-gru-tahaks-vaga-teada-kuidas-vahele-jaadi> (12.03.2025).

²⁰⁵ Prokurör B. Autori intervjuu. 2025.

²⁰⁶ Ettevõtja A.

puudub ka standardne lahendus kahjunumbri kindlaksmääramiseks. Sellele lisab kaalu asjaolu, et spionaaži keskmeks on eeskätt väga tundlik ja sensitiivne informatsioon, mida on keeruline tsiviilhagisse sisse tuua ja millest johtuvalt otsustab kannatanu kahjunõudest sootuks loobuda. Prokurör B tõdeb, et kahjunõudest loobumise peamiseks põhjuseks on kaalutletud riskid – riik soovib vältida suuremat kahju, mis tekiks ainuüksi seetõttu, et soovitakse spionaažist põhjustatud kahjude hüvitamist: tehnoloogiliste aspektide, logistika või isikute asukohtade ja nende ülesannete võimalik paljastamine viivad otsuseni, et seda teavet ei soovita avaldada, mistõttu on mõistlik kahjunõudest loobuda.²⁰⁷ Paralleelselt saab ettevõtlusvaldkonnas otsustavaks momendiks vaidlusega saavutatav võimalik kasu ja kahju. Ettevõtja lähtub suuresti vägagi pragmaatilistest kaalutlustest: kui palju aega ja ressursi peab ettevõtte panustama, et kahju küsimusega tegeleda? Kuidas suhestuvad üksteisega menetlusega kaasnevad kulud ja menetluse lõpus saavutatav võimalik kasu? Kui menetluse võimalik tulem kujuneb ettevõtte jaoks kahjulikumaks kui kasu, on ilmne, et paljud ettevõtted loobuvad kuriteoteate ja sellest tulenevalt ka kahjuhüvitisnõude esitamisest.²⁰⁸

On ilmne, et õigussüsteem seisab silmitsi tõsiasjaga, et spionaažikuritegude puhul kujuneb kahjuhüvitisnõude esitamine komplitseerituks mitmetel asjaoludel, kuid kõige enam paistab see silma majandus- ja tööstusspionaaži valguses, kus kõnealused kaasused ei jõuagi päeva valgele. Tõendamisraskuste, vastutava isiku tuvastamise ja majanduslike kaalutluste kõrval pärsib majandus- ja tööstusspionaažist teavitamist kahtlus kriminaalmenetluse edukuse suhtes ehk ettevõtjad ei usu, et menetlus lõpeb süüdimõistva otsusega, umbusaldatakse prokuratuuri tegevust ning kardetakse võimalikku mainekahju.²⁰⁹ Nagu ilmneb, majandus- ja tööstusspionaaži vähene registreeritud juhtumite arv on tingitud riigi tegevusest või kogunisti tegevusetusest nende käsitlemisel ja lahendamisel, mistõttu annab see väärtusliku sisendi, et seadusandja peaks kriitiliselt üle vaatama spionaažikuritegude nii materiaals- ja menetlusõigusliku korra kui ka praktika. Vastasel juhul õõnestatakse usaldust riigi enese vastu. Siinkohal pärinevad küll kõnealused põhjused Saksamaalt ja Austriast, kuid see ei tähenda tingimata, et Eesti seadusandja võiks hoiduda tegutsemast. Sensitiivse info omastamine ja edastamine konkurendile või võõrriigile arenevad ajaga, muutudes järjest lihtsamaks, mistõttu on ilma kahtluseta selge, et ka Eesti riik ja ettevõtted peavad arvestama võimalike rünnakutega.

²⁰⁷ Prokurör B.

²⁰⁸ Ettevõtja A.

²⁰⁹ BM.I. *et al.* Wirtschafts- und Industriespionage in Österreichischen Unternehmen 2015, lk 23. Kättesaadav: <https://www.fh-campuswien.ac.at/fileadmin/redakteure/News/Dokumente/Studie.pdf> (16.03.2025). Bollhöfer, E., Jäger, A. Wirtschaftsspionage und Konkurrenzausspähung – Vorfälle und Prävention bei KMU im Zeitalter der Digitalisierung 2018, lk 59. Kättesaadav: https://pure.mpg.de/item/file_3016263/A_8_Wirtschaftsspionage.pdf (16.03.2025).

Õigussüsteem peaks käima ajaga kaasas ja tagama ka ettevõtetele juurdepääsu seaduslikule kaitsele ja õigusstruktuuride toele.²¹⁰

Eelnevast tulenevalt on oluline esitada küsimus: kuidas nimetatuid kitsaskohti lahendada? Mainitud väljakutsete lahendamiseks on mitmeid võimalusi. Selleks, et julgustada eelkõige ettevõtteid esitama majandus- ja tööstusspionaaži teadet ja sellest tulenevalt esitama ka tsiviilhagi põhjustatud kahju hüvitamiseks, on vajadus õigusreformi järele. Lugematud takistused, mis raskendavad kriminaalmenetluse läbiviimist tõstatavad küsimuse, kuivõrd on karistusõigus tööstus- ja majandusspionaaži käsitlemiseks liiga leebe vahend.²¹¹ Ärisaladuse kaitset seostatakse paljudes jurisdiktsioonides, kaasa arvatud Eesti õigusmaastikul, tsiviilõiguslike õiguskaitsevahenditega ning karistusõiguslikud vahendid on sellisel juhul viimane abinõu.²¹² Kuid arvestades, et karistusõiguses on tööriistu nagu erinevad jälitustoimingud, mis võimaldavad leevendada teatuid tõendamiseiga seotud raskusi, tundub vajalik, et seadusandlust kaasajastatakse. Ettevõtja A tõdeb, et aeg on küps käsitlemaks spionaaži laiemalt kui vaid riigireetmise või raskete riigi julgeoleku vastaste kuritegude valguses, kuivõrd klassikaline spionaaž ja majanduslikud huvid peaksid üksteisega põimuma.²¹³ Karistusõiguse tõhustamisele annab tunnistust ka tõdemus, et majandus- ja tööstusspionaaži peamiseks meetodiks on küberrünnakud ehk paljud spionaažikuriteod on nüüdseks piiriülesed, mistõttu on oluline roll ühtlasi mitte ainult riigisisisel kriminaalmenetlusel vaid ka rahvusvahelisel koostööl kriminaalmenetluse raames. Kui välisriigist isiku väljaandmine on välistatud või raskendatud, hõlbustab see üksnes (majandus- ja tööstus)spionaaži toimepanemist, kuivõrd õigusrikkuja ei pea muretsema kriminaalmenetluse ohu pärast.²¹⁴ Seega riikliku toetuse ja kaitse suurendamine ettevõtete suhtes, kes langevad majandus- või tööstusspionaaži ohvriks, motiveeriks esitama teadet tööstus- või majandusspionaaži juhtumist.

Siinkohal on asjakohane tõstatada ka radikaalne küsimus, kuivõrd motiveeriks ettevõtteid majandus- ja tööstusspionaažist teavitama kuriteoteate esitamise kohustus? Ehk juhul, kui ettevõttelt omastatakse ebaseaduslikult tundlik teave, mis seostub riikliku julgeolekuga, oleks neil seadusest tulenev kohustus ametiasutusi sellest teavitada. Rohkem kui kümme aastat tagasi tehti Ameerika Ühendriikides ettepanek kehtestada EEA-s uus süütegu, mis karistab majandus-

²¹⁰ Ettevõtja A.

²¹¹ Knickmeier, S., lk 23.

²¹² Konopatsch, C., lk 85.

²¹³ Ettevõtja A.

²¹⁴ Knickmeier, S., lk 23.

või tööstusspionaažist teavitamata jätmist rahatrahvi või vangistusega.²¹⁵ Seda põhjendati nii poliitiliste eesmärkidega kui ka etema andmeturbega ärisaladuste kaitsmiseks, aitamaks ühtlasi kaasa riikliku julgeoleku tugevdamisele.²¹⁶ Kuni tänaseni ei ole muudatusettepanekut aktsepteeritud. Autori hinnangul oleks tegemist äärmusliku meetmega, mis Eesti kontekstis viiks pigem õigusstruktuuride ülekoormamiseni, kuivõrd teavitamiskohustus kujutab endast rohkem ülekriminaliseerimist. See peegeldub kuriteoteate esitamise kohustusega kaasnevates võimalikes tagajärgedes, kuivõrd teavitamiskohustus tooks kaasa isiku õiguste ja vabaduste nagu tegutsemisvabaduse ebamõistliku riive ning vähendaks eraõiguslike õiguskaitsevahendite kasutamist. Lisaks sellele oleks vajalik juhtumipõhiselt sisustada mõiste „riikliku julgeolekuga seotud tundlik teave“, mis tähendab, et teavitamiskohustuse puhul ei ole välistatud, et selle igakordne tõlgendamine tooks kaasa kohtute ebavajaliku ülekoormamise. Seega, teavitamiskohustus on pigem ebamõistlik vahend kutsumaks ettevõtteid üles esitama kuriteoteadet majandus- või tööstusspionaaži juhtumi kohta, kuid probleemi aitavad leevendada alternatiivsed meetmed nagu sihtmärgiks sattunud ettevõtete ja riigiasutuste koostöö tõhustamine, vastastikuse usalduse kujundamine ning kogemuste jagamine²¹⁷.

Üheks viisiks, kuidas tõhustada ettevõtete ja riigiasutuste koostööd ja kujundada vastastikune usaldussuhe, on kohtuistungi kinniseks kuulutamine. KrMS § 12 lg 1 p 1 (sarnaselt ka TsMS § 38 lg 1 p-de 1 ja 6) kohaselt võib kohus riigi- või ärisaladuse või salastatud välisteabe kaitseks istungi osaliselt või täielikult kinniseks kuulutada. Kuivõrd klassikalise spionaaži puhul, mille keskmes on riigisaladused ja salastatud välisteave, on laialt levinud praktika ja arusaam kuulutada kohtuistung kinniseks, ei ole see üldlevinud ärisaladusi käsitlevate õigusrikkumiste puhul. Teadmatus, kas kohtuistung kuulutatakse kinniseks või mitte, kuivõrd tegemist on kohtu kaalutusotsusega, pärsib samuti majandus ja tööstusspionaažist teavitamist. Peamiselt kardetakse, et avalikul kohtuistungil paljastatakse ärisaladuse sisu, mille tagajärjel muutub see kergesti kättesaadavaks konkurentidele ning majandus- või tööstusspionaaži ohver saab topelt kannatada.²¹⁸ See ilmestabki umbusaldust õigusorganite vastu, mistõttu oleks asjakohane, et laiemat kõlapinda leiaks kõnealuste menetluste kinniseks kuulutamine, kuivõrd tundliku teabe iseloomu tõttu välditakse seeläbi nii võimalike julgeolekuriskide kasvamist, majanduslike huvide kui ka konkurentsivõime kahjustamist. Kinnine kohtuistung tagab mitte üksnes seda, et vastaspool või konkurent ei saaks teadlikuks tundliku teabe sisust, sealhulgas vahelejäämise ja

²¹⁵ Orozco, D. Amending the Economic Espionage Act to Require the Disclosure of National Security-Related Technology Thefts. *Catholic University Law Review*, Vol. 62, No. 4. 2013, lk 908.

²¹⁶ *Ibid.*

²¹⁷ Konopatsch, C., lk 112.

²¹⁸ Reid, M., lk 810.

etteheidetava teo üksikasjadest, vaid samuti, et teine pool ei saaks aimu luuretegevusest põhjustatud kahju ulatusest. Ka vandeadvokaat C toonitab, et kahju väljatoomine avalikult annab vastaspoolele rohkesti kasulikku informatsiooni.²¹⁹ Nii oskab välisriigi luureteenistus või ettevõtlusvaldkonnas tegutsev konkurent kasutada kahju ulatust ära hindamaks oma strateegilisi käike edaspidiselt – kui mõistetakse, et põhjustatud kahju on oodatust minimaalsem, saadab see signaali, et sihitud teave ei olnud niivõrd väärtuslik või kasulik, millest tulenevalt aitab see tulevikus tundlikku teavet laiaulatuslikumalt hankida tõhusamate luuremeetoditega.

Kinnise kohtuistungiga lubatavus tõstatab küll küsimuse kooskõlast kohtuliku arutamise avalikkuse ja läbipaistvuse põhimõttega KrMS § 11 lg 1 ja põhiseaduse²²⁰ (edaspidi PS) § 24 lg 3 alusel, kuid arvestades vaidluse keskmises oleval ülekaalukaid õigusväärtusi, on see põhjendatud. Tundlik teave, mis vastab riigisaladuse või salastatud välisteabe määratlusele, on tihedalt seotud riikliku julgeoleku tagamisega kui põhiseaduslikult kaitstava hüvega, mistõttu esineb kahtlusteta õigustus kohtuliku arutamise avalikkuse põhimõttest irdumiseks.²²¹ Seetõttu on alust juurelda selle üle, kuivõrd peaks spionaaži kohtuliku arutamise, mille keskmises on riigisaladused või salastatud välisteave, automaatselt kinniseks kuulutama? Teisalt, kui välisriigi luureteenistusele edastatakse teavet, mida ei ole võimalik määratleda riigisaladusena ega salastatud välisteabena, kuid see kahjustab Eesti riigi julgeolekut, kuivõrd on alus kuulutada kohtumenetlus kinniseks vältimaks edasisi kahjusid? Tartu Ülikooli professori näide on üks nendest ning siinkohal juhtiv riigiprokurör Taavi Pern ka tõdes: „Sõltumata sellest, millist tüüpi informatsioon vaenuliku riigi kätte satub, on see Eesti julgeolekule kahjulik.“²²² Võimaliku kahju valguses, mis saadab tugeva sõnumi vaenulikule poolele, ja pidades ühtlasi silmas riigi julgeolekut, oleks ka eelkirjeldatud spionaaži juhtumitel põhjendatud kuulutada kohtuasja arutamine kinniseks KrMS § 12 lg 1 p 4 alusel. Siinkohal tuleb tõdeda, et tegemist on muu selle sarnase tundliku teabega, kuivõrd see seostub riikliku julgeolekuga, mistõttu tuleb kõnealuseid kaalutluskohi vaadata paindlikumalt otsustamiseks kohtuistungiga avalikkuse piiramise üle. Välistatud ei ole, et selles küsimuses võiks ka kohtunikul olla aktiivsem roll.

²¹⁹ Vandeadvokaat C. Autori intervjuu. 2025.

²²⁰ Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 15.05.2015, 2.

²²¹ Sepp, H., Lapimaa, V., Saaremets, V., Kergandberg, E. Eesti Vabariigi põhiseadus: kommenteeritud väljaanne. Tartu: Iuridicum, 2020, § 24/25.

²²² Juhtiv riigiprokurör Taavi Pern ja Kaitsepolitsei ameti peadirektor Margo Palloson pressikonverentsil, 18.06.2024, 01:32 min.

Tundliku teabe määratlemise problemaatika kaasneb ka majandus- ja tööstusspionaaži kaasustes – menetluse kinniseks kuulutamiseks KrMS § 12 lg 1 p 1 alusel peab menetlusosaline näitama, et tegemist on ärisaladusega EKTÄKS § 5 lg 2 tähenduses. Nii on põhjendatud kohtuistungis kinniseks kuulutamine olukorras, kus menetletava kuriteo tõttu on ärisaladus juba kannatada saanud ja avalik menetlus võib kahju süvendada või intellektuaalomandi õiguse keerukate rikkumiste detailne käsitlemine avalikul istungil soodustaks sarnaste kuritegude jäljendamist.²²³ Reaalsuses heidutab ettevõtteid iseenesest majandus- ja tööstusspionaažist teavitamast kartus ärisaladuse avalikustamise ees kohtumenetluse käigus. Kardetakse, et sellega võib kaasneda ettevõtte edasise majandusliku käekäigu halvenemine, millest tingituna arvukad juhtumid õiguskaitseorganiteni ei jõuagi.²²⁴ Seetõttu on tegemist ka paradoksaalse olukorraga ja selle lahendamiseks on oluline, et majandus- ja tööstusspionaaži juhtumite puhul oleks üldlevinud praktika irdumine avaliku arutamise põhimõttest – kui ärisaladusi käsitlevate kinniste menetluste kohaldamine muutuks selgemalt reguleeritavaks ja prognoositavaks, tugevdaks see usaldussuhet ettevõtete ja õigusorganite vahel, parandades ühtlasi omavahelist koostööd. Sama seisukohta väljendab ka ettevõtja A, kes leiab, et jõustruktuurid ja õigusorganid peavad nüüdseks mõistma, et majandus- ja tööstusspionaaži juhtumite arutamine ei tule kõne alla avalikult.²²⁵

Arvestades eelmainitud väljakutseid seoses majandus- ja tööstusspionaaži ilmsikstulekuga, tõendamiskuseid, piiriülest iseloomu, kohtumenetluse avalikkuse põhimõtet ja sellest tulenevalt kohtuistungis kinniseks kuulutamise erandlikkust²²⁶, tekib küsimus, kuivõrd on alternatiivseks lahenduseks universaalne spionaaži erikohus või erimenetlus? Erikohtu või -menetlusega kaasnevad eelised seisnevad esmalt kindlasti kõrgendatud julgeoleku ja kannatanu muude huvide kaitses, kuivõrd erikord tagaks automaatselt kinnise menetluse, piirates seeläbi avaldatava tundliku teabe hulka, mida vaenulik osapool võib enda huvides ära kasutada.²²⁷ Samuti vähendaks see tundliku teabe potentsiaalse lekke riski. Teiseks, süüdistatavale on tagatud õiglane kohtumenetlus seeläbi, et erikohus või erimenetlus lihtsustab süüdistatava aktiivset kaitsmist, kuivõrd juurdepääs süüdistusmaterjalidele, sealhulgas tsiviilhagi kahju arvutuskäigule, ei oleks niivõrd piiratud ehk kaitsjale või süüdistatavale oleks kättesaadavad mitte ainult dokumentide kokkuvõtted, vaid ka tegelik tõendipagas.²²⁸ Käesoleval juhul lubab

²²³ Sepp, H., *et al.*, § 24/26.

²²⁴ Reid, M., lk 810.

²²⁵ Ettevõtja A.

²²⁶ RKKKm 3-1-1-74-16, p 16; RKKKm 1-17-9149, p 16.

²²⁷ Mitchell, L. Secret Agent Man: The Need for a Specialized Court-Martial to Try All Espionage-Related Crimes. *Gonzaga Journal of International Law*, Vol. 16, No. 2, 2013, lk 17.

²²⁸ Mitchell, L., lk 21.

riigisaladuse ja salastatud välisteabe seaduse²²⁹ § 29 lg-d 1 ja 3 kaitsjale julgeolekukontrollita juurdepääsu õiguse piiratud, konfidentsiaalse või salajase taseme riigisaladusele uurimisasutuse, prokuratuuri või kohtu põhistatud määruse alusel, kuid mis saab olukorras, kus tegemist on täiesti salajase taseme riigisaladusega? Sarnase küsimuse esitas ka prokurör B, kes tõdes, et tegemist on praktilise dilemmaga, mida tuleb aegajalt ette.²³⁰ Kas sellisel juhul on mõeldav, et erikohus või erimenetlus leevendaks nimetatud probleemi? Autori hinnangul oleks sellisel juhul mõistlikult aktsepteeritav lahendus, et kaitsjal on spionaaži erikohtus või erimenetluses juurdepääs piiratud, konfidentsiaalse või salajase taseme riigisaladusele ilma uurimisasutuse, prokuratuuri või kohtu põhistatud määruseta, kuid ebamõistlik oleks nimetatud juurdepääsu õigust laiendada ka täiesti salajase tasemega riigisaladusele. See tähendab, et juurdepääsu õigus täiesti salajase tasemega riigisaladusele oleks lubatav üksnes uurimisasutuse, prokuratuuri või kohtu põhistatud määruse alusel. Alternatiivne lahendus oleks ka spetsiaalne õigusabi süsteem, kus spionaaži erikohtus või erimenetluses on lubatud osaleda vaid advokaadil või vandeadvokaadil, kellel on kõikide taseme riigisaladuste juurdepääsuluba.

Vaadates erikohtu või -menetluse kontseptsiooni ratsionaalselt Eesti vaatenurgast, tuleb tõdeda, et erikorraks puudub vajadus. Erimenetluste või erikohtute paradigma seisneb selles, et mida rohkem erisusi õigussüsteemi lisatakse, seda komplitseeritaks muutub nende rakendamine. Eraldi kohtumenetluse või spetsialiseeritud kohtu loomine oleks põhjendatud vaid juhul, kui saab eeldada, et spionaažist tulenev probleem on ühiskondlikult tasandil piisavalt mastaapne ning selle lahendamine tavapärastes tingimustes osutub ebapiisavaks.²³¹ Eestis aset leidvate spionaaži juhtumite arv ja maht ei anna põhjust erikohtu või -menetluse loomiseks, vaid pigem põhjustaks selle ülalpidamine põhjendamatuid kulusid. Tuleb tõdeda, et ka majandus- või tööstusspionaaži ohvriks langenud kannatanu usaldussuhte tõhustamine riigiasutuste ja õigusorganitega kui kaasnev lisandväärtus, ei kaalu üles erikohtu või -menetluse pidamiseks tehtavaid kulusi. Ka praegu aset leidvad kohtusüsteemi kärped saadavad signaali, et aeg ei ole küps spionaaži erikohtuks või erimenetluseks.

²²⁹ Riigisaladuse ja salastatud välisteabe seadus. – RT I, 12.12.2024, 11.

²³⁰ Prokurör B.

²³¹ Kohtunik D. Autori intervjuu. 2025.

3. Spionaažikuritegudes süüdimõistetud isikute vastutus

3.1. Hüvitamiskohustuse ulatus ja rakendamine

Algatuseks on asjakohane juurelda selle üle, kuivõrd on põhjendatud üldse spionaažiga tekitatud kahjude hüvitamine. Nagu tõdeb riigiametnik E: „Spionaaži kahju ei erine kuidagi muust kuritegelikust kahjust *by definition*.“²³² Nagu ka magistritöö varasemates peatükkides on käsitletud, spionaaži tulemusel võib tekkida riigile või ettevõttele kui kannatanule nii varaline kui ka mittevaraline kahju ning kuigi kahju ulatuse kindlaks tegemise praktika ja väljanõudmine on tihti raskendatud, ei anna see alust spionaaži kahjude hüvitamist pidada põhjendamatuks. Silmas tuleb küll pidada teatuid mõjureid nagu kahjuga seonduvad tõendamisraskused, süüdistatava võimalik maksejõuetus, vajadus vältida kahju hüvitamise kohustuse karistuslikku iseloomu ja massiliste kahjuhüvitisnõuete esitamist hoidmaks ära kohtusüsteemi ülekoormamist. Ehk oluline on langetada põhjendatud kaalutusotsus, leidmaks tunnetuslik piir kahju korvamise realistliku võimalikkuse ja selle teostamatuse vahel, kuivõrd nagu enamuse kuritegudega tekitatud kahjude puhul, olenemata teo iseloomust, kehtib üldreegel, et kahjupõhjustaja peab tekitatud kahju hüvitama.²³³

Spionaažikuritegude eest on Eesti karistusõiguses füüsilistele isikutele ette nähtud maksimaalseks karistusmääraks eluaegne vanglakaristus. Täpsemalt on KarS §-des 232, 234, 234² ja 235¹ erinevate spionaaži vormide eest nähtud karistusraamid kaheaastasest kuni kahekümneaastase või eluaegse vangistuseni. Nii on spionaažikuriteo eest ühte kõige pikemat karistust kandnud Herman Simm, kellele mõisteti karistuseks 12 aastat ja kuus kuud vanglakaristust.²³⁴ Viimastel aastatel on spionaažikuritegude süüdistustega pidanud silmitsi seisma viis inimest, kelle seast kolmele on määratud vanglakaristus: Hiina luureteenistuse huvides tegutsenud naisele mõisteti kaheksa aastat ja kuus kuud vanglakaristust²³⁵, Venemaaga koostööle asunud mehele viis aastat ja kuus kuud vanglakaristust²³⁶ ning Venemaa sõjaväeluure huvides tegutsenud ülikooli professorile kuus aastat ja kolm kuud vanglakaristust²³⁷. Käesoleva magistritöö kirjutamise ajal on spionaažikuritegude toime panemise eest karistust ootamas veel kaks inimest. Tähelepanuvääriv on asjaolu, et spionaažikuritegudes süüdimõistetud isikutelt ei nõuta luuretegevusest põhjustatud kahjude hüvitamist tsiviilhagiga, vaid peaasjalikult

²³² Riigiametnik E. Autori intervjuu. 2025.

²³³ Kohtunik D.

²³⁴ Juurvee, I., Perling, L., lk 3.

²³⁵ HMK 1-21-5633, resolutsioon.

²³⁶ HMK 1-21-1421, resolutsioon.

²³⁷ Lõhmus, E (toim).

rakendatakse karistusõigusliku sanktsioonina vanglakaristuse kõrval konfiskeerimist (KarS §-d 83-85). Nii konfiskeeriti Simmilt kuriteo toimepanemisel saadud tulu üle 1,3 miljoni krooni²³⁸, Mutsolt kriminaaltulu summas 7476, 23 eurot²³⁹ ning Seredenkolt konfiskeerimise asendamisena 5185, 79 eurot²⁴⁰. Nagu eelnevalt autori poolt mainitud, võib süüteoga saadud vara konfiskeerimine olla analoogselt võrdsustatav riigile tekitatud kahju hüvitamisena, kuid siiski tuleb tõdeda, et kuriteoga saadud tulu ei ole alati võrdne tekitatud kahjuga. Prokurör B on seisukohal, et mitte kellelegi ei ole kasulik, kui spionaaži toimepanemisest põhjustatud kahjud korvatakse kriminaaltulust – on ilmne, et tegemist on jätkusuutmatu käsitlusega.²⁴¹ Sellest tulenevalt võiks laiemat kõlapinda leida tsiviilhagi instituudi rakendamine spionaažist põhjustatud kahjude hüvitamiseks. Seda toetab nii Herman Simmi kaasus, kelle vastu esitas riik tsiviilhagi 21 miljoni krooni suuruse kahju hüvitamiseks²⁴² kui ka Vladimir Veitmani kaasus, kelle vastu esitas riik hüvitisnõude 65 520 euro ulatuses²⁴³.

Teisalt, isegi kui tsiviilhagi rahuldatakse, tuleb arvestada, et spionaažikuriteos süüdistatava poolt kahjuhüvitamise kohustuse täitmise suhtes võivad ilmned praktilised takistused või piirangud. Eelkõige on peamiseks raskendavaks asjaoluks vara puudumine. Kuigi Simmi vastu esitati kahju hüvitamise nõue ligi 21 miljoni krooni ulatuses, ei ole tõsikindlalt teada, kuivõrd suures ulatuses Simm kahju hüvitas. Kahtlust süvendab tõik, et ligi kaks kuud pärast süüdimõistmist kuulutati välja Simmi pankrot.²⁴⁴ See viib tõdemuseni, et spionaaži süütegudes süüdimõistetud isikutele kahju hüvitamise kohustuse panemine võib viia olukorrani, kus tegelikkuses põhjustatud kahju jääb korvamata ehk vastutusele võtmine kahju eest kujutab endast üksnes abstraktset või hüpoteetilist kontseptsiooni, mille tegelik mõju jääb realiseerimata. Analoogselt on ka Riigikohus sedastanud, et rahalise karistuse mõistmine tuleb kõne alla üksnes juhul, kui isikul on selleks vastavad materiaalsed vahendid ehk kui isikul puudub sissetulek, ei ole rahalise karistuse mõistmine põhjendatud.²⁴⁵ Siiski ei ole mõistlik spionaaži kahjude hüvitamist vaadata läbi karistusliku prisma ning nagu kohtunik D on tabavalt

²³⁸ HKM 1-09-2625.

²³⁹ RKKKo 1-21-1421, p 137.

²⁴⁰ HMK, 1-21-5633, p 454.

²⁴¹ Prokurör B.

²⁴² HKM 1-09-2625; Aasaru, H (toim). Riik nõuab Simmilt tekitatud kahju eest 21 miljonit krooni. – ERR 04.02.2009. Kättesaadav: <https://www.err.ee/486569/riik-nouab-simmilt-tekitatud-kahju-eest-21-miljonit-krooni> (22.01.2025).

²⁴³ HMK 1-13-9650; Luts, P., Roon, M (toim).

²⁴⁴ Jüriso, K (toim). Kohus kuulutas välja Herman Simmi pankroti. – ERR 23.04.2009. Kättesaadav: <https://www.err.ee/490188/kohus-kuulutas-valja-herman-simmi-pankroti> (22.01.2025).

²⁴⁵ RKKKo 3-1-1-100-07, p 9.

märkinud, ei mõjuta nõudeõiguse olemasolu või kehtivust argument, et kahjupõhjustajal ei ole vahendeid kahju hüvitamiseks.²⁴⁶

Kuivõrd hüvitamiskohustus peaks olema tegelikult teostatav, tõstatab see kollisiooni kahju tegeliku väärtuse ja spionaažis süüdistatava maksevõimekuse vahel. Siiski ei tohiks see heidutada kannatanut ega prokuratuuri nõudmast spionaažist põhjustatud kahjude korvamist, kuid samas tuleb arvestada sellega, et põhjustatud olukorra heastamine võib jääda realiseerumata. Seetõttu peaks kohus silmas pidama, et vajadusel tuleks kahjuhüvitist vähendada või piirata, kuivõrd süüdistatava majanduslik olukord ei võimalda kahju alati täies ulatuses kompenseerida ning vastasel juhul oleks spionaažist tekitatud kahjude olukorra likvideerimise nõudmine sisutühi ja sümboolne. Nii sätestab ka VÕS § 140 lg 1, et kohus võib kahjuhüvitist vähendada, võttes arvesse seejuures süüdistatava majanduslikku olukorda. Kollisiooni olukorra loovad tegelikkuses välisriigi luureteenistused, kes värbavad agendid tundliku teabe omastamiseks ja edastamiseks ehk lihtsustatuna luuretegevuseks. Reaalselt on tegemist täideviijaga täideviija taga, kuivõrd reeglina rahastab ja suunab operatsiooni välisriigi luureteenistus, kes võib kasutada spiooni üksnes nõ vahendina. Vahelejäämise korral kannab karistust vahend, mitte välisriik ega tihti ka värbaja, mis viib tõdemuseni, et välisriigi jaoks on luuretegevusega kaasnevad õiguslikud riskid madalad ja tihti on ka ebaõnnestunud operatsioonidega seotud kulud minimaalsed.²⁴⁷ Kujutades ette olukorda, kus spioon tabatakse koos ülekaalukatega tõenditega, ei ole see välisriigi luureteenistuse jaoks liialt heidutatav, kuivõrd vahend võib olla asendatav ja algatatud operatsiooniga on võimalik lihtsasti jätkata.²⁴⁸ Seetõttu tasub juurelda selle üle, kuivõrd suures ulatuses peaks hüvitamiskohustus langema spionaažikuriteos süüdistatavale, kes võib kujutada endast vaid välisriigi luureteenistuse käepikendust. Samaaegselt on ilmne, et tsiviilhagi omaks seeläbi preventiivset mõju, mistõttu ei tohiks spionaažiga kaasnevate kahjude korvamine jääda täielikult tähelepanuta.

Täideviija täideviija taga konstruktsioon annab põhjuse juurelda selle üle, kuivõrd mõjutab see spionaažis süüdistatava tsiviilõiguslikku vastutust, eeskätt reaalses kahju hüvitamist puudutavas osas. Kõnealune vahendliku täideviimise vorm, mida mahutab KarS § 21 lg 2 alt 2, saab puudutada seetõttu, et spiooni ja välisriigi luureteenistuse vahel valitseb ärakasutamissuhe. Riigikohtu seisukohtade järgi võib vahendi ära kasutamine seisneda

²⁴⁶ Kohtunik D.

²⁴⁷ Minott, N. The Economic Espionage Act: is the law all bark and no bite? Information & Communications Technology Law, Vol. 20(3), 2011, lk-d 220-221.

²⁴⁸ *Ibid*, lk 210.

täideviija ülekaalukas teadmises, tahtes või võimuaparaadi rakendamises.²⁴⁹ Spionaažikuritegude puhul tuleb vaadelda vahendi valitsemist organisatsioonilise võimuaparaadiga, kuivõrd reeglina vahendi tegevus ei kujuta endast iseseisvat süüteokoosseisu täitmist²⁵⁰, kuid võimuaparaadiga valitsemise puhul lasub kogu karistusõiguslik vastutus siiski vahetul täideviijal²⁵¹. Meenutades spionaaži kompleksset loomust, tuleb tõdeda, et spioon ei saa süüdistuse puhul peituda ettevaatamatuse ega keeluksimuse taha. Samuti ei tule kõne alla kihutamise (KarS § 22 lg 2) ega kaastäideviimise (KarS § 21 lg 1) vormid, kuivõrd kihutamiseks puudub vajalik vastuseis, mille tõttu ei ole tagajärje saavutamine kindel ning kaastäideviimise korral seisab tagaseisja teo sooritamisest liiga kaugel.²⁵² Sellele, et tegemist on võimuaparaadi abil valitsemisega viitab samuti see, et vahendliku täideviija jaoks võib vahend kujutada nimetatud asendatavat mutrit võimuaparaadi masinavärgis, kus omavahelistes suhetes valitseb selge käskude hierarhia.²⁵³ Seega, kuigi spionaaži süüteos süüdistataval ei ole alati põhjalikku ülevaadet luureoperatsioonide lõppeesmärkidest, on ta jätkuvalt karistusõiguslikult täielikult vastutav tundliku teabe omastamise ja edastamise eest. Siiski peab autor siinkohal vajalikuks rõhutada, et spiooni ja välisriigi luureteenistuse vahelist ärakasutamissuhet tuleb hinnata juhtumipõhiselt. Nimelt ei ole iga spioon asendatav mutter masinavärgis, kuivõrd spioon võib olla saavutanud oma tegevuse käigus positsiooni, millega kaasnevad kindlad privileegid nagu ligipääs salastatud teabele, mistõttu ei ole kõnealuse isiku väljavahetamine kergete killast. Samuti võib olla spioon iseseisev aktiivne vastutusvõimeline tegutseja, mis tähendab, et täideviija täideviija taga konstruktsiooni ta ei asetu.

Tsiviilõiguslikult toob täideviija täideviija taga konstruktsioon endaga kaasa vastutuse keeruka jaotuse, mis võib pälvida taaskord sellega, et hüvitamisnõude esitamisel üksnes vahendi vastu kujuneb takistuseks rahaliste vahendite puudumine põhjustatud olukorra likvideerimiseks. Teisalt on ilmne, et välistatud on solidaarvastutus (VÕS § 137), kuivõrd välisriigi luureteenistuse või välisriigi enda vastu kahjunõude esitamine on võimatu. Seega tuleb tõdeda, et kahju korvamise kohustuse piiritlemisel ja nõude ulatuse määratlemisel on mõistlik lisaks majanduslikule olukorrale tulenevalt VÕS § 140 lg-st 1 arvestada ka isikutevaheliste suhetega ehk asjaoluga, et süüdistatav võis tegutseda kergelt asendatava tööriistana võimuaparaadi masinavärgis.

²⁴⁹ RKKKo 3-1-1-55-14, p 141; RKKKo 3-1-1-82-06, p 14; RKKKo 3-1-1-89-06, p 20.9.

²⁵⁰ RKKKo 3-1-1-24-06, p 7.

²⁵¹ Randma, P. Organisatsiooniline teovalitsemine – täideviija täideviija taga kontseptsioon teoorias ja selle rakendamine praktikas. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011, lk 42.

²⁵² *Ibid*, lk 45.

²⁵³ *Ibid*, lk-d 47-48.

Võrreldes Eesti karistusõiguse spionaaži regulatsioone samaaegselt Ameerika Ühendriikide majandus- ja tööstusspionaaži sätetega, nähtub, et EEA § 1831 järgi on majandusspionaaž karistatav kuni viieteistaastase vanglakaristusega, rahatrahviga kuni 500 000 dollarit või mõlemaga ning EEA § 1832 järgi mõistetakse tööstusspionaaži eest karistuseks rahatrahv, kümneaastane vangistus või mõlemad. Sellest tulenevalt on küsitav, kuivõrd peaks ka Eesti õigusmaastikul majandus- ja tööstusspionaaži kuritegude karistusena sätestatud vanglakaristuse kõrval olema ette nähtud rahaline karistus. Seeläbi oleks garanteeritud põhjustatud kahjude korvamine olenemata tundliku teabe väärtusest ehk puuduks vajadus tõendada tundliku teabe rahalist väärtust selleks, et määrata vanglakaristuse kõrval ühtlasi rahaline karistus.²⁵⁴ Nähtavasti on tõendamiskulude kõrval seadusandja seadnud eesmärgiks suurendada spionaaži majanduslikku riski, kasutades selleks rahalise karistuse heidutavat mõju, muutmaks luuretegevusega tegelemine kulukamaks ja seeläbi ka vähem atraktiivsemaks.²⁵⁵ Ka autor on siinkohal seisukohal, et kuivõrd spionaažist tekitatud kahjude tõendamine on komplitseeritud ja kahju hüvitamise instrument omab majanduslikku heidutavat mõju, oleks rahaline karistus vanglakaristuse kõrval üks võimalikke vahendeid õiguslike ja sotsiaalsete eesmärkide saavutamisel. Samuti oleks võimalik rahalise karistuse puhul ette näha alam- ja ülemmäär, mis omakorda soodustaks õiglase hüvitise mõistmist ja lihtsustaks kohtute tööd. Seda kasvõi algselt majandus- ja tööstusspionaaži valguses.

3.2. Hüvitamise moraalsed ja karistuspoliitilised alused

Kuivõrd kohustust korvata tekitatud kahju saab vaadelda justkui lisakaristusena, annab see aluse juurelda spionaažis süüdimõistetud isikute vastutuse üle karistuse eesmärkide valguses ehk vastutust tuleb käesoleval juhul vaadelda mitte ainult deliktstruktuuri tasandil, vaid küsimuse puhul, millisel määral peab isik tegelikkuses vastutama.²⁵⁶ Seda eeskätt põhjusel, et sageli tegutseb spioon vahendina, mistõttu on jätkuvalt keskseks küsimuseks: keda tegelikult karistatakse? Vaadeldes sanktsioonipoliitikat, mis on mõjutatud nii bürokraatiast, avalikust arvamusest, majandusest kui ka õiguskultuurist, nähtub, et karistuse põhilisteks ülesanneteks on jätkuvalt teostada järelevalvet kuritegeliku käitumise üle ja taastada kahjule eelnev

²⁵⁴ Pooley, James H. A., Lemley, M. A., Toren, P. J. Understanding the Economic Espionage Act of 1996. *Texas Intellectual Property Law Journal*, Vol. 5(2), 1997, lk 214.

²⁵⁵ Burstein, A. J. Trade Secrecy as an Instrument of National Security-Rethinking the Foundations of Economic Espionage. *Arizona State Law Journal*, Vol. 41, 2009, lk 19.

²⁵⁶ Kiris, R., Pikamäe P., Sootak, J. Sanktsiooniõigus: karistusõiguslikud sanktsioonid ja nende kohaldamine. Tallinn: Juura 2017, lk 17.

olukord.²⁵⁷ Kahju hüvitamine kui lisakaristus kannab samuti endas kõnealuseid karistuse eesmärke, aidates saavutada tasakaalu nii heastamise kui ka preventiivse mõju kaudu. Siinkohal ei pea autor silmas, et spionaaži kahjude korvamist tuleks vaadelda karistusliku kahjuhüvitisena, vaid spionaaži eriline etteheidetavus annab põhjuse vaadelda kahju hüvitamise kohustust läbi preventisiooni prisma. Kuivõrd karistusliku kahjuhüvitise üheks eesmärgiks on kahju tekitaja karistamine, tuleb rõhutada, et spionaaži kahjude korvamise eesmärgiks on siiski kannatanu hüveolukorra taastamine või heastamine. Vastasel juhul tuleks silmitsi seista vastuoluga *ne bis in idem* põhimõttes, kuivõrd kompenseerimiskohustus omandaks karistusliku kahjuhüvitisena sisulise ehk materiaalse tähenduse vanglakaristuse kõrval.²⁵⁸ Asjaolule, et tegemist ei ole karistusliku kahjuhüvitisega, viitab ka töö eesmärk – ühemõtteliselt hinnata ja arvutada spionaaži kahjusid – mil karistusliku kahjuhüvitise suuruse määratlemiseks puuduvad selged ja objektiivsed alused, vastamata tegelikult põhjustatud kahju suurusele.²⁵⁹ Karistusliku kahjuhüvitise doktriinist kasvavad välja sadade miljonite suured kahjusummad, millel puudub igasugune ratsionaalne põhjendus.²⁶⁰ Seetõttu on fookuses kannatanu olukorra taastamine, kuid seejuures on paratamatu, et kahjude hüvitamine omandab preventiivse efekti. Ka praktikud nõustuvad, et spionaaži kahjude korvamine sisaldaks preventiivset komponenti, kuid seejuures tuleks vältida karistusliku kahjuhüvitise kuvandi loomist.²⁶¹

Jättes esialgu kõrvale absoluutse karistusteooria ehk tasumise, kuivõrd spionaaži kuritegude tuumaks on julgeolek ja seetõttu jääb kahju korvamise valguses ühiskonna liikmete tunnetus kättemaksujanuks mõnevõrra kaugeks, on paslik alustada üld- ja eripreventsioonidest. Üldpreventsiooni tuumaks on karistusega ähvardamine, mis toimub eeskätt psühholoogilise surve abil: kurjategija otsust spioneerimise kasuks mõjutavad nii soodustavad kui ka pärssivad ajendid, kuid karistusähvardus suunab õigusrikkuja kaalutlusi viisil, mis tugevdab vastumotiive, hoides ära õigusrikkumisi.²⁶² Arvestades spionaažile eriliselt sisemiselt omaseid õhutavaid motiive nagu kättemaksuiha, hirm läbikukkumise eest, tunnustus- ja rahavajadus, võib kahju kompenseerimise ähvardus olla ebaefektiivne heidutusvahend, kuivõrd sügavad isiklikud ja ideoloogilised põhjused avaldavad tugevamat mõju otsusele panna toime spionaaži süütegu. Samas võib hüvitamiskohustusel olla lävi, millest alates on sellel heidutat

²⁵⁷ Soo, A., Markina, A., Tee, K. Karistus kui tasumine, karistus kui preventisioon: millised karistuse eesmärgid „töötavad“? *Juridica* 9-10/2022, lk 655.

²⁵⁸ Sein, K. Kas Eesti õiguses tuleks lubada karistuslikke kahjuhüvitisi? – *Juridica* II/2008, lk 97.

²⁵⁹ *Ibid.*, lk 94.

²⁶⁰ Ettevõtja A.

²⁶¹ Prokurör B., Kohtunik D., Ettevõtja A., Riigiametnik E.

²⁶² Kiris, R., *et al.*, lk 40.

mõjujõud.²⁶³ Karistusega kaasnev rahaline mõõde saadab signaali, et lisaks vabadusekaotusele riskitakse lisaks pankrotiga, mis omakorda muudab luuretegevuse vähem atraktiivsemaks. Spionaažis süüdistatava, kes tegutseb kantuna rahavajadusest, kulude-tulude prognoos lõpeb suurema tõenäosusega rahalise hävinguga kui rahalises kasuga. See viib omakorda tõdemuseni, et hüvitamiskohustuse rahaline mõõde peaks ületama spionaažiga saavutatava tulemuse. Mõeldes taaskord spionaažiga kaasaskäivatele loomuomadustele nagu tunnustusvajadus ja kättemaksuiha, tuleb tõdeda, et mitteformaalsetel karistustel nagu häbitunne ja lugupidamatuse kaotamine, mis vastanduvad täielikult vajadusele heakskiidu järele, on ilmselt tugevam mõju kui mis tahes rahalisel kohustusel.²⁶⁴

Kuigi antud juhul tekitab kompenseerimismehhanismi rakendamine üldpreventsiooni valguses vastakaid mõtteid, on asjakohane rõhutada, et riigivastaste kuritegude puhul, sealhulgas spionaažikuritegude puhul, on laialt leidnud kõlapinda, et need on ühed raskemini karistatavad kuriteod. Seda peegeldavad mitmed seisukohad. Nii väljendas 2020. aastal tollane justiitsminister, et riigivastaste kuritegude korrale ei ole tingimisi ennetähtaegne vabastamine põhjendatud.²⁶⁵ Seega, arvestades spionaaži süütegude raskusastet ning õiguskorra kaitsmise huvisid üldpreventsiooni tähenduses, väärib spionaaži vangistuse karistusraamide kõrval toetust ka põhjustatud kahju hüvitamiskohustus. See näitaks esiteks ülekohtu heastamise ja õiguse taastamise tahet riigi poolt²⁶⁶ ning teiseks saadaks ühiskonnaliikmetele sõnumi, et spionaažiga põhjustatud kahju ei jää ilma õigusliku reaktsioonita.

Üldpreventsiooni kõrval läheneb eripreventsioon õigusrikkuja mõjutamisele individuaalselt, eesmärgiga takistada edasiselt uute õigusrikkumiste toimepanekut.²⁶⁷ Kuivõrd kahju korvamine ei suhestu positiivse eripreventsiooniga, on autori arvates asjakohane vaadelda karistusena kompenseerimismehhanismi negatiivse eripreventsiooni valguses. Eripreventsiooni raames peaks spionaažiga põhjustatud kahju hüvitamine suunama süüdistatavat järgima ühiskonnas kehtivaid eetilisi norme ja käitumisreegleid, vältides seeläbi teiste isikute elu, tervise ja vara ohustamist tulevikus.²⁶⁸ Arvestades sellega, et kahju hüvitamise eesmärgiks on taastada olukord, mis on võimalikult sarnane sellele, kui kahju

²⁶³ Soo, A., *et al.*, lk 660.

²⁶⁴ *Ibid*, lk 661.

²⁶⁵ Justiitsministeeriumi avalike suhete talitus. Teatud kuriteod võivad tulevikus välistada ennetähtaegse vabanemise. Justiits- ja Digiministeerium, 28.01.2020. Kättesaadav: <https://www.justdigi.ee/uudised/teatud-kuriteod-voivad-tulevikus-valistada-ennetahtaegse-vabanemise> (03.02.2025).

²⁶⁶ TlnRngK 1-10-11543, p 11.

²⁶⁷ Kiris, R., *et al.*, lk 54.

²⁶⁸ PMK 1-10-9409.

põhjustanud sündmust ei olekski aset leidnud, on spionaažis süüdistatavale täiendava vastutuse panemine kompenseerimismehhanismi näol kooskõlas eripreventsiooni tähendusega. Siinkohal on asjakohane meeles pidada ka seda, et tundlikku teavet, mida välisriigi luureteenistusele edastatakse võidakse pahatahtlikult kasutada just tulevikus. Seega, vältimatu rahanõue, mis võib finantsilise survena ehk rahalise koormana avalduda ka pärast vanglakaristuse ära kandmist, vähendab süüdistatava võimet naasta luuretegevuse rüppesse. Samas tuleb tunnistada, et spionaažis süüdistatavad isikud kannavad pikki vanglakaristusi ja vabanemisel ei välju nad eelduslikult julgeolekuasutuste huviorbiidist, mistõttu edasiste sarnaste õigusrikkumiste toimepanek on iseenesest komplitseeritud. Teisalt, analoogselt on rahatrahvi puhul tähelepanu juhitud sellele, et rahalise karistuse mõju sõltub suuresti inimese majanduslikust olukorrast ja taustast, mistõttu ei pruugi rahaline karistus alati panna süüdistatavat mõistma oma teo tagajärgi.²⁶⁹

Kuivõrd kahju hüvitamise kohustus mahub laiemasse karistusõiguslike eesmärkide raami, annab see aluse ikkagi põgusalt fokuseerida ka absoluutsele karistusteooriale ehk tasumisele, mille kohaselt on karistus asi iseeneses²⁷⁰ või loogiline tagajärg õigusvastase teo toimepanemise eest. Nagu eelnevalt mainitud, on keeruline spionaažiga tekitatud kahju korvamist asetada tasumise tähendusse, kuid analoogselt on riigivastaste kuritegude puhul leidnud kõlapinda kodakondsuse äravõtmine, mida põhjendatakse tasumise kontekstis kui tõhusat õiguslikku reaktsiooni ebaloajaalsete tegude eest, kuna see rahuldab ühiskonna õiglustunnet ja ootusi.²⁷¹ Ühiskonnast väljaheitmine kodakondsuse äravõtmisega on vastutatu riigireetmise eest, mille käigus õonestatakse avalikku korda ja õigusriigi aluseid.²⁷² Toetudes kõnealusele lahendusviisile, tuleb tõdeda, et spionaažist tekitatud kahju olukorra likvideerimine vastab õiglase tasakaalu taastamisele, kuivõrd püütakse saavutada olukord, mis on võimalikult sarnane sellele, mil spionaaži tegu ei olekski aset leidnud. Kuigi esialgselt jääb mulje, et tasumine on spionaažist tekitatud kahju hüvitamise konstruktsioonist liialt kaugeleulatuv, omab see jätkuvalt relevantset tähendust. Seda rohkemgi juhul, kui spionaaži on võimalik määratleda spetsiifilisemalt tööstus- või majandusspionaažina, mille keskmes on ärisaladus kui ettevõtte omand ja spionaaž puudutab kannatanud isikuid lähedamalt.

²⁶⁹ Haap Consulting, Rakenduslik Antropoloogia Keskus. Karistuse mõju: õigusrikkuja vaade. Lõppraport, aprill 2022, lk 57. Kättesaadav:

https://www.kriminaalpoliitika.ee/krimipoliitika/dokumendid/karistuse_moju_loppraport.pdf (03.02.2025).

²⁷⁰ Sootak, J. Karistusõigus: üldosa. Tallinn: Juura 2018, lk 39.

²⁷¹ Keinan, S., Golan, L. Revocation of Citizenship: How Punitive Theories and Restorative Justice Principles Apply to Acts of Disloyalty toward the State. *Crime, Law and Social Change*, Vol. 72, No. 2, 2019, lk 149.

²⁷² *Ibid.*

4. Võimalikud suunised ja ettepanekud

Nagu ilmneb eeltoodust peitub spionaaži kahjude problemaatika nii õiguslikes, tõenduslikes kui ka praktilistes takistustes ning arvestades seejuures luuretegevuse intensiivistumisega, on vajalik anda Eesti õigusstruktuuridele kindlad suunised aitamaks vähendada sellest tingitud lühiajalisi ja pikaajalisi negatiivseid mõjusid nii riigi majandusele kui ka julgeolekule. Valmisolekut peavad näitama nii kohtusüsteem, prokuratuur, Kaitsepolitseiamet, Kaitseministeerium kui ka ettevõtted. Karmis reaalsuses kujutab spionaaži kahjude kompenseerimise ajaline moment endast kõige viimast tööriista õigusstruktuuride käsutuses, millest tulenevalt peab kriminaalmenetlus endast kujutama viimase astmena ühte kõige tõhusamat luuretegevuse pidurdamise vahendit.²⁷³ Et spionaaži kahjude korvamine on samuti sellest hõlmatud, jagatakse käesolevas peatükis esmalt suuniseid kriminaalmenetluse praktika tõhustamiseks spionaaži kahjude perspektiivist ning seejärel tehakse ettepanek, kuidas sellist laadi kahjusid hinnata ja arvutada.

4.1. Kriminaalkohtumenetlusest

Peatükis 2.2. on käsitlust leidnud kriminaalkohtumenetluse kitsaskohad ja neile on toodud välja ka võimalikud lahendused, mistõttu ei pea autor vajalikuks eelnevalt puudutatud seisukohtasid korrata. Küll aga on asjakohane rõhutada, et spionaaži kahjude kompenseerimisest saab rääkida üksnes juhul, kui luuretegevuse juhtumid jõuavad päeva valgele ehk kohtusüsteemi. Spionaaži kahjude korvamise rakenduslikku poolt ei ole võimalik õigussüsteemi kinnistada, kui esiteks majandus- ja tööstusspionaaži puhul ei julge ettevõtteid kuriteoteadet esitada, eelistades lahendada olukord ettevõttesiseselt²⁷⁴ või eelistades jätta juhtum sootuks tähelepanuta tulenevalt ratsionaalsetest kaalutlustest ja usaldamatusest menetlusprotsessi vastu. Teiseks, klassikaliste spionaaži kaasuste puhul saavad saatuslikuks nii julgeolekukaalutlused, tõendamisraskused kui ka menetluslikud ja poliitilised põhjused. Prokurör B toob lisaks välja, et paljude kohtunike jaoks võib spionaažist tingitud kahjude menetlemine tsiviilhagi raames kujuneda tülikaks ülesandeks.²⁷⁵ Sellest on võimalik järeldada, et kui kohtusüsteemil ei ole soovi luuretegevusest põhjustatud kahjusid menetleda, ei juurdu ka sellekohane praktika. Selleks, et kahjude hindamiseks kujuneks ühtne meetodika ja praktika, esineb esmalt vajadus

²⁷³ Klemm, J. Kaitsepolitsei aastaraamat 2022-2023, lk 20. Kättesaadav: https://kapo.ee/sites/default/files/content_page_attachments/Aastaraamat_2022-23.pdf (24.03.2025).

²⁷⁴ Konopatsch, C., lk 111.

²⁷⁵ Prokurör B.

selgelt määratleda, millal on mõistlik spionaaži kahjude kompenseerimist nõuda ja millal mitte. Selleks on vaja aga astuda samm tagasi.

Selgema määratluse eesmärk on luua raamistik, mis ei luba kriminaalõigussüsteemi kuritarvitada ega kohtusüsteemi üle koormata vaidlustega, mis kuuluvad selgelt tsiviilkohtumenetlusesse. Nii selgitab ka kohtunik D, et seadusandja ei peaks tegema sammu selles suunas, kus kriminaalmenetluse kaudu oleks isikutel võimalik lahendada omavahelisi äritülisid, vaid selleks on muusugused viisid.²⁷⁶ On ilmne, et kannatanu soov esitada tsiviilhagi kriminaalmenetluses võib suuresti olla ajendatud sellega kaasnevatest soodustustest nagu riigilõivu tasumisest vabastamine (KrMS § 38¹ lg-d 4 ja 5), kuid kannatanu õigust oma nõude maksmapanekuks ei saa suruda üksnes seetõttu kriminaalmenetluse raamidesse. Seega seisneb määratlus eristumomendis, eeskätt majandus- ja tööstusspionaaži valguses – spionaaži kaasust, mille keskmes on ärisaladus ja vaidluse põhiohk lasub üksnes ärisaladuse ebaseadusliku omastamisega põhjustatud kahju hüvitamisel, ei ole vastuvõetav menetleda kriminaalkohtumenetluses, kuivõrd see on vägagi kaldu tsiviilõigusliku temaatika poole, juhtides seetõttu kohtu tähelepanu suuresti eemale karistusõiguslikust süüküsimusest. See tähendab, et majandus- ja tööstusspionaaži kaasustest tulenevate tsiviilhagide menetlemine ei ole igakordselt põhjendatud ühes ja samas menetluses, kui need omandavad märgatavalt tsiviilvaidluse kuvandi. Seega, selleks, et tsiviilhagi ei kaaperdaks kriminaalmenetlust, tuleb kaasusepõhiselt hinnata, kuivõrd on vajalik tsiviilhagi lahendamine pärast karistusõiguslikku süüküsimust KrMS § 310 lg-te 3 ja 4 korras. On ilmne, et tsiviilhagi lahendamine eraldi otsusega on põhjendatud juhul, kui tegemist on mahuka ja keeruka hagiga²⁷⁷, nagu seda on eelduslikult spionaaži juhtumite kahjunõuded. Sellisel juhul ei jää venima süüküsimus, mis on kriminaalkohtumenetluse tuumaks, ning tagatud on menetlusökoonomia ja efektiivne õiguskaitse. Sealhulgas võimaldatakse esitada tõendeid, millel puudub otsene seos süüküsimusega KrMS § 296¹ lg 1 kohaselt.²⁷⁸ Autori seisukoha järgi on mõeldamatu pidada paralleelselt kahte menetlust ehk alustada nullist uut kohtuteed tsiviilkohtumenetluses pärast kriminaalasja lõppu, kui kahjunõue kattub kriminaalmenetluse esemega piisavas ulatuses. See ei oleks tõhus ega õiguspoliitiliselt jätkusuutlik.

Miks on üldse oluline esmalt vaadelda kriminaalmenetluslikke tööriistu ja nende ulatust? Põhjus peitub selles, et spionaažist tingitud kahjude mõõtmine eeldab, et kannatanul oleks reaalne võimalus ka kahjunõue esitada. Seega, selleks, et spionaaži kahjude kompenseerimine

²⁷⁶ Kohtunik D.

²⁷⁷ RKKKm 3-1-1-22-17, p 42.

²⁷⁸ *Ibid.*

kriminaalkohtumenetluses oleks korraldatud ja toimiks efektiivselt, peaks juurduma laiendatud õigushüve käsitus tsiviilhagi valguses. Kuivõrd kahjustatud õigushüve on määratlemata mõiste, mis võimaldab avarat ja paindlikku tõlgendust²⁷⁹, puudub alus tingimata välistada laiendatud õigushüve käsitluse rakendamine spionaaži kahjude korvamisel, võttes ühtlasi eeskujuks korruptsiooniasjad, kus see on juba kasutust leidnud. Samuti rõhutab seda ka prokurör B, kes selgitab, et äärmiselt jäik suhtumine spionaaži kahjude korvamise küsimusse ei ole kellelegi kasulik ning arusaam, et riigil on võimalik õigusrikkujalt tekitatud kahju tagasi nõuda üksnes kriminaaltulu korras on selgelt jätkusuutmatu käsitus. Ta innustab olukorda vaatlema laiemalt.²⁸⁰ See viib tõdemuseni, et kui laiendatud õigushüve kontseptsioon ei hakka idanema bürokraatlike piirangute või kohtu ja prokuratuuri erinevate arusaamade põrkumise tõttu, muutub spionaažist põhjustatud kahjude kompenseerimine teostamatuks. See tähendab omakorda, et spionaaži kahjude täpne mõõtmine kaotab praktilise väärtuse, kuivõrd hüvitamismehhanismid kujunevad puudulikeks.

Et spionaažist tingitud kahjude mõõtmine ja hüvitamine võib edaspidiselt leida aset avalik-õigusliku nõudeavalduse vormis, peaks seadusandja sellisel juhul astuma sammu selles suunas, et kaaluda vähemalt Kaitsepolitsei ametile või Kaitseministeeriumile selge materiaalõigusliku aluse loomist spionaažist tulenevate kahjude sisse nõudmiseks. Seda peamiselt põhjusel, et avalik-õiguslik nõudeavaldus eeldab avalik-õiguslikku suhet poolte vahel, kuid autor rõhutab siinkohal, et klassikalise spionaaži korral ei ole avalik-õiguslik nõudeavaldus ainuõige tee, vaid haldusorganile võib kuuluda ühteaegu nii eraõiguslikke kui ka avalik-õiguslikke nõudeid.²⁸¹ Samas võib avalik-õiguslik nõudeavaldus kujutada endast meedet, millega tugevdada kaitset ja kahjuhüvitamist spionaažikuritegudes. Alternatiivselt oleks ka siinkohal võimalik avalik-õiguslikule nõudeavaldusele kehtestatud reegleid käsitleda elastsemalt ehk materiaalõiguslik alus ei pea sõnaselgelt tulenema seadusest, vaid see on võimalik tuletada.²⁸²

Samuti, nagu magistritöö teises peatükis mainimist leidis, on vajalik üle vaadata menetluslikud reeglid, mis puudutavad kohtuistungil avalikkust. Praegusel juhul on kohtuistungil kinniseks kuulutamise KrMS § 12 lg 1 kohaselt kohtu diskretsiooniotsus, kuid nagu ilmneb ekspertintervjuudest, tunnetatakse vajadust spionaaži kaasuste menetlemise järele kinniste uste taga. Suuresti seostub see täiendava julgeolekuohuga või konkurentsi kahjustamisega – spionaaži kaasuste menetlemisel tuleb meeles pidada, et vaenulik pool tahaks väga teada saada,

²⁷⁹ Grauberg, T., lk 755.

²⁸⁰ Prokurör B.

²⁸¹ Reisberg, L., lk-d 8-9.

²⁸² Prokurör B.

millist kahju luuretegevusega põhjustati ja kui suures ulatuses, mil spetsiifilisemalt majandus- ja tööstusspionaaži valguses on konkurent huvitatud ärisaladuse sisust. Sellest tulenevalt on põhjendatud muuta KrMS § 12 lg 1 p-s 1 sisalduvat kohtu diskretsiooniõigust riigi-, ärisaladuse ja salastatud välisteabe valguses, nähes ette KrMS § 12 lg-s 1¹ järgneva: „Kohus kuulutab istungi osaliselt või täielikult kinniseks riigi- või ärisaladuse või salastatud välisteabe kaitseks.“ Kuigi sellisel juhul põrkuvad majandus- ja tööstusspionaaži juhtumite valguses kohtuistungi avalikkuse põhimõte (KrMS § 11, PS § 24 lg 3 I lause) ja ärisaladuse kaitse, tuleb eelistada kaasaegsetes oludes viimast. Praegune kohtu diskretsioon kõnealuses küsimuses ei tekita ettevõtete jaoks usaldusväärset kohtusüsteemi vastu, kuivõrd suuresti eksisteerib esiteks risk, et kohus teeb kaalutlusotsuse langetamisel vea ja teiseks, puudub võimalus seejärel kohtu ekslikku kaalutlusotsust vaidlustada.²⁸³ See tähendab, et ettevõtte seisab silmitsi valikuga: kas hoiduda ärisaladuse avaldamisest, riskides menetluslike tagajärgedega, või avaldada ärisaladus ning kaotada seeläbi konkurentsieelis.²⁸⁴ Olgugi et õigusmaastikul levib seisukoht, mille järgi kohtuistungi kinniseks kuulutamiseks ei piisa üksnes sellest, et ärisaladus võib avalikuks tulla²⁸⁵, on aeg küps selleks, et kuulutada kohtuistung automaatselt kinniseks ärisaladuse kaitseks. Selle käigus ei ohverdata kohtumenetluse läbipaistvust, vaid ettevõtete jaoks, kes lähtuvad kohtusse pöördumisel pragmaatilistest kaalutlustest nagu hirm oma konkurentsivõimet sisaldava info avalikustamise ees ja selle käigus täiendavate kahjude tekkimise ees, oleks õiguskaitse sisuliselt rohkemal määral kättesaadavam ja ettevõtted oleksid vähemal määral demotiveeritud majandus- ja tööstusspionaažist teavitamisel ja kahjunõuete esitamisel. Teisalt, klassikalise spionaažikuritegude valguses, mille keskmes on riigisaladus või salastatud välisteave, on iseenesest mõistetav, et asja arutatakse kinniste uste taga, kuivõrd see loob julgeoleku tagatise – nii ei saa vaenulik vastaspool teadlikuks vahelejäämise üksikasjadest ega sellest millist kahju suudeti luuretegevusega põhjustada. Selle tulemusel ei süvene mõjutustegevus ning riigiasutused on motiveeritud kahjunõuet esitama.

4.2. Varalise ja mittevaralise kahju mõõtmisest

Kui menetluslikult on tagatud, et kannatanul on võimalik spionaaži kahjunõuet esitada julgeolekukahju või majandusliku kahju kompenseerimiseks, on põhjust rääkida täpsemalt varalise ja mittevaralise kahju mõõtmisest. Kuivõrd varalise kahju suurus on sõltuvuses

²⁸³ Raude, M. Kohtuistungi kinniseks kuulutamine ärisaladuse kaitseks. *Juridica* VI/2013, lk 402.

²⁸⁴ *Ibid*, lk 401.

²⁸⁵ Lõhmus, A. Ärisaladus pole kinniseks istungiks piisav põhjendus. – Postimees 03.11.2008. Kättesaadav: <https://www.postimees.ee/45695/arisaladus-pole-kinniseks-istungiks-piisav-pohjus> (21.04.2025).

tundliku teabe väärtusest, võimaldavad nii riigisaladusele, salastatud välisteabele, ärisaladusele kui ka muule tundlikule teabele hinnasildi külge panna erinevad hindamismudelid: kulu-, tulu- ja õiglase turuväärtuse mudel. Järgnevalt antakse näidete abil suunised, kuidas arvutada otsest varalist kahju hindamismudelite abil sõltuvalt tundliku teabe väärtusest:

Näide 1: Kaitseministeeriumi ametnik X kogus riigisaladusi, mis sisaldasid strateegilise riigikaitse taristu asukohti, ning edastas need välisriigi eriteenistusele. Sealhulgas edastati vaenulikule poolele sõjaline tegevuskava. Kahju hindamisel kasutab Kaitseministeerium kulumudelit ja jõuab järeldusele, et spionaaž on nullinud varasema vaeva, mistõttu kõnealuse riigisaladuse nõ väljatöötamise kulud (analüüsid, luureinfo töötlemine) ja spionaažist tingitud olukorra likvideerimiseks kuluvad ressursid (edasised töötunnid ja töötasu) on hinnanguliselt 50 000 eurot. Lisaks sellele hindab Kaitseministeerium, et riigisaladuse soovimatu ilmsikstulekuga on vaja teha täiendavaid kulutusi kompromiteeritud objektide asendamiseks, mis on hinnanguliselt 15 000 eurot. Seega on spionaažiga põhjustatud kahju 65 000 eurot. Kulumudel sobib käesoleval juhul spionaaži kahju mõõtmiseks, kuivõrd see võimaldab kannatanul hinnata tundliku teabe väärtust vastavalt kulutatud ressursile ja lisaks arvestada ressursiga, mis kulub olukorra likvideerimiseks ehk kompromiteeritud objektide, tehnoloogiliste aspektide asendamiseks või isikute ära toomiseks. See tähendab, et kulumudel võtab suuresti arvesse nii eelnevaid pingutusi teabe välja töötamiseks kui ka hilisemaid pingutusi olukorra taastamiseks.

Näide 2: Julgeolekuasutuse ametnik Y edastab NATO liikmesriikide vahel jagatud salajase tasemega teabe vaenulikule võõrrežiimile. Kaitsepolitsei rakendab spionaaži kahju hindamisel tulumudelit ja hindab, et vaenulik režiim säästab kõnealuse luureinfo põhjal ligikaudu 80 000 eurot, kuivõrd välisteabest tuleneva informatsiooni sisu tõttu ei ole vaenulik pool sunnitud tegema mahukaid kulutusi sõjalise võimekuse kasvatamiseks. Seega on spionaažist põhjustatud kahju 80 000 eurot. Tulumudel on käesoleval juhul tõhus meetod spionaaži kahjude hindamiseks, kuivõrd mudel võimaldab määratleda, millises ulatuses on vaenulik osapool alusetult rikastunud ehk saanud tundlikust teabest majanduslikku või julgeolekualast kasu.

Näide 3: Eesti tehnoloogiaettevõtte avastab, et nende töötaja Z on ebaseaduslikult omastanud ja edastanud Hiina konkurendile salajased andmed, mis puudutavad sõjalise tehnoloogia tootmisprotsesse. Eesti tehnoloogiaettevõtte hindab ärisaladuse väärtust õiglase turuväärtuse mudeli abil ja jõuab tõdemuseni, et konkurendid oleksid olnud varasematest pakkumustest lähtuvalt valmis ärisaladuse eest tasuma 100 000 eurot. Seega on majandusspionaažist

põhjustatud kahju 100 000 eurot. Õiglase turuväärtuse mudel on käesoleval juhul sobilik, kuivõrd võimaldab majandusspionaažist põhjustatud kahju ulatust arvestada vastavalt ebaseaduslikule kasule, mida konkurent on teeninud. Samuti võimaldaks mudel hinnata kahju ulatust vastavalt konkurentsieelise kadumisele või turuosa langusele, mis tähendab, et õiglase turuväärtuse mudel on paindlik.

Illustreerides näidete abil hindamismudelite kasutamist, peegeldub ühtlasi tõdemus, et kuigi spionaaži kahjude mõõtmine on keerukas, ei ole spionaažist põhjustatud kahjud mõttelised ega abstraktsed. Varalist kahju on võimalik kvantifitseerida ja selle puhul on abiks kõnealused hindamismudelid. Siinkohal on oluline silmas pidada, et hindamismudeleid võib ka kombineerida tuvastamaks spionaaži kahju ulatust mitmel tasandil, kuivõrd erinevad hindamismudelid võtavad arvesse erinevaid tegureid, võimaldades kahju tõlgendada mitmest vaatenurgast ning pakkudes seeläbi ka terviklikuma ülevaate. Kuigi kannatanu otsustada jääb, millisest hindamismudelist kahju mõõtmisel lähtuda, on autori hinnangul majandus- ja tööstusspionaaži korral kõige mõistlikum lähtuda tulumudelist, kuivõrd praktikas ettevõtte mõõdavad kahju vastavalt saamata jäänud tulule ja ettevõtete jaoks on saamata jäänud tulu arvutamine üks lihtsaimaid viise, olles tihedalt seotud majandustegevusega. Teisalt, klassikalise spionaaži puhul on ratsionaalne lähtuda ülejäänud kahest hindamismudelist – kulu- ja õiglase turuväärtuse mudel – kuivõrd riigisaladus või salastatud välisteabe on tihedalt seotud nii riigi poolt suunatud ressursidega teabe koostamiseks ja kaitsmiseks kui ka kasuga, mida tundliku teabe ebaseaduslik omastamine toob vaenulikule vastaspoolele. Lisaks sellele loob hindamismudelite kasutamine kannatanu jaoks veenva tõendus põhja, mis hõlbustab nii kahju ulatuse määramist kui ka selle tõendamist menetlusprotsessi käigus. Selle pinnalt on ka kohtul võimalik teha põhjendatud otsus.

Kui varalise kahju mõõtmine on kõige lihtsamini selgitades üks liitmistehe, siis mittevaralise kahju mõõtmine on alati keerukam protsess, olles tihedalt seotud juhtumi asjaoludega. Seetõttu puudub universaalne valem tegemaks ühte matemaatilist tehet mittevaralise kahju arvutamiseks. Küll on aga arvestusel abiks erinevad mõõtmismeetodid ja tegurid. Ettevõttele majandus- või tööstusspionaažist tingitud mainekahju puhul on üheks meetodiks võrdlusanalüüsid, mis võimaldavad analüüsida, kuidas on spionaaži juhtum mõjutanud ettevõtte käivet, partnerlussuhteid, investeeringuid ja turupositsiooni. Sarnast lähenemist saab rakendada ka riigile põhjustatud mainekahju korral – kuivõrd on spionaaži juhtum mõjutanud suhteid välisriikide ja -organisatsioonidega. Lisaks mainekahjule viitavad mittevaralise kahju olemasolule ka spionaažist tingitud julgeolekuriskid, nendega kaasnev haavatavus ja hirm

tulevaste julgeolekuohtude ees. Julgeolekuriskide mõõtmiseks on oluline hinnata täiendavaid kulusid ja ressursse, mida tuleb suunata täiendavatele turvameetmetele, kaitsemeetmetele ja -varustusele. Samuti kujuneb oluliseks analüüsida luuretegevuse dünaamikat – kuivõrd on luuretegevuste arv suurenenud ja rünnakupotentsiaal kasvanud? Kui luuretegevus ja rünnakud on sagenenud, puudub kahtlus, et mittevahalise kahju ulatus on oluline.

Teisalt, vaadates kohtupraktikat, on üleüldse küsitav, kuivõrd on mittevahalise kahju mõõtmine otstarbekas, kui kahjunõuet ei saa kõigest hoolimata menetluse raames esitada. Riiklikust perspektiivist ei pruugigi mittevahalise kahju sissenõudmine olla hädavajalik, kuid mittevahalisele kahjule tähelepanu pööramine ja selle teadvustamine aitab parandada edasiste otsuste langetamist julgeolekuvaldkonnas. Mõistes konkreetsest spionaažist tingitud mittevahalise kahju ulatust, eeskätt sellega kaasnevaid pikaajalisi mõjutusi, kujuneb selgem arusaam tuleviku ohtudest ja riskidest. Selle pinnalt on omakorda võimalik kasutusele võtta erinevad ennetusmeetmed või kohandada vastuluuremeetmeid. See viib tõdemuseni, et mittevahaline kahju saadab signaali suuresti spionaaži tegelikust mõjust. Samaaegselt on ettevõtte vaatest kahetsusväärne, et juriidilisele isikule ei võimaldata mittevahalise kahju hüvitamist, kuivõrd Riigikohtu seisukoha järgi puudub juriidilisel isikul südametunnistus.²⁸⁶ Mõeldes selle peale, et mittevahalise kahju vormiks on majandus- ja tööstusspionaaži puhul suuresti mainekahju ja tänapäeva globaalses digiühiskonnas mõjutavad majanduslikku käekäiku ettevõtte kuvand ja reputatsioon, tuleb tõdeda, et ettevõtte üheks kõige kallimaks varaks on tema maine. Aktuaalse näite võib tuua ettevõttest Tesla. Nimelt, Tesla maine on saanud tugevalt kahjustada ettevõtte tegevjuhi Elon Muski vastuolulise käitumise tõttu poliitilisel areenil ja seda näitab asjaolu, et Tesla müüginumbrid on ülemaailmselt kahanenud poole võrra, kiirelt on vähenenud aktsiahind ning Tesla autod langevad vandalismi ohvriteks.²⁸⁷ Sellest tulenevalt on ilmne, et juriidilise isiku õigus nõuda mittevahalise kahjuna mainekahju hüvitamist tuleb üle vaadata värskema pilguga. Seda toetab ka Euroopa Kohtu praktika, mille kohaselt võidakse juriidilisele isikule mittevahalise kahju eest hüvitis määrata.²⁸⁸ Ka ettevõtja A on meelestatud, et ettevõtte mainele saab tekkida kahju, mistõttu on kohtupraktika

²⁸⁶ RKTko 3-2-1-35-97.

²⁸⁷ Lindpere, E.I. Tesla müüginumbrid on ülemaailmselt märkimisväärselt kahanemas. Forte Delfi, 09.03.2025. Kättesaadav: <https://forte.delfi.ee/artikkel/120362262/tesla-muuginumbrid-on-ulemaailmselt-markimisvaarselt-kahanemas> (26.03.2025). Pau, A. Tesla-vastane vandalism kogub hoogu üle maailma. Esimesi marke sellest on näha ka Eestis. Forte Delfi, 19.03.2025. Kättesaadav: <https://forte.delfi.ee/artikkel/120364656/fotod-ja-videod-tesla-vastane-vandalism-kogub-hoogu-ule-maailma-esimesi-marke-sellest-on-naha-ka-estis> (26.03.2025).

²⁸⁸ EKO T-559/15 – Post Bank Iran vs. Euroopa Liidu Nõukogu, ECLI:EU:T:2018:948, p 116. EKO T-230/95 – Bretagne Angletterre Iirima (BAI) vs. Euroopa Ühenduste Komisjon, ECLI:EU:T:1999:11, p 37.

vastupidine seisukoht ebaloogiline ja põhjendamatu ning ettevõtjale peaks kuuluma õigus nõuda mainekahju korvamist.²⁸⁹

Kui jaatada ettevõtte võimalust nõuda mittevaralise kahju korvamist VÕS § 134 lg-te 2 ja 6 raames, eeskätt mainekahju (usaldamatuse) ja hea nime kahjustamise, kuid ühtlasi otsuste kavandamise ebakindluse ja ettevõtte juhtimishäirete kahjustamise korral²⁹⁰, oleks põhjendatud majandus- ja tööstusspionaaži puhul mittevaralise kahju mõõtmisel rakendada analoogset meetodikat nagu liikluskindlustuse juhtumite puhul tervisekahju kompenseerimiseks²⁹¹. Selle kohaselt sõltuks ettevõtte mittevaralise kahju ulatus järgnevatest asjaoludest: kuivõrd erines ettevõtte usaldusväärsuse või maine taastamise aeg võrreldes tavapärase sarnaste juhtumitega (koostööpartnerite ja klientidega usaldussuhte ennistamine); kuivõrd on majandus- või tööstusspionaažist põhjustatud negatiivsete tagajärgede likvideerimiseks tehtud ümberkorralduste arv olnud tavalisest ulatuslikumad ja intensiivsemad (turvameetmete tugevdamine); kas majandus- või tööstusspionaažist põhjustatud kahju on ajutiselt või püsivalt piiranud ettevõtte majandustegevust ja konkurentsivõimet tavalisest suuremas ulatuses (turuosa kasv, konkurentsieeliste säilitamine); milline oli kahju tekitaja luuretegevuse raskus ja käitumine pärast kahju põhjustamist (täideviija täideviija taga); muud olulised asjaolud nagu kahe mittevaralise kahju koosmõju ettevõtte toimimisele.²⁹² Siiski tuleb tõdeda, et mittevaralise kahju summade suunanäitaja on suuresti kohus, mistõttu jääb kohtupraktika sisustada ettevõtte mittevaralise kahju baassummad – mida rohkem on lahendites sarnastes olukordades kahju hüvitatud ning mida järjepidevam on kohtupraktika kõnealuses küsimuses, seda suurem on selle võrdlusväärtus mittevaralise kahju mõõtmisel.²⁹³ Kuid esmalt tuleb ümber kujundada seisukoht, et juriidilisele isikule ei võimaldata mittevaralise kahju hüvitamist.

4.3. Kahju hindamise maatriks

Selleks, et hinnata spionaažiga põhjustatud kahjusid süsteemsemalt, on võimalik lähtuda kahju hindamise maatriksist (Tabel 2), mis põhineb kahju esinemise tõenäosusel ja võimalikul ulatusel (tagajärjel). Kõnealune tabel aitab hinnata spionaaži kahju ulatust, andes aluse kahju rahaliseks hindamiseks. Ühtlasi võimaldab maatriks kahjusid kaardistada ja seada vajadusel prioriteediks ennetustegevuse. Nimelt on maatriksi üheks sihiks toetada kahjunõude

²⁸⁹ Ettevõtja A.

²⁹⁰ EIKo 35382/97 – Comingersoll S.A. vs. Portugal, p 35.

²⁹¹ Eesti Liikluskindlustuse Fond. Mittevaralise kahju hüvitamine: meetodika, 30.01.2025. Kättesaadav: [https://www.lkf.ee/sites/default/files/MVK_huvitis_metoodika\(26a\).pdf](https://www.lkf.ee/sites/default/files/MVK_huvitis_metoodika(26a).pdf) (21.04.2025).

²⁹² *Ibid*, lk 9.

²⁹³ *Ibid*, lk 4; RKKKo 1-22-5835, p 34.

otsustusprotsessi kahel tasandil: esmalt aitab maatriks hinnata, kas kahju hüvitamise abinõude rakendamine on vajalik või mitte, ning teisena, kui kahju ulatuse arvutamine osutub komplitseerituks ehk spionaaži kahju on keeruline tõendada, saadab maatriks selge signaali, et hoolimata hüvitamise raskustest on oluline keskenduda alternatiivsetele vastumeetmetele.

Kahju tekkimise tõenäosus on sõltuvuses teabe olemusest ja sensitiivsusest. See tähendab, et kahju esinemist peetakse väga ebatõenäoliseks, kui teave on avalikult kättesaadav või vähese strateegilise väärtusega, viidates sellele, et kahju tekkimise tõenäosus on minimaalne. Tõenäoliseks loetakse kahju ilmumist, kui teave puudutab osaliselt strateegiat, tehnilisi plaane või operatiivset informatsiooni, andes märku, et kahju esinemine on mõnevõrra tõenäoline. Väga tõenäoliseks arvatakse kahju, kui teave hõlmab kriitiliselt kõrgelt strateegilist väärtust nagu innovatsioonid, ärimudelid, riigisaladused või salastatud välisteave, indikeerides, et kahju tekkimine on oodatav. Tagajärjesid peetakse majanduskahju perspektiivist katastroofiliseks, kui kahju tõttu ähvardab ettevõtet pankrot; tõsiseks, kui kaotatakse strateegiline eelis; mõõdukaks, kui väheneb turuosa; väheoluliseks, kui teabe ebaseaduslik omastamine avaldab konkurentsipositsioonile minimaalset mõju. Riikliku julgeolekukahju vaatekohast peetakse tagajärjesid katastroofiliseks, kui kahjust tulenevalt kaotatakse täielik kaitseuutlikkus või oluline geopoliitiline eelis; tõsiseks, kui kaotatakse majanduslikud, julgeolekualased või poliitilised eelised; mõõdukaks, kui mõjutatakse osaliselt kaitsevõimet; väheoluliseks, kui puudub sisuline mõju riigi toimimisele või julgeolekule.

Tabel 2. Kahju hindamise maatriks

		TAGAJÄRJED			
KAHJU TEKKIMISE TÕENÄOSUS	Tagajärjed ----- Tõenäosus	Katastroofiline (ettevõtte pankrot; kaitseuutlikkuse või geopoliitilise eelise kaotamine)	Tõsine (strateegilise, majandusliku või poliitilise eelise kaotamine)	Mõõdukas (turuosa vähenemine; kaitsevõime osaline mõjutamine)	Väheoluline (konkurentsipositsiooni väike mõju; ebaoluline mõju riigi julgeolekule ja riigi terviklikule toimimisele)
	Väga ebatõenäoline	Suur kahju	Oluline kahju	Väike kahju	Väike kahju
	Tõenäoline	Eriti suur kahju	Suur kahju	Suur kahju	Oluline kahju
	Väga tõenäoline	Eriti suur kahju	Eriti suur kahju	Suur kahju	Oluline kahju

Tabelis esitatud kahjusid võib selgitada järgnevalt:

- **Väike kahju** – kahju tekkimise tõenäosus on väga ebatõenäoline ja tagajärjed väheolulised või mõõdukad, mis annab märku, et negatiivset mõju praktiliselt ei esine ning abinõude rakendamine kahju olukorra likvideerimiseks ei ole tingimata vajalik. Vastavalt kulumudelile kajastab väike kahju, et teabe välja töötamiseks ei ole maksimaalselt panustatud aja- ega tööjõuressursiga ning õiglase turuväärtuse mudeli ja kulumudeli kohaselt on teave kergesti asendatav või tühise väärtusega. Väike kahju ei kujuta ohtu majandusele ega julgeolekule.
- **Oluline kahju** – kahju tekkimise tõenäosus ulatub väga ebatõenäolisest väga tõenäoliseni ja tagajärg on vastavalt tõsine või väheoluline, mis saadab signaali, et kaaluda tuleb abinõude rakendamist kahju likvideerimiseks ja edaspidi riskide maandamiseks. Vastavalt hindamismudelitele on teabel strateegiline väärtus, mis põhjustab luuretegevuse tagajärjel märgatavaid ebamugavusi majanduslikus- või julgeolekusfääris. Ettevõtte jaoks võib see tähendada strateegiliselt oluliste klientide kaotust või ettevõtte mainelangust ja riigi julgeoleku vaatest mõjub kahju negatiivselt liitlaste omavahelisele koostööle.
- **Suur kahju** – kahju tekkimise tõenäosus on kas väga ebatõenäoline, tõenäoline või väga tõenäoline ja tagajärg ulatub katastroofiliselt kuni mõõdukani. Suure kahju tõttu tuleb kaaluda kiirelt kahju ennetamise ja hüvitamise meetmete rakendamist olukorra taastamiseks või edaspidiselt sarnaste olukordade vältimiseks. Suur kahju tõstab kulumudeli kohaselt esile märkimisväärsed aja- ja inimressursside panustamise tundliku teabe välja töötamiseks, mil õiglase turuväärtuse mudel ja tulumudel toovad esile märkimisväärsed kaotused. Suur kahju võib mõjutada pikaajaliselt ettevõtte konkurentsipositsiooni või riigi suhtes muuta haavatavaks julgeoleku.
- **Eriti suur kahju** – kahju on tõenäoline või väga tõenäoline tekkima ja tagajärjed on katastroofilised, mis viib tõdemuseni, et mõju geopoliitikale, julgeolekule ja majandusele avaldub väga kriitilises ulatuses. Kohustus võtta kasutusele vajalikud abinõud, sh ennetusmeetmed tulevikus tekkiva edasise kahju ära hoidmiseks. Tulenevalt kulumudelidest kajastab eriti suur kahju, et tundlikku teavet iseloomustab selle ainulaadsus ehk teabe väljatöötamiseks on tehtud olulisi kulutusi, mil õiglase turuväärtuse mudel ja tulumudel viitavad, et negatiivne mõju on pöördumatu. Eriti suure kahju puhul tuleb ettevõttel arvestada pankrotiga ning riigil välis- ja sisejulgeoleku absoluutse haavatavusega.

KOKKUVÕTE

Nagu iga kahju ajahetk, on ka spionaaži kahju moment kõige hilisem faas sündmuste kulgedes, kus luuretegevus materialiseerub reaalseks kaotuseks, mõjutades seejuures mitte ainult riigi julgeolekut vaid ka teisi eluvaldkondi nagu majandus, ettevõtlus, poliitika ja valitsemine. Sageli vaadatakse aga spionaaži kahjudest kui millestki abstraktsest mööda. Seetõttu keskendus käesolev magistritöö spionaaži kahjude kindlaksmääramisele ning nende rahalisele mõõtmele, võttes aluseks nii majandus- kui ka tööstusspionaaži, et rõhutada spionaaži mõju ulatumist ka väljapoole julgeolekusfääri ja tuua näidetena esile majandus- ja tööstusspionaažist tingitud kahjusummad, kui ka riigireetmise kui klassikalise spionaaži, mille puhul kahjunumbrid julgeolekukaalutlustel liigset kajastamist ei leia. Selle valguses ei piirdu spionaaži mõjujõud mitte ainult julgeolekukahjuga, vaid hõlmab ka majanduskahju. Niisiis oli magistritöö eesmärgiks anda panus spionaaži kahjude mõõtmisesse, pakkudes välja suunised ja raamistiku spionaaži kahju hindamiseks ja kvantifitseerimiseks.

Et kaotada suhtumine spionaaži kahjude abstraktsusesse, oli esmalt oluline mõista millised konkreetsed kahjud võivad spionaažist tuleneda. Sellest ka esimene uurimisküsimus: millist liiki kahjusid toob spionaaži süüteo toimepanemine endaga kaasa ning kuidas kõnealuseid kahjusid hinnatakse? Esimene uurimisküsimus sai vastuse, et spionaaž jätab jälje nii varalise kui ka mittevaralise kahju kujul. Varaline kahju väljendub eelkõige tundliku teabe väärtuses, mistõttu tuleb tõdeda, et mida täpsemalt on teada, milline info on lekkinud, seda täpsemalt saab ka kahju hinnata. Selleks, et tundlikule teabele hinnasilt külge panna, on mõistlik kvantifitseerimisel rakendada kulu-, tulu- ja õiglase turuväärtuse hindamismudeleid, mille otstarve on siiani kasutusel olnud peamiselt ärisaladuse väärtuse hindamisel, kuid ebamõistlik oleks piirata nende rakendusala riigisaladuse, salastatud välisteabe või muu tundliku teabe väärtuse hindamiseks. Siiski ulatub spionaaži kahjude mõju kaugemale kui ainult varaline kahju. Nagu Erich Maria Remarque kirjutas: „Kõik, mida saab rahaga joonde ajada, on odavalt saadud.“²⁹⁴ See peegeldab, kuidas spionaaži mittevaralisel kahjul, mis väljendub riigi julgeoleku kahjustamises, riigi või ettevõtte mainekahjus ja usaldusvääruse vähenemises, on tihti laastav mõju. Kuivõrd mittevaraline kahju võib avalduda alles aastate pärast ning sageli ei ole seda võimalik rahaliselt heastada, saadab see omakorda olulise signaali ennetusmeetmete rakendamise kohta. Eeskätt annab see suuna Eesti julgeolekuasutustele – kuigi mittevaraline

²⁹⁴ Remarque, E.M. Arc de Triomphe. Tallinn: Tänapäev 2014, lk 97.

kahju ei ole alati hüvitatav, rõhutab see ennetustegevuse ja vastuluure vajalikkust, et vähendada tulevasi julgeolekuriske.

Spionaaži kahjude mõõtmine ei ole aga pelgalt teoreetiline mõtتهarjutus, vaid peaks omama ka praktilist väljundit ehk õigussüsteemi ülesandeks on võimaldada spionaaži kahjude korvamist. Selleks, et spionaaži kahjude kompenseerimine leiaks aset, on kriminaalkohtumenetluses kaks võimalust: kannatanul, kelleks on riik või ettevõtte, on õigus esitada tsiviilhagi ning alternatiivselt kuuluks riigile teoreetiliselt õigus esitada ühtlasi spionaaži kahjude hüvitamiseks avalik-õiguslik nõudeavaldus. Kui majandus- ja tööstusspionaaži puhul on lihtne jaatada individuaalõigushüve kahjustamist, siis klassikalise spionaaži valguses on see komplitseeritum. Nimelt tuleb riigireetmise puhul tsiviilhagi esitamine kõne alla juhul, kui kahjustatakse individuaalõigushüvena usaldus- ja lojaalsussuhet riigi ja riigiteenistuja vahel ning teisalt eeldaks avalik-õiguslik nõudeavaldus, et Kaitseministeeriumile või julgeolekuasutusele nagu Kaitsepolitseiamet tuleneks seadusest õiguslik alus nõuda kahju korvamist. Seega, süüvides kriminaalmenetluse tsiviilhagi ja avalik-õigusliku nõudeavalduse praktikasse, koorub välja mitmeid väljakutseid, mille valguses on püstitatud teine uurimisküsimus: millised on peamised õiguslikud probleemid kriminaalkohtumenetluses seoses kahju mõõtmisega ning kuidas neid ületada? Teine uurimisküsimus sai vastuseks, et õiguslikeks katsumusteks lisaks tsiviilhagi või avalik-õigusliku nõudeavalduse esitamise võimalikkusele on veel üldreeglina tõendamisprobleemid seoses kahju suurusega ning põhjusliku seosega, mille suhtes puudub ühetaoline lahendus. Kuid majandus- ja tööstusspionaaži valguses kujutavad spetsiifilisi probleeme veel õigusrikkumiste varjatuks jäämine, usaldamatus õigussüsteemi vastu ning raskused kahjutekitaja tuvastamisel. Kuigi nimetatud õiguslike probleemide ületamiseks on erinevaid viise, on esmane ja peamine menetlusreeglite elastne käsitus, mis tagab spionaaži kahjude korvamise jätkusuutlikkuse. Samuti irdumine kohtuistungis avaliku arutamise põhimõttest, mis aitab parandada nii majandus- ja tööstusspionaaži ohvriks langenud ettevõtete usaldust õigussüsteemi vastu kui ka julgustaks esitama riiki või ettevõtet kahjunõuet vaatamata võimalikele majanduslikele või julgeoleku kaalutlustele. On ilmne, et kedagi ei saa sundida esitama kahjunõuet, kuid kitsaskohtade kõrvaldamine ja parandamine looks kindlustunde ja täiendava tõuke, mis siiani on puudu, et astuda samm spionaaži kahjude hüvitamise praktika laiema juurdumise poole.

Kuivõrd spionaaži kahjude mõõtmine tõstatab mitmeid õiguslikke küsimusi, keskendus kolmas uurimisküsimus kahju hüvitamise praktilistele ja moraalsetele aspektidele ehk kuivõrd peaks

spionaaži süüteo toimepanemises süüdistatav isik hüvitama tekkinud kahju? Küsimust ajendas püstitama eelkõige asjaolu, et spionaaži kahjud on märkimisväärsed, mistõttu ohustab kahju reaalset ja tegelikku hüvitamist süüdistatava majanduslik olukord – pankrotistumine või rahaliste vahendite puudumine. Samuti tasub selle kõrval mõelda selle üle, kuidas mõjutab spiooni vastutust asjaolu, et ta võib kujutada endast asendatavat mutrit suures võimuaparaadi masinavärgis, kuivõrd klassikalise spionaaži puhul seisab spiooni taga välisriik ning majandus- ja tööstusspionaaži korral konkureeriv ettevõtte. Isegi nende asjaolude valguses tuleb tõdeda, et vastus kolmandale uurimisküsimusele on lihtne – kahju tuleb hüvitada hoolimata eelnimetatud praktilistest kaalutlustest, kuna spionaaži kahju ei erine oma olemuselt kuidagi muud liiki kahjudest. Sellegi poolest piirneb spionaaži kahjunõue tõenäosusega, et süüdistatav ei ole maksevõimeline, mistõttu omandab see sümboolse tähenduse. Eeltoodu ei ole tingimata ebasoodne asjaolu, kuivõrd riik või ettevõtte näitavad sel kombel üles kindlameelsust rõhutamaks, et spionaažiga põhjustatud kahju ei jää ilma õigusliku reaktsioonita. Seeläbi ei ole välistatud, et kahjunõue omandab ka preventiivse efekti, mis mõjutab eeskätt rahalistel motiividel tegutsevaid spioone.

Püüeldes eesmärgi poole pakkuda välja suunised spionaažiga põhjustatud kahju ulatuse hindamiseks ja arvutamiseks, nähtub valdkondlikust ülevaatest, praktilistest näidetest ja uurimisküsimuste järeldustest, et maailmas puudub ühtne läbipaistev meetodika spionaaži varalise ja mittevaralise kahju, sh ka tulevikus tekkiva kahju mõõtmiseks. Seega on hüpoteesi paikapidavus tõestust leidnud ja seetõttu on autor teinud ettepaneku kohaldada spionaaži kahjude selgemaks hindamiseks spetsiaalseid hindamismudeleid. Samaaegselt võimaldab kahju hindamise maatriks süsteemset ja struktureeritud lähenemist, aidates mitte ainult kahjusid kaardistada ja seejärel otsustada hüvitamise abinõude kohaldamise kasuks, vaid ka suunata olulist ennetustegevust. Viimane on eeskätt hädavajalik ja kriitiline mittevaralise kahju valguses, mille tegelik mõju võib aset leida alles aastate pärast.

Küll uurimuse fookusest välja jäänud, kuid siiski edasise võimaliku uurimissuunana tähelepanuvääriv oleks spetsiifiliselt majandusspionaaži materiaalõiguslik käsitlus. Varasemalt magistr töö peatükis 1.1.1. käsitlust leidnud tõdemus, et KarS-is puudub selgesõnaline majandusspionaaži säte, võrreldes tööstusspionaaži sättega (KarS § 377), annab ajendi tõstatamaks küsimuse, kuivõrd oleks vajalik teha ettepanek seadusmuudatuseks majandusspionaaži sätte näol KarS-i 21. peatükis, kus leiavad käsitlust majandusalased süüteod. Selle kõrval võib samuti tõstatada vajaduse uurida sügavuti avalik-õigusliku

nõudeavalduse olemust spionaaži kahjude valguses kui võimalikku kaitsemeedet spionaažikuritegude kahju hüvitamise valguses.

Nagu ennist kõlama jäi, spionaaži kahjude mõõtmine ja õiguslik raamistik, mis võimaldab kahju kompenseerimist nõuda, on omavahel tihedalt seotud. Kahjude mõõtmine võib tunduda tarbetu, kui õiguslike takistuste tõttu kujuneb hüvitamine võimatuks, ent vastupidiselt aitab selge kahjude hindamine kaasa õigusraamistiku kitsaskohtade täpsustamisele ja täiendamisele, muutes hüvitamise praktiliseks. Sellest tulenevalt on nii seadusandja kui ka õigusorganite ülesandeks astuda sammud õigusraamistiku arendamiseks: spionaaži valguses laiendatud õigushüve käsitlemise juurdumine ning loobumine kohtudiskretsioonist kohtuistungis kinniseks kuulutamiseks, mil arutelu keskmes on riigisaladus, salastatud välisteave või ärisaladus. Ühtlasi lasub julgeolekuorganitel ja ettevõtetel vastutus teha vajalikud sammud spionaaži kahjude mõõtmiseks. Selle kõrval tuleb tõepoolest tõdeda, et kahjude mõõtmise praktiline dimensioon ei piirdu üksnes kompenseerimismehhanismidega, vaid spionaaži kahjude mõõde saadab ühtlasi selge signaali nii julgeolekuasutustele kui ka ettevõtetele ennetava tegevuse olulisusest ja vajadusest. Seega peaks juurduma tegu-tagajärg kontseptsioon spionaažikuritegudes mitte ainult karistuse tasandil, vaid ka kahju tasandil, kuivõrd see loob selgema ja terviklikuma arusaama spionaaži laiemast mõjust nii riiklikule kui ka majanduslikule julgeolekule. Lõpetuseks, julgustagem spionaaži kahjusid mõõtma, kuivõrd sellega heidame valgust spionaaži olemuse varjatud ja sügavaimatele soppidele.

The Concept of Damage in Offences Against the State: The financial Dimension of Espionage Offences

Abstract

Nowadays everyone is spying on everyone, which is why the intensification of intelligence activities brings various consequences. Unfortunately, the consequences of espionage often remain legally overlooked. In Estonia, nearly 20 people have been convicted of espionage in the last 20 years, both in the interest of Russian and Chinese intelligence services. At the time of writing this thesis alone, one person has been convicted of spying for the Russian authorities, and two others are awaiting sentencing for espionage offences. In light of these cases, several questions are being asked, ranging from why and how espionage was carried out to what should be the appropriate preventive measures to avoid espionage, but time and again the question of what consequences espionage entails and to what extent the espionage damages should be remunerated remains unanswered. For this reason, the thesis examines the nature and scope of damages resulting from espionage in a manner that allows for financial valuation.

When Herman Simm provided classified information to the Russian Foreign Intelligence Service covering both state secrets and classified information on foreign states, it was inevitable that damage to the state has transpired or will transpire. Therefore, the first research question of this thesis is – what kind of damages does the commission of an espionage offence cause, and how can these damages be assessed? The thesis primarily focuses on the damages resulting from espionage, mainly the covert and unlawful acquisition of sensitive information from another state in the fields of defence, politics or economics. However, as the times have evolved, the focus of espionage has expanded beyond military and political objectives to include economic and technological goals. Consequently, espionage now occurs not only between states but also between companies. This has given rise to separate types of espionage: industrial and economic espionage, which focus on trade secrets.

As a result of the qualification of espionage, states have acknowledged that intelligence operations have resulted in financially measurable losses. In 2021, the United States publicly disclosed that economic and industrial espionage had caused an estimated loss of nearly \$21 trillion, while Germany revealed that, in 2023, it suffered damages amounting to €206 billion due to similar activities. The origins of these staggering figures lead to the hypothesis of the

thesis: there is no unified and transparent methodology worldwide for assessing the damage caused by espionage crimes – one that would enable the assessment of both tangible (monetarily quantifiable) and intangible damages, including harm that may manifest in the future. If this hypothesis holds, the main aim of this thesis is to propose guidelines for the systematic assessment and financial quantification of the damage caused by espionage. In doing so, this research will critically examine legislative and judicial shortcomings, exploring how legal frameworks – particularly legislative and judicial mechanisms – support or hinder a transparent approach to damage assessment.

The first chapter of the thesis focuses on the nature of economic and industrial espionage, as well as treason as a classical form of espionage. Since Estonian criminal law does not provide a specific definition of economic espionage, unlike industrial espionage, which is covered under § 377 of the Penal Code, the definition of economic espionage is based on the U.S. Economic Espionage Act of 1996 (EEA). Economic and industrial espionage receive particular attention due to the widespread disclosure of their financial impact. In addition, the thesis highlights that the consequences of espionage extend beyond national security, affecting the economy. At the same time, treason as a traditional form of espionage is not overlooked, although the damages it causes often remain undisclosed. Depending on the shape of espionage it is vastly easier to evaluate the negative consequences caused.

As the first main conclusion of the thesis, espionage results in both tangible and intangible damages. The extent of tangible damage largely depends on the value of the sensitive information compromised, raising the question of how to attach a price tag to state or trade secrets. The valuation of trade secrets generally relies on three evaluation models: the cost model, the income model, and the fair market value model. The cost model evaluates the resources to develop the information, such as labour and time, providing an incentive to include in the value the time needed to recover from the espionage situation. The income model is based on lost profits or the unjust enrichment of the perpetrator. The fair market value model determines the value of a trade secret according to the price a willing buyer would pay for the information. This leads to the conclusion that it is crucial to identify as precisely as possible the exact nature of the sensitive information that has been compromised. The more accurately the leaked information can be identified, the more precise the damage assessment can be. It would be unfortunate not to apply these valuation models to assessing classified state information, classified information on foreign states, and other forms of sensitive data.

In addition to patrimonial damage, espionage may also result in non-patrimonial damage. Such damage can manifest as a decline in the credibility of a state or company, reputational damage, or the impact on long-term strategic interests. The latter is demonstrated by the case of a professor at the University of Tartu, who provided the Russian intelligence service with information on Estonian residents' data and characteristics. It is worth considering how the Russian intelligence service might utilise this information – potentially in the coming years for selecting, targeting, or recruiting new individuals. Moreover, non-patrimonial damage itself lies in the mere fear that confidential data or characteristics may be misused in the future, as the Court of Justice of the European Union has acknowledged. A separate issue concerns the extent to which a state or company can seek compensation for non-patrimonial damage. This question is particularly relevant in the context of companies, as case law currently denies that companies can claim compensation for reputational harm as non-material damage. However, it should be argued that this practice is obsolete.

The measurement of espionage damages must have a practical application – it is not merely a theoretical exercise. Given the colossal scale of espionage caused loss and the frequent occurrence of espionage cases, one might expect a considerable number of legal proceedings aimed at seeking compensation for the harm caused. However, compensation mechanisms for espionage damages tend to take a back seat. Therefore, the second research question of the thesis focuses on identifying the main legal challenges in criminal proceedings related to damage assessment and exploring ways to overcome them. This is driven by the fact that cases of economic or industrial espionage often go unreported to judicial authorities, and altogether proving espionage damages is highly complex. First, to map out the procedural challenges a pre-question ought to be addressed – within which procedural framework should a claim for damages be filed: criminal proceedings or civil proceedings? The question arises from the fact that espionage primarily protects a collective legal interest (the (external) security of a state), whereas the civil court claim may only be filed by victim to protect their individual legal interest. Nevertheless, as in the case of corruption offences, where the violation of an individual legal interest has been recognised in terms of trust and loyalty relationships, a similar approach may apply to espionage crimes: a trust and loyalty relationship exists between a state official and the state or between an employee and an employer. In Estonia, civil court claim for compensation of espionage damages have been pursued in two instances: first, when the Ministry of Defence sought to recover approximately EEK 20 million from its official Herman Simm, and second, when the Estonian Internal Security Service (Kaitsepolitseiamet) filed a compensation claim of €65,520 against its employee Vladimir Veitman. Thus, filing a civil

lawsuit to claim damages resulting from espionage is a viable option under Estonian law. In the case of economic and industrial espionage, the harm to individual legal interests could also be based on property rights, as the scope of protection in such cases includes assets such as trade secrets, industrial property, and the collective interests of shareholders and stakeholders in protecting trade secrets.

Alternatively, the state could have the right to claim compensation for espionage damages through a statement of public-law claim, given that security-related damage compensation serves to protect national security as a public good. However, the current legal framework lacks a substantive legal basis that would grant security agency such as the Estonian Internal Security Service (Kaitsepolitseiamet) or the Ministry of Defence the right to seek compensation for espionage-related security damages. This raises the question: is there a missing legal tool in the arsenal of the Internal Security Service or Ministry of Defence that would allow for an effective response to security damages resulting from espionage?

Both civil court claim and statement of public-law claim face several challenges. First and foremost, there are significant evidentiary difficulties related to identifying the addressee of the compensation claim, determining the exact amount of damages, and establishing a causation between the espionage act and the resulting harm. While the underlying espionage offence can be proven beyond a reasonable doubt, the primary challenge lies in verifying the precise amount of monetary damage caused by espionage. However, this should not deter states or companies from pursuing compensation claims. In practice, compensation claims are often abandoned primarily for pragmatic reasons. From a state's perspective, national security considerations frequently lead to the decision not to file a claim, as doing so may risk deepening the damage rather than mitigating it. In contrast, companies assess whether the costs incurred during litigation outweigh the potential benefits. This practical evaluation reflects a broader issue in cases of economic and industrial espionage: whether to report espionage incidents at all. This raises a fundamental question – why do companies refrain from reporting economic or industrial espionage? A key deterrent is the honest concern that trade secrets or other sensitive business information may become accessible to competitors during legal proceedings. Given that company trust in the judicial process plays a crucial role in cases of economic and industrial espionage, one effective way to encourage both reporting and subsequent compensation claims would be to conduct judicial proceedings behind closed doors. Thus, depriving the court of its discretion to declare the hearing closed.

The third part of the thesis revolves around the question, to what extent should an individual accused of an espionage offence be held liable for compensating the resulting damages? This question arises from the reflection that a spy often serves as an extension of a foreign state and once caught, becomes collateral damage. This raises a moral dilemma regarding the extent of a spy's liability in the context of a compensation claim. However, the primary concern lies in the practical reality that spies often lack the financial means to cover the damages caused by their actions, while the monetary losses resulting from espionage are continually immense. A compelling illustration of this issue is the case of Herman Simm: the Estonian Ministry of Defence filed a civil claim against Simm for approximately EEK 20 million in compensation for damages caused by espionage. However, only two months later, Simm was declared bankrupt. In reality, the answer to the third research question is straightforward – the existence or validity of a compensation claim is not affected by the accused's lack of financial means or subsequent bankruptcy. Instead, such cases should be viewed from the perspective that by filing a compensation claim, both the state and affected companies demonstrate their determination to assert that espionage damages will not go without a legal response. As a result, the pursuit of espionage compensation claims may, in turn, have a preventive effect by discouraging similar offences in the future.

As the hypothesis has been confirmed, chapter four of this master's thesis builds upon the findings drawn from the research questions and focuses on both proposing suggestions to encourage the filing of espionage damage claims and providing guidelines for assessing such damages in a systematic and structured manner. First and foremost, it is necessary to amend the Code of Criminal Procedure by introducing a provision mandating that court hearings concerning state secrets, classified information on foreign states, and trade secrets be held behind closed doors, eliminating judicial discretion in this matter. This is crucial to ensuring that cases of economic and industrial espionage are brought to light and that states do not forgo damage claims solely due to national security concerns. Secondly, legislator should consider to take steps to establish a clear substantive legal basis for at least the Estonian Internal Security Service or the Ministry of Defence to claim damages resulting from espionage. More broadly, one further approach to improving the effectiveness of redress would be to adopt more flexible and adaptive understanding of procedural rules, particularly by embracing a broader understanding of protected legal rights. It is important to emphasise that the current approach – relying on confiscation as a form of espionage damage compensation – is unsustainable when more effective alternatives exist.

In terms of patrimonial damages, their measurement can be supported by valuation models such. By contrast, assessing non-patrimonial damages is not a simple arithmetic operation but rather depends on numerous factors. One possible approach is comparative analysis, which examines how espionage has affected a company's relationships with clients, shareholders, or stakeholders, or how it has impacted a state's foreign relations and standing in international organisations. Additionally, the scope of non-patrimonial damages can be inferred from the expenditures required to mitigate security risks arising from espionage. While one might question the necessity of measuring non-patrimonial damages if they cannot be directly claimed in compensation, it is essential to recognise that such measurement provides crucial insights for the future. A clearer understanding of threats and risks enables the implementation of preventive measures at an early stage.

To evaluate the damage caused by espionage systematically and structurally, the author has developed a damage assessment matrix (Table 2). This matrix is based on two key factors: the probability of damage occurrence – whereby the more sensitive the information, the higher the likelihood of harm resulting from its leakage – and the potential impact of the damage, which ranges from minor consequences to catastrophic outcomes. The matrix enables the mapping of damages, their monetary valuation, and the spotting of necessary preventive measures. Accordingly, damage can be categorised as minimal (having practically no negative effects), significant (requiring remedial measures), substantial (necessitating urgent preventive and compensatory actions), or critical (posing severe geopolitical, security, and economic risks, thereby demanding immediate and comprehensive countermeasures).

All in all, the damages caused by espionage are not abstract. To avoid perpetuating such an outlook, it is the responsibility of both security authorities and companies to assess the harm resulting from espionage. However, effective collaboration between victims and the judicial system is essential. This cooperation will help establish consistent legal practice, address procedural challenges, and reinforce the understanding that espionage damage extends beyond mere compensation mechanisms – it also serves as a sign for preventive measures to mitigate security risks. Therefore, we must take decisive steps toward the systematic assessment of espionage damages and the implementation of compensation mechanisms.

KASUTATUD ALLIKAD

Kasutatud kirjandus

1. Blood, C.G. Holding Foreign Nations Civilly Accountable for Their Economic Espionage Practices. *The Journal of Law and Technology*, Vol. 42(2) 2002.
2. BM.I. *et al.* Wirtschafts- und Industriespionage in Österreichischen Unternehmen 2015. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.fh-campuswien.ac.at/fileadmin/redakteure/News/Dokumente/Studie.pdf> (16.03.2025).
3. Bollhöfer, E., Jäger, A. Wirtschaftsspionage und Konkurrenzausspähung – Vorfälle und Prävention bei KMU im Zeitalter der Digitalisierung 2018. Kättesaadav arvutivõrgus: https://pure.mpg.de/item/file_3016263/A_8_Wirtschaftsspionage.pdf (16.03.2025).
4. Burstein, A.J. Trade Secrecy as an Instrument of National Security-Rethinking the Foundations of Economic Espionage. *Arizona State. Law Journal* Vol. 41, 2009.
5. Central Intelligence Agency. The Capture and Execution of Colonel Penkovsky. 1963. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.cia.gov/news-information/2010-featured-story-archive/colonel-penkovsky> (01.12.2024).
6. Chesterman, S. The spy who came in from the Cold War: Intelligence and international law. *Michigan Journal of International Law*, Vol. 27, 2005.
7. Crane, A. In the company of spies: When competitive intelligence gathering becomes industrial espionage. *Business Horizons* Vol. 48(3), 2005.
8. Creegan, E. National Security Crime. *Harvard National Security Journal* Vol. 3, No. 2, 2012.
9. Danielson, M.E. Economic espionage: A framework for a workable solution. *Minnesota. Journal of Law, Science & Technology*, Vol. 10(2), 2009.
10. Desmet, T.O. The Economic Espionage Act of 1996: Are We Finally Taking Corporate Spies Seriously. *Houston Journal of International Law*, Vol. 22(1), 1999.
11. Easton, M; Rajan, M; Maniam, B. Who Is Stealing Our Trade Secrets? *Journal of Business & Behavioral Sciences*, Vol. 35(3), 2023.
12. Eesti Liikluskindlustuse Fond. Mittevaralise kahju hüvitamine: meetoodika, 30.01.2025. Kättesaadav arvutivõrgus: [https://www.lkf.ee/sites/default/files/MVK_huivitis_meetoodika\(26a\).pdf](https://www.lkf.ee/sites/default/files/MVK_huivitis_meetoodika(26a).pdf) (21.04.2025).

13. Eichensehr, K.E. Treason in the Age of Terrorism: An Explanation and Evaluation of Treason's Return in Democratic States, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 42, No. 5, 2009.
14. Federal Bureau of Investigation. Executive Summary China: Risk to Corporate America 2019. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.fbi.gov/file-repository/china-exec-summary-risk-to-corporate-america-2019.pdf/view> (05.12.2024).
15. Geiger, A.W. How Americans Have Viewed Government Surveillance and Privacy Since Snowden Leaks. Pew Research Center 04.06.2016. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://pewrsr.ch/2JxzigS> (12.12.2024).
16. Gioe, D.V., Hatfield, J.M. A damage assessment framework for insider threats to national security information: Edward Snowden and the Cambridge Five in comparative historical perspective. *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 34(5), 2021.
17. Grauberg, T. Kannatanu võistlevas kohtumenetluses. *Juridica* 9-10/2022.
18. Haap Consulting., Rakenduslik Antropoloogia Keskus. Karistuse mõju: õigusrikkuja vaade. Lõppraport, aprill 2022. Kättesaadav arvutivõrgus: https://www.kriminaalpoliitika.ee/krimipoliitika/dokumendid/karistuse_moju_loppraport.pdf (03.02.2025).
19. Halligan, R.M. The economic valuation of trade secret assets. *West Law Today* 2022.
20. Hamel, H. Valuing the Intangible: Mission Impossible: An Analysis of the Intellectual Property Valuation Process. *Cybaris: An Intellectual Property Law Review*, Vol. 5, No. 1 2014.
21. Hatfield, J. M. An ethical defense of treason by means of espionage, *Intelligence and National Security*, Vol. 32(2) 2016.
22. Hou, T., Wang, V. Industrial espionage. – A systematic literature review (SLR). *Computers & Security*, Vol. 98 2020.
23. Hrdy, C. A. The value in secrecy. *Fordham Law Review*, Vol. 91(2) 2022.
24. Hulnick, A.S. Espionage: Does it Have a Future in the 21 st Century? *The Brown Journal of World Affairs*, Vol. 11(1), 2004.
25. Ingesson, T. Innovators, copycats, or pragmatists? Soviet industrial espionage and innovation in the military aerospace sector during the cold war, *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 36(3), 2023.
26. Intelligence and National Security Alliance. Insider Threats and Commercial Espionage: Economic and National Security Impacts, May 2021. Kättesaadav

- arvutivõrgus: <https://www.insaonline.org/2022-white-papers/insa-wp-espionage-fin-1.pdf> (04.10.2024).
27. Jonsson, M. Espionage by Europeans: treason and counterintelligence in post-Cold War Europe. *Intelligence and National Security*, Vol. 39(1), 2024.
 28. Juurvee, I; Perling, L. Russia's Espionage in Estonia. A quantitative analysis of convictions. *Rahvusvaheline Kaitseuringute Keskus*, 2019. Kättesaadav arvutivõrgus: https://icds.ee/wp-content/2019/11/ICDS_Analysis_Russias_Espionage_in_Estonia_Juurvee_Perling_November_2019.pdf (01.12.2024).
 29. Kehl, D., Bankston, K., Greene, R., Morgus, R. Surveillance Costs: The NSA's Impact on the Economy, *Internet Freedom & Cybersecurity*. New America's Open Technology Institute Policy Paper, July 2014.
 30. Keinan, S., Golan, L. Revocation of Citizenship: How Punitive Theories and Restorative Justice Principles Apply to Acts of Disloyalty toward the State. *Crime, Law and Social Change* Vol. 72, No. 2, 2019.
 31. Kergandberg, E., Pikamäe, P. *Kriminaalmenetluse seadustik: kommenteeritud väljaanne*. Tallinn: Juura 2012.
 32. Kiris, R., Pikamäe P., Sootak, J. *Sanktsiooniõigus: karistusõiguslikud sanktsioonid ja nende kohaldamine*. Tallinn: Juura 2017.
 33. Klemm, J. *Kaitsepolitsei aastaraamat 2022-2023*. Kättesaadav arvutivõrgus: https://kapo.ee/sites/default/files/content_page_attachments/Aastaraamat_2022-23.pdf (24.03.2025).
 34. Knightley, P. *The second oldest profession: spies and spying in the twentieth century*. Penguin Books Canada, Ltd, Ontario, 1987.
 35. Knickmeier, S. Spies without borders? The phenomena of economic and industrial espionage and the deterrence strategies of Germany and other selected European countries, *Security Journal*, Vol. 33, 2020.
 36. Konopatsch, C. Fighting industrial and economic espionage through criminal law: lessons to be learned from Austria and Switzerland. *Security Journal*, Vol. 33, 2020.
 37. Kuntz, R.L. How Not to Catch a Thief: Why the Economic Espionage Act Fails to Protect American Trade Secrets. *Berkeley Technology Law Journal*, Vol. 28(1), 2013.
 38. Lepassalu, V. *Spioonimängud: Herman Simmi elu ja häving*, Kirjastus Pegasus: Tallinn, 2009.
 39. Madise, Ü., Kalmo, H., Kask, O., Pruks, P. (toim.). *Eesti Vabariigi põhiseadus: kommenteeritud väljaanne*. Tartu: Iuridicum, 2020.

40. Mészáros, A.Á., Kelemen-Erdős, A. Industrial espionage from a human factor perspective. *Journal of International Studies*, Vol. 16(3), 2023.
41. Minott, N. The Economic Espionage Act: is the law all bark and no bite? *Information & Communications Technology Law*, Vol. 20(3), 2011.
42. Mitchell, L. Secret Agent Man: The Need for a Specialized Court-Martial to Try All Espionage-Related Crimes. *Gonzaga Journal of International Law*, Vol. 16, No. 2, 2013.
43. Moohr, G.S. The Problematic Role of Criminal Law in Regulating Use of Information: The Case of the Economic Espionage Act. *North Carolina Law Review*, Vol. 80, 2001.
44. Mägi, M. Ärisaladuse karistusõigusliku kaitse efektiivsus kehtiva õiguse järgi. *Juridica* 2017/6.
45. Office of Legal Education Executive Office for United States Attorneys. *Prosecuting Intellectual Property Crimes Fourth Edition 2015*.
46. Orozco, D. Amending the Economic Espionage Act to Require the Disclosure of National Security-Related Technology Thefts. *Catholic University Law Review* Vol. 62, No. 4, 2013.
47. Pooley, James H. A., Lemley, M. A., Toren, P. J. Understanding the economic espionage act of 1996. *Texas Intellectual Property Law Journal*, Vol. 5(2), 1997.
48. Pun, D. Rethinking Espionage in the Modern Era. *Chicago Journal of International Law*, Vol. 18(1), 2017.
49. Purre, M. Riigireetmine ja riigireetur. *Juridica* 2020/2.
50. Purre, M. Värbamisoht – oht, mida saab ennetada. *Turvalisuskompass* 1/2022(2).
51. Puusepp, H. Kaitsepolitsei aastaraamat 2018. Kättesaadav arvutivõrgus: https://kapo.ee/sites/default/files/content_page_attachments/Aastaraamat-2018.pdf (10.03.2025).
52. Randma, P. Organisatsiooniline teovalitsemine – täideviija täideviija taga kontseptsioon teoorias ja selle rakendamine praktikas. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011.
53. Raude, M. Kohtuistungis kinniseks kuulutamine ärisaladuse kaitseks. *Juridica* VI/2013.
54. Reid, G.C., Searle, N., Vishnubhakat, S. What's it Worth to Keep a Secret? *Duke Law & Technology Review*, Vol. 13, No. 1, 2014.
55. Reid, M. A Comparative Approach to Economic Espionage: Is Any Nation Effectively Dealing With This Global Threat. *University of Miami Law Review*, Vol. 70, 2015-2016.
56. Reisberg, L. Avalik-õiguslik nõudeavaldus kriminaalmenetluses. Kohtupraktika analüüs. Tartu: Riigikohus, õigusteabe- ja koolitusosakond 2018. Kättesaadav

- arvutivõrgus: https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/õigusalased_materjalid/Avalik-õiguslik_nõudeavaldus_2018.pdf (25.02.2025).
57. Remarque, E.M. Arc de Triomphe. Tallinn: Tänapäev 2014.
 58. Remarque, E.M. Gam. Tallinn: Eesti Raamat 2003.
 59. Sarv J. Haginõuded kriminaalmenetluses. Juridica V/2011.
 60. Sein, K. Kas Eesti õiguses tuleks lubada karistuslikke kahjuhüvitisi? Juridica II/2008.
 61. Sinha, S. Understanding industrial espionage for greater technological and economic security. IEEE Potentials, Vol. 31(3), 2012.
 62. Skinner, C.P. An international law response to economic cyber espionage. Connecticut Law Review, Vol. 46, No. 4, 2013.
 63. Solberg Søylen, K. Economic and industrial espionage at the start of the 21st century – Status quaestionis. Journal of Intelligence Studies in Business, Vol. 6(3), 2016.
 64. Soo, A., Markina, A., Tee, K. Karistus kui tasumine, karistus kui preventioon: millised karistuse eesmärgid „töötavad“? Juridica 9-10/2022.
 65. Sootak, J. Karistusõigus: üldosa. Tallinn: Juura, 2018.
 66. Sootak, J., Pikamäe, P. Karistusseadustik: kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2021.
 67. Tan, J., Tan, A.E. Business Under Threat, Technology Under Attack, Ethics Under Fire: The Experience of Google in China. Journal of Business Ethics, Vol. 110, No. 4, 2012.
 68. Thompson, T. J. Toward an updated understanding of espionage motivation. International Journal of Intelligence and Counterintelligence, Vol. 27(1), 2014.
 69. The National Bureau of Asian Research. The Report of the Commission on the Theft of American Intellectual Property (also known as the IP Commission Report), 2017. Kättesaadav arvutivõrgus: https://www.nbr.org/wp-content/uploads/pdfs/publications/IP_Commission_Report_Update.pdf (04.10.2024).
 70. Thorleuchter, D., Van Den Poel, D. Protecting research and technology from espionage, Expert Systems with Applications, Vol. 40(9), 2013.
 71. Tuul, M. Kaitsepolitsei aastaraamat 2023-2024, lk 22. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://kapo.ee/sites/default/files/aastaraamat-2023-2024.pdf> (03.10.2024).
 72. Van Arnam, R.C. Business war: Economic espionage in the United States and the European Union and the need for greater trade secret protection. North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulations, Vol. 27, 2001.
 73. Vutt, M. Kahju hüvitamise normide kohaldamine kriminaalkohtute praktikast. Juridica II/2009.

74. Välisministeerium. Pilk Peeglisse 2008: Herman Simmi juhtum, 23.02.2009.
75. Wagner, R.E. Bailouts and the potential for distortion of federal criminal law: Industrial espionage and beyond. *Tulane Law Review*, Vol. 86, No. 5, 2011.
76. Wilder, U.M. The Psychology of Espionage and Leaking in the Digital Age, *Studies in Intelligence*, Vol. 61(2), 2017.

Eesti õigusaktid

77. Ebaausa konkurentsi takistamise ja ärisaladuse kaitse seadus. – RT I, 07.12.2018, 2.
78. Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 15.05.2015, 2.
79. Halduskohtumenetluse seadustik. – RT I, 06.07.2023, 30.
80. Kaitseväge korralduse seadus. – RT I, 12.12.2024, 5.
81. Karistusseadustik. – RT I, 12.12.2024, 6.
82. Keskkonnavastutuse seadus. – RT I, 21.09.2023, 2.
83. Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 12.12.2024, 7.
84. Maapõueseadus. – RT I, 30.12.2024, 13.
85. Maksukorralduse seadus. – RT I, 19.12.2024, 4.
86. Riigisaladuse ja salastatud välisteabe seadus. – RT I, 12.12.2024, 11.
87. Võlaõigusseadus. – RT I, 04.07.2024, 18.

Välismaised õigusaktid

88. Deutscher Bundestag. Drucksache 18/2281 Geheimdienstliche Angriffe und Spionage bei deutschen Unternehmen, 05.08.2014. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://dserver.bundestag.de/btd/18/022/1802281.pdf>.
89. Economic Espionage Act of 1996. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.congress.gov/104/plaws/publ294/PLAW-104publ294.pdf>.
90. Swiss Criminal Code of 21 December 1937. Kättesaadav arvutivõrgus: https://fedlex.data.admin.ch/eli/cc/54/757_781_799.
91. 8. juuni 2016. aasta Euroopa Parlamendi ja Nõukogu Direktiiv (EL) 2016/943, milles käsitletakse avalikustamata oskusteabe ja äriteabe (ärisaladuste) ebaseadusliku omandamise, kasutamise ja avalikustamise vastast kaitset. – ELT L 157, lk-d 1-36.

Eesti kohtupraktika

92. RKTko 3-2-1-35-97.
93. RKTko 3-2-1-41-05.
94. RKKKo 3-1-1-24-06.
95. RKKKo 3-1-1-82-06.
96. RKKKo 3-1-1-89-06.
97. RKKKo 3-1-1-60-07.
98. RKKKo 3-1-1-100-07.
99. RKKKo 3-1-1-60-08.
100. RKKKo 3-1-1-79-09.
101. RKTk 3-2-1-152-09.
102. RKKKm 3-1-1-97-10.
103. RKKKo 3-1-1-57-11.
104. RKEKo 3-1-1-106-12.
105. RKKKo 3-1-1-13-14.
106. RKKKo 3-1-1-55-14.
107. RKKKo 3-1-1-67-14.
108. RKKKm 3-1-1-84-14.
109. RKKKo 3-1-1-64-15.
110. RKKKm 3-1-1-74-16.
111. RKKKm 3-1-1-22-17.
112. RKKKm 1-17-9149.
113. RKKKo 1-19-6307.
114. RKKKm 1-19-9575.
115. RKKKm 1-20-1975/28.
116. RKKKo 1-20-3535/66.
117. RKTko 2-20-5869.
118. RKKKo 1-21-1421.
119. RKKKo 1-21-5633.
120. RKKKo 1-22-5835.
121. TlnRngK 1-10-11543.
122. HMK 1-09-2625.
123. PMK 1-10-9409.
124. HMK 1-13-9650.

125. HMK 1-18-4590/43.
126. HMK 1-21-5633.
127. HMK 1-21-1421.

Välismaine ning rahvusvaheline kohtupraktika

128. EKo T-230/95 – Bretagne Angleterre Irima (BAI) vs. Euroopa Ühenduste Komisjon, ECLI:EU:T:1999:11.
129. EIKo 35382/97 – Comingersoll S.A. vs. Portugal.
130. EKo T-559/15 – Post Bank Iran vs. Euroopa Liidu Nõukogu, ECLI:EU:T:2018:948.
131. EKo C-603/19 – Úradšpeciálnej prokuratúry, TG, UF, ECLI:EU:C:2020:774.
132. EKo C-340/21 – VB vs Natsionalna agentsia za prihodite, ECLI:EU:C:2023:986.
133. United States v. Lange, 312 F.3d 263 (7th Cir. 2002).
134. United States v. Chung, 633 F. Supp. 2d 1134 (C.D. Cal. 2009).
135. United States v. Huang, Nos. 1:10-cr102, 1:11-cr-163 (S.D. Ind. 2010).
136. United States v. Jin, 833 F. Supp. 2d 977, 1019–20 (N.D. Ill. 2012).
137. United States v. Howley, F.3d, 2013 WL 399345 (6th Cir. Feb. 4, 2013).

Intervjuud

138. Ettevõtja A. Autori intervjuu. 2025.
139. Kohtunik D. Autori intervjuu. 2025.
140. Prokurör B. Autori intervjuu. 2025.
141. Riigiametnik E. Autori intervjuu. 2025.
142. Vandeadvokaat C. Autori intervjuu. 2025.

Muud allikad

143. Aasaru, H (toim). Mihkelson: Simmi juhtum pole Eesti mainet kahjustanud. – ERR 26.09.2008. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.err.ee/479995/mihkelson-simmi-juhtum-pole-estti-mainet-kahjustanud> (12.12.2024).

144. Aasaru, H (toim). Leht: Herman Simm sai Eesti saladuste eest 1000 eurot kuus. – ERR 15.10.2008. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.err.ee/480965/leht-herman-simm-sai-eesti-saladuste-eest-1000-eurot-kuus> (10.12.2024).
145. Aasaru, H (toim). „Pealtnägija“ esitles Herman Simmi pankrotivara. – ERR 21.10.2009. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.err.ee/394364/pealtnagija-esitles-herman-simmi-pankrotivara> (04.10.2024).
146. Aasaru, H (toim). Riik nõuab Simmilt tekitatud kahju eest 21 miljonit krooni. – ERR 04.02.2009. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.err.ee/486569/riik-nouab-simmilt-tekitatud-kahju-eest-21-miljonit-krooni> (22.01.2025).
147. BBC. Nvidia Sued After Video Call Mistake Showed 'Stolen' Data. – BBC 23.11.2023. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://bbc.com/news/technology-67489495> (25.11.2024).
148. Degges, I. FBI's Ryan Young Calls on US Companies to Stay Ahead of Economic Espionage Threats. – GovConWire 26.09.2024. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.govconwire.com/2024/09/fbis-ryan-young-calls-on-us-companies-to-stay-ahead-of-economic-espionage-threats/> (04.10.2024).
149. Ferris-Rotman, A., Nakashima, E. Estonia knows a lot about battling Russian spies, and the West is paying attention. – The Washington Post 01.11.2018. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.washingtonpost.com/world/europe/estonia-knows-a-lot-about-battling-russian-spies-and-the-west-is-paying-attention-/> (05.12.2024).
150. Gellman, B; Blake, A; Miller, G. Edward Snowden Comes Forward as Source of NSA Leaks. – Washington Post 09.06.2013. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.washingtonpost.com/politics/intelligence-leaders-push-back-on-leakers-media/> (03.10.2024).
151. Justiitsministeeriumi avalike suhete talitus. Teatud kuriteod võivad tulevikus välistada ennetähtaegse vabanemise. Justiits- ja Digiministeerium 28.01.2020. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.justdigi.ee/uudised/teatud-kuriteod-voivad-tulevikus-valistada-ennetahtaegse-vabanemise> (03.02.2025).
152. Juurvee, I. Ivo Juurvee: GRU tahaks väga teada, kuidas vahele jäädi. – Eesti Päevaleht 06.09.2018. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://epl.delfi.ee/artikkel/83590235/ivo-juurvee-gru-tahaks-vaga-teada-kuidas-vahele-jaadi> (12.03.2025).
153. Jüriso, K (toim). Kohus kuulutas välja Herman Simmi pankroti. – ERR 23.04.2009. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.err.ee/490188/kohus-kuulutas-valja-herman-simmi-pankroti> (22.01.2025).

154. Krjukov, A (toim). Tartu maakohtus algas kohtuprotsess riigireeturi üle. – ERR 03.02.2025. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1609594505/tartu-maakohtus-algas-kohtuprotsess-riigireeturi-ule> (04.02.2025).
155. Lennart Meri kõne St. Galleni foorumil Šveitsis 25.01.1995.
156. Lindpere, E.I. Tesla müüginumbrid on ülemaailmselt märkimisväärselt kahanemas. – Forte Delfi 09.03.2025. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://forte.delfi.ee/artikkel/120362262/tesla-muuginumbrid-on-ulemaailmselt-markimisvaarselt-kahanemas> (26.03.2025).
157. Luts, P., Roon, M (toim). Riigireetja Vladimir Veitman läheb 15 aastaks vangi. – ERR 30.10.2013. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.err.ee/324006/riigireetja-vladimir-veitman-laheb-15-aastaks-vangi> (10.03.2025).
158. Lõhmus, A. Ärisaladus pole kinniseks istungiks piisav põhjendus. – Postimees 03.11.2008. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.postimees.ee/45695/arisaladus-pole-kinniseks-istungiks-piisav-pohjus> (21.04.2025).
159. Lõhmus, E (toim). Juhtiv riigiprokurör Taavi Pern ja Kaitsepolitseiameti peadirektor Margo Palloson pressikonverentsil. – ERR 18.06.2024. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.err.ee/media/video/Vaata-ka-juhtiva-riigiprokuröri-TaaviPerni-ja-kaitsepolitseiameti-peadirektori-MargoPallosoni-pressikonverentsi> (03.01.2025).
160. Lõhmus, E (toim). Kohus saatis GRU heaks luuranud Morozovi kuueks aastaks vangi. – ERR, 18.06.2024. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1609374500/kohus-saatis-gru-heaks-luuranud-morozovi-kuueks-aastaks-vangi> (03.10.2024).
161. Mihhailov, S., Solts, V. Prokuratuur süüdistab Vene meediale kirjutanud ajakirjanikku riigireetmises. – ERR 06.08.2024. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1609417588/prokuratuur-suudistab-vene-meediale-kirjutanud-ajakirjanikku-riigireetmises> (03.10.2024).
162. Mäekivi, M., Kahu, O., Ots, M (toim). Aivo Peterson sai süüdistuse riigireetmises. – ERR 07.09.2023. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1609092509/aivo-peterson-sai-suudistuse-riigireetmises> (03.10.2024).
163. Mäekivi, M., Nael, M., Ottender-Paasma, S (toim). Riigireetur Metsavas töötas Vene sõjaväeluure heaks rohkem kui kümme aastat. – ERR 11.02.2019. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.err.ee/909604/riigireetur-metsavas-tootas-vene-sojavaeluure-heaks-rohkem-kui-kumme-aastat> (10.03.2025).

164. Office of Public Affairs. Former Boeing Engineer Convicted of Economic Espionage in Theft of Space Shuttle Secrets for China. Press release number 09-688, 16.07.2009. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.justice.gov/opa/pr/former-boeing-engineer-convicted-economic-espionage-theft-space-shuttle-secrets-china> (03.10.2024).
165. Park, Ju-min., Davies, E. South-Korea Court Grants Ex-Samsung Exec Bail In Industrial Espionage Case. – Reuters 14.11.2023. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.reuters.com/technology/south-korea-court-grants-ex-samsung-exec-bail-industrial-espionage-case-2023-11-14/> (25.11.2024).
166. Pau, A. Tesla-vastane vandalism kogub hoogu üle maailma. Esimesi märke sellest on näha ka Eestis. – Forte Delfi 19.03.2025. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://forte.delfi.ee/artikkel/120364656/fotod-ja-videod-tesla-vastane-vandalism-kogub-hoogu-ule-maailma-esimesi-marke-sellest-on-naha-ka-eestis> (26.03.2025).
167. Reuters. Data Theft and Espionage to Cost Germany \$224 Billion in 2023: Survey. – NDTV World 01.09.2023. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.ndtv.com/world-news/data-theft-espionage-to-cost-germany-224-billion-in-2023-survey-4348001> (06.12.2024).
168. Smith-Spark, L. Germany's Angela Merkel: Relations with U.S. Severely Shaken Over Spying Claims. – CNN 24.10.2013. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.cnn.com/2013/10/24/world/europe/europe-summit-nsa-surveillance> (12.12.2024).
169. Tooming, M (toim). Kohus mõistis Hiina luurega koostööd teinud naise 8,5 aastaks vangi. – ERR 03.06.2022. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.err.ee/1608618790/kohus-moistis-hiina-luurega-koostoo-teinud-naise-8-5-aastaks-vangi> (03.10.2024).
170. 80 SE. Kriminaalmenetluse seadustiku muutmise ja sellega seonduvate teiste seaduste muutmise seadus, millega laiendatakse kannatanute õigusi kriminaalmenetluses eelnõu seletuskiri, lk 20. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/download/d45d80df-a360-481c-ab15-997e795a8c8a> (25.02.2025).
171. 554 SE. Karistusseadustiku muutmise ja sellega seonduvalt teiste seaduste muutmise seadus. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://www.riigikogu.ee/download/720d0b8b-139f-44a2-8dba-4f1b025d17fb> (11.11.2024).